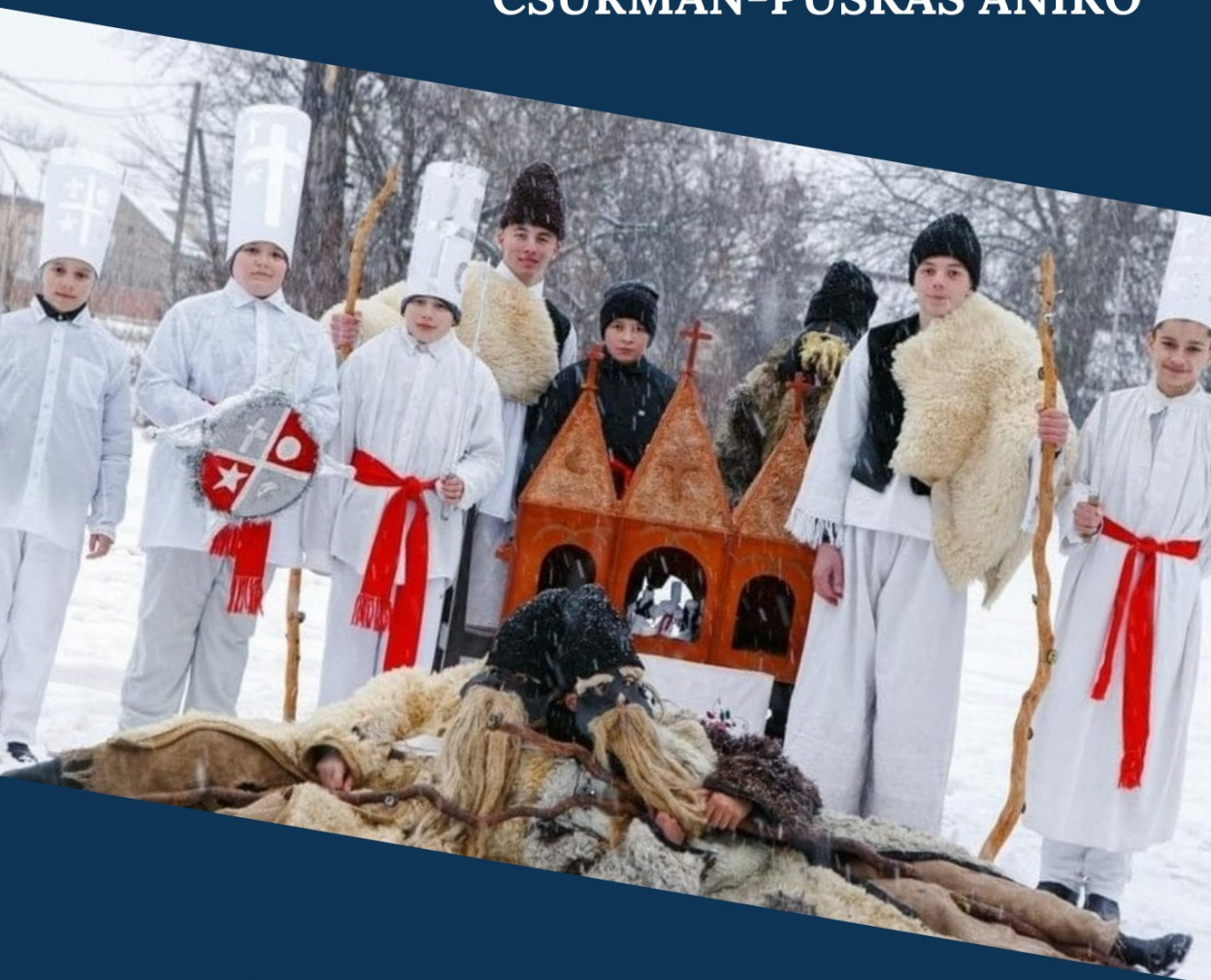

**KÉSZ MARGIT
KÉSZ BARNABÁS
GÁL ADÉL
CSURMAN-PUSKÁS ANIKÓ**

**ADALÉKOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
FOLKLÓR TANULMÁNYOZÁSÁHOZ**

2026

Kész Margit - Kész Barnabás -
Gál Adél - Csurman-Puskás Anikó

ADALÉKOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
FOLKLÓR TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Oktatási segédlet, kézikönyv

Kész Margit – Kész Barnabás –
Gál Adél – Csurman-Puskás Anikó

ADALÉKOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR FOLKLÓR TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

Oktatási segédlet, kézikönyv

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Beregszász
2026

Jelen oktatási segédlet, kézikönyv a magyar szakos hallgatók számára szemléz a *Folklór* című tantárgyhoz kapcsolódó oktatási segédanyagokból. A kézikönyvben a kárpátaljai folklór eredeti, terepen gyűjtött széles tárházat reprezentáltuk: a népszokásokat, ezen belül téli és tavaszi jeles napokat, az emberélet fontosabb fordulóit, valamint a munka szokásai közül napjainkig fennmaradt hagyománnyal bírókat; a szövegfolklór tekintetében a népmese és a hiedelemmondák gazdagságát; a néphit és népi vallásossághoz kapcsolódó cselekményeket, hiedelmeket, hiedelemlényeket, rítusokat; a szakrális szövegfolklór keretein belül az archaikus népi imádságokat, valamint a népi kéziratok hagyományokat.

Az oktatási segédletben, kézikönyvben található folklórszövegek nemcsak a szerzők kutatási anyagai, hanem a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem magyar szakos hallgatóinak dialektológia és folklór terepgyakorlatok alkalmával lejegyzett szövegei is.

*Az oktatási folyamatban történő felhasználását jóváhagyta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Filológia Tanszéke
(2025. január 16., 109. számú jegyzőkönyv).*

*Megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Felsőoktatási Minőségbiztosítási Tanácsa
(2025. február 11., 1. számú jegyzőkönyv)*

*Elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő kiadásra javasolta
a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Tudományos Tanácsa
(2025. február 12., 1. számú jegyzőkönyv).*

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Kiadói Részlege, valamint Filológia Tanszéke.

Szerzők:

Kész Margit, Kész Barnabás, Gál Adél és Csurman-Puskás Anikó

Szakmailag lektorálta:

*Dr. Berta Eleonóra CSc, docens, az Ungvári Nemzeti Egyetem
Magyar Filológiai Tanszékének docense (Ungvár, Ukrajna)*

*Dr. Csordás László PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Filológia Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)*

*Dr. Libák Natália PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Filológia Tanszékének docense (Beregszász, Ukrajna)*

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor és Szenyková Anasztázia*
Tördelés és előkészítés elektronikus formában (PDF-fájlformátumban)
történő kiadásra: *Szenyková Anasztázia*

Korrektúra: *Gricza-Varcaba Ildikó*

Borítóterv: *Tóth Vivien*

ETO-besorolás: *a Rákóczi Egyetem Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel:

*Dobos Sándor (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Kiadói Részlegének vezetője)*

Az oktatási segédlet, kézikönyv tartalmáért és hitelességéért
a szerzők viselik a felelősséget.

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua)

ISBN 978-617-8143-53-4 (PDF)

© A szerzők, 2026

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
1. A NÉPSZOKÁSOK	13
1.1. Naptári ünnepek, jeles napok	14
1.2. Téli ünnepekör	16
1.3. Tavaszi vagy húsvéti ünnepekör	46
1.4. A munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokások	55
1.5. Emberélet fordulói.....	59
2. MESE ÉS MONDA KÁRPÁTALJÁN	81
2.1. Állatmesék	84
2.2. Tündérmesék.....	90
2.3. Legendamesék.....	95
2.4. Novellamesék.....	99
2.5. Rászedett ördög mesék.....	102
2.6. Rátótiádák.....	103
2.7. Tréfás mesék.....	107
2.8. Hiedelemmondák Kárpátalján	110
3. VALLÁS, NÉPHIT, NÉPI VALLÁSOSság KÁRPÁTALJÁN	117
3.1. Hiedelemlények.....	127
3.2. Szakrális kommunikáció, archaikus imák	131
4. NÉPI ÍRÁSBELISÉG KUTATÁSA KÁRPÁTALJÁN	137
4.1. Parasztköltők versei	139
4.2. Élettörténetek	142
4.3. Vőfélyversek.....	143
4.4. A temetéshez kapcsolódó kéziratok	146
4.5. Imádságos füzetek.....	150
4.6. Az emlékversírás	156
4.7. A háború és katonasors a kéziratokban	159

5. EGY KÉZIRATOS IMÁDSÁGOS FÜZET SZÖVEGEI.....	165
A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM	
JEGYZÉKE.....	173

ELŐSZÓ

A hagyományos közösségekben az évszázadok alatt létrejött népi kultúra egy hosszú folyamatban csiszolódt, élő, tehát változó rendszer, amely az anyanyelvhez hasonlóan mintákat örökített, segítette a túlélést. Az egyén nem a hivatalos oktatás folyamán sajátította el ismeretét, hanem belenevelődött. Íratlan szabályainak, rendszerének betartását a közösség elvárta, cserébe azonban viszonylagos biztonságot nyújtott tagjai számára.

A népi tudás (*folk-lore*) a hagyományos kultúra három összetevője (anyagi kultúra, szellemi kultúra, népi társadalom) közül a társadalmi tudat egészét foglalja magába. Ide tartoznak: a ciklikusan ismétlődő ünnepek és rítusok (pl.: karácsony, húsvét, pünkösöd, templombúcsú stb.); az emberi élet fordulóihoz (születés, lakodalom, halál stb.) kapcsolódó szokások, hagyományok; a szájhagyomány útján terjedő epikus, dramatikus és lírai szövegek (népmese, népmonda, népdal, néptánc, ballada, szakrális szövegek stb.); a népi tudás hiedelemrendszerként minősített szegmense, amely felöleli a természetismeretet, világképet, kozmogóniai elképzeléseket, a profán és a szent idő mágikus hiedelmeit stb.

A folklór hordozója és továbbadója a nép, amely hagyományos néprajzi értelemben a parasztság volt, mivel a magyar társadalom túlnyomó részét évszázadokon keresztül a falun élő földművesek és állattenyésztők alkották. Mivel a nemességhez képest kevésbé voltak fogékonyak az újításokra és az idegen hatásokra, joggal tekinthették őket a tradicionális nemzeti kultúra fő hordozóinak. A 20. században azonban ez a kategória bővült, hiszen a rurális, mezőgazdaságból élő lakosság mellett megnövekedett a polgárság, az értelmiség, az ipari munkásság stb. részaránya és szerepe.

A folklór terjedése, átadása a 20. századig jellemzően szájhagyomány útján történt. Hiszen maga az írás évszázadokig a nemesség és a vékony értelmiségi réteg privilégiuma volt. Újabban azonban a népi írásbeliség is megjelenik a kutatási gyakorlatban.

A nép szellemi kultúrája közösségi jellegű, a létrehozott tudásanyagra jellemző a kollektivitás. A népmesék, mondák, népdalok stb. szerzői ismeretlenek. Éppen ezért változatokban élnek.

Azonban ebben a szerzőség szempontjából névtelen világban mégis helye van az egyéniségnek. A közösség megjegyzi, kiemeli a jó nótafát, mesemondót, táncost stb.

A folklór és a hivatásos művészet bár elkülönül, mégis állandó kölcsönhatásban élnek egymás mellett. Ennek egyik ékes példája a *folklorizálódás*, vagyis népivé válás: Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Weöres Sándor egyes verseit úgy fogadta be a nép, hogy az alkotókról megfeledkezett, magáénak tartja. A *folklorizáció* ellentéte és egyben kiegészítése a *folklorizmus*, a népiesség. A *folklorizmus* időben két nagy korszak köré épült: a 19. századi romantikus népiesség időszakához, valamint jelen korunkhoz, *neofolklorizmus* néven.

A folklór jellemzőinek megértése, tudatosítása nagyban segíti a magyar és más szakos tanárjelöltek munkáját. A népköltészeteti műfajok sajátosságainak ismerete megfelelő alapot biztosít az irodalmi műfajok mélyebb megértéséhez, összehasonlításához. A szokások, rítusok, hiedelmek működésének megfigyelése segít abban, hogy megismerjük az egyén és a közösség hagyományosan együttműködésre építő életstratégiájának egyik fontos szegmensét; erősíti a lokális identitást, egyben kaput nyit más népek és nemzetek kultúrájának befogadásra.

Jelen módszertani segédletben a kárpátaljai folklór eredeti, terepen gyűjtött széles tárházát reprezentáltuk: a népszokásokat, ezen belül téli és tavaszi jeles napokat, az emberélet fontosabb fordulóit, valamint a munka szokásai közül napjainkig fennmaradt hagyománnyal bírókat; a szövegfolklór tekintetében a népmese és a hiedelemmondák gazdagságát; a néphit és népi vallásossághoz kapcsolódó cselekményeket, hiedelmeket, hiedelemlényeket, rítusokat; a szakrális szövegfolklór keretein belül az archaikus népi imádságokat; valamint a népi kéziratos hagyományokat. A jegyzetben található folklórszövegek nemcsak a szerzők kutatási anyagai, hanem a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem magyar szakos diákjainak dialektológia és folklór terepgyakorlatok alkalmával lejegyzett szövegei is. A szerkesztés során a szerzők nem a teljességre törekedtek, hanem arra, hogy egy-egy Kárpátalján különösen gazdag vagy éppen kuriózum jelleggel bíró, még élő, vagy az emlékezetekből előhívott, helyi terepmunka során gyűjtött anyagot mutassanak be.

A folklórszövegek gazdagsága (az évek alatt összegyűlt anyagnak ez csak egy töredéke) jól szemlélteti, hogy a folklórkutatások kora még nem járt le, bár sokan emlegetik a 24. órát. Tény azonban, hogy a 20. század második felében a kutatott közösségek életében felbomlott a hagyományos életvitel: gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális téren óriási változások történtek. Rövid idő leforgása alatt eltűnt az életnek az évszázados hagyományok alapján kimunkált természetesnek, otthonosnak, érthetőnek tűnő rendje. A változás azonban társadalmi szükségszerűség, amelyre a legelzártabb kisközösségek is kénytelenek reagálni valamilyen szinten. Kárpátalja esetében azonban kényszermodernizáció zajlott le egy óriásbirodalom, a Szovjetunió kötelékében. A túlélési stratégiájakat még ki sem alakított hagyományos közösségek átértékelték a múlt eltörlésére irányuló erőszakos rombolást: *málenkij robotot, kollektivizálást, Dombászt*, ideológiai nyomást, válásüldözést. Rohanómenetben komplex gazdasági és kulturális kódváltásra ítéltettek. Felülírták ünnepeiket, rítusaikat, melyek a keresztény kultúrkörből eredve jellemzően szakrális ünnepek voltak s egyben évszázadokig az egyéni és a közösségi identitás alapját szolgáltatták. A „régvi világ” eltörlése a haladás fals jelszavával felcímkézve az élet minden területére kiterjedt. Az itt élők rövid idő alatt elveszítették addigi sokszor szűkös, de biztosnak hitt anyagi javaik nagy részét, magángazdaságon alapuló életvitelük megszűnt. A kommunizmus okozta erőszakos modernizáció olyan nagymérvű gazdasági és kulturális koherenciasértést okozott, hogy az érintett közösségek megroppantak lélekben, testben, anyagiakban egyaránt. De bizonyos idő elteltével, aki nem halt bele, azt vitte tovább a kulturálisan kódolt élni akarás: az ösztön. A beindult rugalmas túlélési stratégia folyamatában mentették, ami még menthető. Amire a közösségnek valóban szüksége volt, s ami az új ideológiát sem sértette látványosan. E keretekben éltek tovább vallási ünnepek és rítusok, az archaikus szövegek: mesék, mondák, igaz történetek, imádságok stb.

A két világ hivatalos és lokális értékrendje között nagy volt a különbség, de kialakult az egymás mellett létezés. A központi állami vezetés nem értékelte a tiszta forrásból eredő alkotásokat, kialakította a saját műnépi, nem ritkán ideológiai töltettel rendel-

kező szövegeit, dallamait, táncait, ünnepeit. A közösségek túlélési ösztönrel megtanulták ugyan az újat, az idegent is, de amikor éppen alkalom adódott rá, előkerült a „saját”, s betöltötte évszázados funkcióját. Elhangzott a mese a közös gazdaság (*kolhoz*) munkálatainál: kukoricahántáskor, dohánysimítóban, kapálás vagy szénagyűjtés idején a déli pihenéskor; vasárnap délután a *lócán*; mesélt a nagyszülő az unokának *paszulybontás*, *pokrócrongyolás stb.* közben; ha a kisgyermek éjszaka sírt, másnap a szomszédasszony készített neki szenes vizet; a gyermeket megtanították imádkozni, legfeljebb ráparancsoltak, hogy az iskolában ne dicsekedjen vele.

A rendszerváltás és az azt követő társadalmi, politikai változások már a modernitás jegyében történtek. Igaz, anyagi téren nem sikerült a Nyugathoz felzárkózni, a szellemi, ideológiai reformokat, amelyek sajátos utat jártak be e vidéken, már nem állíthatta meg semmi.

A kommunikációs csatornák fejlődésével a haladás, a változás eljutott a legeldugottabb falu legkisebb szegletébe is. Napjainkban, az internet korában semmi nem akadályozza meg az újítás beszivárgását. A modern életvitel létkönnyebbitő eszközei mellett sokszor ott találjuk a lehetőségek adta torzulást is. A gazdasági, életvitelbeli, értékrendbeli változások Kárpátalján is törvényszerűen módosították a hagyományos szellemi kultúrát. Az új, a megváltozott hagyomány nem jelentette a régi gyökerestől való elpusztítását. A paraszti közösségekben a hasznavehetetlen tárgyakat csak ritka esetben dobják ki. Megpróbálják újrahasznosítani. A használhatatlan szemét túl nagy luxus egy szegény társadalomban. Itt megszólják, kiközösítik a „*préda*” magatartást. Inkább az átalakítás, a „*valamire még jó lesz*” elv az uralkodó.

Így van ez a szellemi tőkével is. Ösztönösen abból indulnak ki, hogy a meglévő szövegek, motívumok, szerkezeti egységek, üzenetek és mondanivalók, cselekmények, ha eddig jól reagáltak az élet dolgaira, évszázadokig segítettek a túlélésben, beilleszthetők az új szituációkba is. E gondolatmenetet követve elmondhatjuk azt is: ami élő, az változik. Az örökös pesszimisták úgy gondolják, megszűntek a közösségi alkalmak, ahol ezek a szövegek valaha elhangzottak, de ha mégis összejönnek a barátok, rokonok, ismerősök, nincs már igény az élőszóbeli szórakoztatásra. Gépzenét bömböltetnek a multságokon, tv-t néznek a családi összejö-

veteleken, de még a közös munkaalkalmak, *kalákamunkák* idején is sietős a résztvevők útja. A televízió, az internet korában nem beszélnek egymásnak az emberek, hanem szívesebben néznek sorozatokat – mondják a szkeptikusok. Mindennek van valóságalapja. Mégsem kell megijedni, van még a folkloristának mit kutatnia! El kell fogadnunk, hogy napjainkban a történetmondók szövegrepertoárját vizsgálva nagyrészt kommunikációs emlékezetéről beszélhetünk, amelyben a saját élettörténet történeti tapasztalatainak jut nagy szerep, de egyes narratíváknál megtalálható a kulturális emlékezetből merített szövegrepertoár is. Egyre kevesebb számú tündérmesét találunk, de annál több tréfás történetet, melyben bár sokszor napjainkhoz igazított a sztori, a motívumok autentikusak. A gonosz képében egyes történetekben nem az ördög és a földesúr jelenik meg, hanem a párttitkár vagy a kolhozelnök (hiszen ez még élő történelem), de legújabban a maffiózó is elnyeri méltó büntetését; Szent Péter nem krajcárért, hanem *kopekért*, *hrivnyáért* lusta lehajolni. A nagyotmondó történetek hiperbolái a 20. század elején Amerikában játszódnak, néhány évtizeddel később ugyanez a motívum az oroszországi vendégmunkásnál köszön vissza. A falucsúfolók már nem hetivásárok alkalmával hangzanak el, hanem a Facebookon is megjelennek, ott évődnek egymással a szomszédos falvak lakói. A Rózsafüzér Társulatok asszonyai nem papírlapocskákra írva cserélik a titkot, hanem akár telefonon is. A lakodalmakat már nem a családi porták udvarain felállított sátrakban, inkább éttermekben tartják, de a vőfély, az általa mondott rigmusok szerepe még mindig nagyon fontos. A folklórkutatónak tehát csak nyitott szemmel és füllel kell járnia, és természetesen minden esetben szükség van dokumentálásra! Napjaink technikai vívmányai a hang- és képanyag felvételét nagyban megkönnyítik.

A jegyzet célja, hogy tudatosítsa a magyar szakos hallgatókban, hogy vidékünk, a jelenlegi Kárpátalja különösen gazdag hagyományos szellemi kultúrával rendelkezik. Olyan kultúrával, amely több nép és nemzet, számos történelmi vallás évszázados együttélésének kontaktzónájában formálódott – ebből kifolyólag, az egyetemes magyar szellemi hagyománynak különleges, színes, rendkívül változatos szegmensét alkotja. Mindez büszkeséggel kell, hogy eltöltse diákjainkat. Reményeink szerint a

módszertani segédlet hozzájárul majd ahhoz, hogy hallgatóink a kárpátaljai társadalom hagyományos szellemi kultúrájának értő, értékelő, kutatásában aktívan részt vevő tagjai legyenek.

A szerzők

1. A NÉPSZOKÁSOK

A hagyományos közösségekben fontos szerepe van annak, hogy az élet dolgai szimbolikus rendben működjenek. Minden kultúra kialakítja a jelképek sajátos értelmezését, jelentéseit, értékrendjét. A népszokások alkotják a kultúra nagyon gondosan strukturált, szimbolikus részét rendet, identitást, értelmet, egyensúlyállapotot eredményezve az egyén és a közösség számára. Ezzel magyarázható, hogy minden ember szokása, cselekedete csak a saját kultúráján belül értelmezhető.¹

A népszokások az emberi élet minden szegmensére hatnak: viselkedés- és gondolkodásszabályozó erővel bírnak. A szokások a közösségek életében hosszú időn át alakulnak ki. Az egyén, amely a közösség tagja, alkalmazkodik a kialakult szokásokhoz, elfogadja, működteti és továbbörökíti az elkövetkező nemzedékek számára.

A népszokások cselekvésekben és tevékenységekben nyilvánulnak meg, amelyek rendszeres időközönként ismétlődnek. Azzal, hogy kiszámítható, biztos helyzetet teremtenek, erősítik az egyén biztonságérzetét, jövőbe vetet hitét, közösséghez tartozásának élményét.

Népszokásainkra jellemző volt, hogy egymást kiegészítve jelentek meg a prózai vagy énekelt szövegek, különféle mozgási elemek, hangok, az adott szokáshoz kapcsolódó, mágikus szereppel bíró ételek stb. Napjainkban ez a szinkretizmus már kevésbé van jelen.

Az európai kultúrkörben, mivel évszázadokig nagyrészt agrárközösségekről volt szó, a szokások nagy szerepet játszottak az idő tagolásában is. Lezártak vagy elkezdtek egy-egy munkafázist.

A népszokás tágabb értelemben minden olyan szokás, „amely szabályozza a parasztság életét, a munkát, a társadalmi érintkezést, a környezetről való gondoskodást, a hétköznapok és az ünnepek egész rendszerét, tartalmát. A népszokás a közösség által közvetített és elfogadott viselkedési minta, életmód. Szűkebb értelemben a népszokások az ünnepekhez kapcsolódó szokásokat jelentik.”²

A népszokások főbb csoportjai a következők:

1. Naptári ünnepek, jeles napok (pl. karácsony, húsvét, pünkösd)
2. A gazdasági élet ünnepei (pl. aratás, szüret, fonó, lekvárfőzés)

¹ Eliade 2009.

² Tátrai – Karácsony 1997.

3. Az emberi élet ünnepei (pl. keresztelő, lakodalom, temetés)
4. Emlékünnepek (pl. fogadott ünnepek, politikai ünnepek)

1.1. Naptári ünnepek, jeles napok

Az emberiség történetében kialakult minden kultúrának a saját jellemzője, mely szerint nagyon fontos szerepe van az együtt megélt ünnepeknek, a hozzájuk szorosan kapcsolódó szokásoknak és rítusoknak. A közösség stabilitása, működőképessége függ attól, hogy a hagyományozott minták érvényesülnek-e vagy sem. Addig van közösség és szokás, amíg vannak közös alkalmak, amelyek erősítik a lokális identitást, az adott csoport összetartozását térben és időben.

Az ember a legősibb időktől kezdve megfigyelte az év kozmikus változásait, számon tartotta azokat (pl. évszakváltás, égitestek mozgása). Ezek a fordulatok jelentik az ünnepek rendszerének alapját minden kultúrában, például egy-egy évfordulót a naptári év változása határozza meg.

Az ünnepek segítettek strukturálni az időt, hiszen az ünnep a köznapok sorából kiemelkedő, kitüntetett időtartam, esemény, mely általában szertartásos együttléte kisebb (pl. család) vagy nagyobb (pl. törzs, falu, állam) embercsoportnak.

A hagyományos ünnepek között kétféle ünnep létezik: az úgynevezett átmeneti rítushoz és az évkörhöz kapcsolódó. Az átmeneti rítusokhoz hasonlóan, amelyeket életében csak egyszer él át főszereplőként az ember, az évkör szertartásai is – mint részben az egész – az élet folyamatát segítik végigvezérelni.

Az ünneplő ember vállalja a múltat és a jövőt, elfogadva az időnek ember előtt rejtett mélyebb dimenzióit. Azáltal, hogy egy pillanatra kiemeli az embert a múltó idő hétköznapi időstruktúrájából, megszünteti azt, és ez által saját időstruktúrát teremt. A mindennapok kötelességeinek terheitől megszabadulva kilép az itt és most korlátai közül.³

Az ünnep olyan összetett társadalmi jelenség, amelynek formai jellemzése egyetlen kategória keretében sem valósítható meg. Az ün-

³ Barna 2004: 162.

nepek tartalma általában a közvetlen tapasztaláson kívül, a mindennapi gondolkodás körén kívüli tartományokban fogalmazódik meg.⁴

Az ünnep átélését segítik a különböző időbeli fázisok. Az előkészületi fázis akár több hetes is lehet, pl.: karácsony előtti advent, húsvét előtti nagyböjt. Ilyenkor az ünnepvárók fizikailag megtisztítják használati tereiket, de lelkileg is tisztuláson mennek keresztül: pl.: böjtölnek, tartózkodnak a mulatozástól, gyakrabban imádkoznak, járnak templomba stb. Maga az ünnep az eredeti mivoltában legtöbbször nyilvánosan, a közösség előtt, a kijelölt, rátermett, belenevelődött egyének szervezésében zajlott. Az ünnep folyamán a profán tér és idő szakrális térré és idővé válik. Az ünnepidőben zajló cselekmények, az akkor fogyasztott ételek, viselt ruhák kiemelkednek a hétköznapiságból, különlegesek, ünnepiek. A cselekmények és attribútumok még a 21. században is megőriztek valamit mágiikus eredetükből: nem szabad hétköznapi munkát végezni (mosni, kapálni, falat rakni stb.), mert bajt okoz; karácsonykor mákot, diót kell fogyasztani, mert az gazdagságot hoz a ház lakóira stb. Az ünnep utolsó fázisa, lezárása az ünnep vége.

A kárpátaljai magyar kisebbség hagyományos történelmében az ünnepek, a rítusok a 20. század második feléig a hagyományos keresztény európai kultúrába ágyazva jelennek meg. Ennek megfelelően ünnepeknek tekintették az egyházi és a nemzeti ünnepeket, az emberélet jelentős fordulóit, a mezőgazdasági munkaünnepeket, s voltak saját fogadott ünnepek.

1945-től e kisebbség azonban olyan helyzetbe került, hogy az évszázadok alatt kialakított és a közösségi tudatba „beágyazott”, jól működő rítusait hivatalosan megpróbálták megszüntetni, s helyettük teljesen újakat tettek kötelezővé. Az erőszakos beavatkozás szinte teljes kulturális kódváltást követelt. A drasztikus ünnep- és rítusváltást követelő felsőbb utasításokra a közösségek gyors túlélési stratégiát alakítottak ki. Az ideológia által tiltott vallási és magyar nemzeti ünnepek például a kisközösségek, a családok zárt, „titkos” tereibe szorultak. A több évtizedig tartó kommunista hatalmi tiltás eredménye az lett, hogy a rendszerváltás utáni „sza-

⁴ Küllös 2005:126.

badtság” már nem tudta minden esetben visszaállítani a tiltás előtti állapotot több tényező együtthatása miatt. Az egyik ilyen befolyásoló tényező, amikor a közösség számára teljesen idegen ünnepek is meghonosodtak és rögzültek a vidéken. Ilyen ünnepek pl.: a szilveszter előtt szervezett télapóünnepségek, amelyeknek elengedhetetlen alakja volt a Hópelyhecske (Sznyehurocska); november 7., a „nagy októberi szocialista forradalom” ünnepe; február 23., a szovjet hadsereg napja; május 1., a munka ünnepe; március 8., nemzetközi nőnap; május 9., a győzelem napja stb. Ezeknek az ünnepeknek sem múltja, sem gyökere nem volt, illetve a kárpátaljai őslakosságot sok esetben olyan negatív eseményekre emlékeztette, amelyhez egyáltalán nem illett az ünneplés. A rendszerváltás utáni Ukrajnában újabb, az ukrán államisághoz kapcsolható ünnepekkel bővítették a palettát, a szovjet időben kötelezőket vagy átértelmezve, vagy teljesen törölve pl: a Télapó a Hópelyhecskével már nem hozhat ajándékot a gyerekeknek, csak a Mikulás; a szovjet hadsereg napját is eltörölték, helyette az ukrán kozákság és a haza védőinek napját ünneplik október 14-én. A rendszerváltást követően a vidék magyarsága azonban a vallási ünnepek tekintetében hamar visszaállította az „oroszk előtti” állapotot. Főként a karácsony, húsvét, pünkösd, a templombúcsúk, mindenszentek, reformáció stb. megünneplését. Az alábbiakban az ünnepi szokások közül a téli és a tavaszi ünnepkör kárpátaljai hagyományaiból adunk ízelítőt.

1.2. Téli ünnepkör

„A karácsonyi ünnepkör az adventtal kezdődik, mely az András naphoz (nov. 30.) legközelebb eső vasárnap. Néhol harangszóval jelezték, ettől kezdve tilos volt minden hangos, zenés szórakozás. A lányok és az asszonyok fekete, de legalábbis sötét színű ruhában jártak templomba.”⁵

A téli ünnepkör Kárpátalján is advent beálltával kezdődik, s farsang végéig tart. A római és görögkatolikusok az adventi időszakban igyekeznek betartani az ételtilalmat, a református vallású hívekkel egyetemben tartózkodnak a zajos vidámságtól, mulatozástól, még a 21. században sem tartanak lakodalmat, bálakat. A vá-

⁵ Balassa – Ortutay 1980: 616.

rakozás időszakában bővül a szakrális tevékenységek ideje: imádkozás, templomba járás, vallásos, főként kántáló énekek éneklése stb. Az ünnepkör első jeles napja András-nap (november 30.), mely hagyományosan a disznóvágások kezdete (1. kép). A jeles esemény fénypontja az esti disznótor volt. Salánkon (2. kép), Nagyberegen, Dercenben, Visken a disznótorozó családnál tüllből vagy csipkéből az arcot is takaró lepellel borított *bozsenkák*, *farsangosok* jelentek meg ilyenkor. A népi alakoskodók némán hajlongva táncot imitáltak, s hosszú botjukat a gazda és a gazdasszony elé tartva kértek egy szál hurkát és egy pohár bort. A bort a vékony tüllön keresztül itták meg, a hurkát elrejtették a tarisznyájukba.

1. kép. Disznóvágás a Kész család portáján
Kész Géza fotója

2. kép. Bozsenkák a 2000-es évek elején
Fotó: Kész Gergely, Salánk. Forrás: Facebook

Számos jeles névnap (András, Ferenc, Erzsébet, Katalin, Borbála stb.) a téli ünnepekör időszakára esett, így a névnaposok köszöntése sem maradt el a közösségekben. A születésnap a múltban kevésbé kiemelt ünnepnek számított.

Az alábbi névnapköszöntőt Salánkon ismerték:

Névnapköszöntő

Elmondta: Kenéz Anna, görögkatolikus.

Lejegyezte: Kész Réka, Salánk, 2012

Ime az ég fínnyességéből angyal szállt a földre le
Kisugárzott két szeméből tiszta fehér köntösse
Felderült a hajnal piros új sugara
Eljött szent Katalinnak (vagy más név) a neve napjára
Kötök oly koszorút Katalin fejére,
Tudom, hogy a nem lesz hatvan vármegyébe.
Írja fel az Isten maga szent könyvébe,

Bárány életes pecsétes levelébe.
 Tudom Kató, hogy örülsz,
 Mert a neved napja felderült,
 Húzd ki hát a hordó csapját,
 Igyuk meg a neved napját.

Napjainkig fennmaradt Sárosorosziban a *muzsákolás*, amely szintén névnapköszöntő hagyomány. A legények, nős férfiak köszöntik énekelt rigmussal és verssel a névnapjukat ünneplőket. A névnapköszöntés másik módja a hamuval megtöltött cserépedény földhöz csapása az ünnepelt udvarán. A dél-ugocsi Szőlősgyulán napjainkig él *csereptörés* a hagyománya.

A muzsákolás szövege

Lejegyezte: Csurman-Puskás Anikó, elmondta: Csurman Ilona és Csurman Ferenc, Sárosoroszi, 2020

Egy személy kezdi az éneket:

Megjöttek a muzsák, neved tiszteletére.

Mindenki egyszerre: ére (a sorok utolsó szavát a többiek folyamatosan megismétlik)

Éjjel is, nappal is kedvére

Mind: kedvére

Kedvére mulasson,

Alig várja, köszöntse.

Mind: öntse

Öntse az Úr Isten bétöltse!

Mind: bétöltse

Töltse bé szívedet

Mennyei áldásokkal!

Mind: sokkal

Sokkal koronázzon, sok jókkal, Sok jókkal!

Jókkal koronázzon,

Jókat láss mindenképpen!

Mind: éppen

Juss egeknek egébe,

Isten tiszteletére!

Az utolsó versszakot együtt éneklük:

No, ím sereg ím jó estét, köszöntésedre,
 Mi mindnyájan megérkeztünk tiszteletedre.
 Nohát, örülj, könnyed töröld,
 Mosd le szemedről!
 Keserűség, szomorúság, szálljon szívedről,
 Mivel neved napjára, szíved vágyórájára,
 Egészségben, békességben virrad holnapra.
 Akár tél van, akár nyár,

A Mikulás napja a 4. században a kis-ázsiai Múra városában élt szent püspök emlékének szentelt nap. Jótéteményeiről szóló legendák Európa-szerte régen ismertek. „A Miklós-nap (dec. 6.) megünneplése fiatalabb népszokásaink közé tartozik. Így a gyermekek megajándékozása a magyar falvakban csak az utóbbi évszázadban kezdett terjedni. Az alakoskodásokat is nyugatról vettük át, ezek azonban az ajándékozásnál régebbieknek látszanak.”⁶

A Miklós-napi ajándékozást a szent legendájával hozzák összefüggésbe. Kárpátalján a Mikulásnak az éjjel titokban ajándékot hozó alakja él még napjainkban is. Ilyenkor a gyerekek a gondosan kitisztított csizmáikat kiteszik az ablakba, hogy éjjel abba tegye a Mikulás az ajándékot. Van, amikor az ajándékot Mikulás-alakoskodó (olykor kísérelőkkel, például krampuszokkal) személyesen adja át (3. kép).

A több évtizedes kommunista tiltás, a törvényszerű változások ellenére Kárpátalján a 20. századig megmaradtak a karácsony ünnepét övező szokáshagyományok értékes szegmensei. A katolikusok éjfélig böjtöltek, így a karácsonyi vacsora is böjtös volt. A görögkatolikusok ragaszkodtak a 12-féle ételhez a karácsonyi asztalon, ezt pedig csak az éjfélt követően volt szabad elfogyasztani. Elmaradhatatlan ilyenkor a menüből a gombás, olajos töltött káposzta, gombaleves, halas ételek, különféle tojásmentes tésztából készült derelyék (túrós, káposztás, krumplis), egyes családoknál a bobajka. Még a gyermekek is megtartották az ételtilalmat. A salánki Kenéz Anna szerint: „Akkor nem ettünk miséjig, éjfélt miséjig. Míg ki nem

⁶ Balassa – Ortutay 1980: 616.

jöttünk a misérű, hijába puják vótunk. Nem, semmi evés nem vót. Nem. Hanem csak misérű jöttünk ki és akkor éttünk csak. Mer akkor aszt monták, ha eszünk, akkor az angyal, az őrangyalunk nem tud áldozni.” (Lejegyezte: Kész Margit 2009.) Az evéstilalom megszegése a keresztény kultúrkörben nagyon népszerű, az őrangyal szent áldozattól való elvonását vetíti előre. Maga a tény, hogy az őrangyal a halandó emberhez hasonlóan ugyanolyan egyházi dogmák által előírt cselekedetre van kötelezve, mint a bűnbocsánat elnyerését szolgáló oltáriszentség magához vétele, azt bizonyítja, hogy a néphitelképzeles szerint a hiedelemalakok a természetfölöttiség mellett a valós élet eseményeit is az emberhez hasonló módon élik meg.

3. kép. Mikulás és a krampuszok ajándékot adnak

Fotó: Kész Barnabás, Salánk, 2000-res évek eleje

Vagyis a szakrális és a profán szinkronban működhetőségének vagyunk tanúi. Amint az előbbi példa is mutatja, a szakrális ünnepeket a hivatalos egyház által előírt szabályok betartása mellett átszövik a néphit elemei. A karácsony ünnepi rítusaihoz is hozzátartoznak a hivatalos egyházi előírások mellett az archaikus, a keresztény egyház által nem szakralizált cselekmények is. Ilyen hiedelmek pl: Kárpátalja-szerthe ismert hiedelem, hogy karácsony este

bőségesen el kell látni az állatokat, mert ha éhen maradnak, éjfélkor megszólalnak és panaszkodnak egymásnak a gondatlan gazdára; Ugocsában az emlékezetekben még él a hiedelem, mely szerint szentestére a tyúkokat hordó abroncsából kell etetne, hogy egész évben szét ne széledjenek.

A településeken ugyan már nem jellemző az, hogy szinte minden porta udvarán kántálnak, de a családok, baráti társaságok még „megkántálják” egymást. Napjainkban a kántálás alkalmával elhangzó énekek között találkozhatunk régebbi és modern karácsonyi énekekkel egyaránt (4. kép)

4. kép. Gyakori, hogy a ruszin kántálók a magyar falvakat is felkeresik énekükkel, köszöntésükkel

Fotó: Kész Réka, Salánk, 2015. dec. 24.

Ízelítőül néhány jellegzetes, magyar nyelvű kántáló ének:

A Bújdosik Mária kezdetű, többnyire katolikusok körében ismert karácsonyi népi vallásos, kántáló ének (ballada), amely variációiban Kárpátalja több vidékén is él. Az alább közölt szöveget a salánki Dracsku Elza énekelte el (lejegyezte: Kész Margit):

Bújdosik Mária sűrű siralmában,
Keresi nyughelyét, sehol se találja.

Szent József s Mária nagy útra indultak,
Jeruzsálemben ők szállást nem találtak.
Látják Szűz Mária szülő állapotát,
Menj el Szűz Mária, nem adhatunk szállást.

Sírt a Szűz Mária szíve fájdalmába,
Hol lesz a szállása, a zord éjszakába'.
Közeleg az idő, a szülés órája,
Hol fog megszületni a világ megváltója.

Bemegyén Mária egy kovács lakásba,
Kérvén ottan szállást csak egy éjszakára.
Hallod-e te kovács, könyörülj meg rajtam,
Adjál nekem szállást, nagyon elfáradtam.

Nem adhatok szállást, mert most vendégem van,
Az én szép szobáim mind elfoglalva van.
Volt a kovácsnak egy vak, kezetlen lánya,
Máriának mondja, menj az istállóba!

Nem messze ide van egy rongyos istálló,
Betlehemi útban ott meg is nyughatol.
A kovácsnak lánya róla gondoskodik,
Jól tudom magamról, ápolása jól esik.

El is ment Mária rongyos istállóba,
Metszülte Szent Fiát, szénán a jászolba.
Barmok leheltek rá a rideg éjszakában,
Mária könnyei hulltak Jézuskára.

Oda ment a kovács, gazdag kovács lánya,
Rongyos istállóban Máriát találja.
Mondja szűz Mária a nyomorék lánynak,
Hajolj le te leány, vedd föl Szent Fiamat!

Lehajolnék hozzá, fájdalom nem látom,
Nincs kezem szent fíjad, fölvenni nem tudom.
De lehajolt a lány kinyíltak szemei,
Kinyúltak kezei Jézuskát fölvenni.

Ó csodák csodája a kovács vak lánya,
Kinyújtván két kezét Mária szavára.
Lehajolt Jézusért, lett szeme világa,
Tündöklött kezében a világ megváltója.

Hazatért a leány, vígan, nagy örömmel,
 Kisjézust láthattá megjött szeme fényre.
 Így szólítja atyját és az édesanyját,
 Látták a szemeim ártatlan Jézuskát.

Úgy van, kedves atyám, te nagy gazdag kovács,
 A Szűz Máriának, mért nem adtál szállást!
 Jaj ha tudtam volna, a legszebb szobámba,
 Adtam volna szállást néki éjszakára!

Inkább én feküdtem volna istállóba,
 Nemhogy Szűz Mária, s ártatlan Jézuska.
 Ó, Szűz Mária tett olyan nagy csodát,
 S meggyógyította ja kovács vak leányát.

Szentháromság Isten adja és engedje,
 Áldassék közöttünk a drága szent neve
 Dicsértessék tőlünk az Úr Jézus neve.
 Imádság szent béke szálljon nemzetünkre,
 Zengjük hát mindnyájan egy szóval, lélekkel
 Dicsértessék Jézus, mindörökké, ammen!

A „Szent karácsony este van” kezdetű, reformátusok körében a 20. században elterjedt egyházi ének szövegét a köztudat az egykori salánki lelkipásztor, Horkay Lajos alkotásának véli.

Szent Karácsony este van, égi angyal zengi.
 A kis Jézus földre szállt, ne sírjon ma senki!
 Örömet visz merre jár, minden kicsiny házba.
 Szeretet és béke száll mindenütt nyomában.
 Reátok is testvérim, szálljon égi béke,
 A ti boldogságtoknak sose legyen vége!
 Reátok is testvérim, szálljon égi béke,
 A ti boldogságtoknak sose legyen vége!

A roma lakosság szintén jár kántálni adománygyűjtő céllal. Egyik jellegzetes, Kárpátalján csupán a roma közösségben fennmaradó kántálási szövege a „Jövel, Uram, jövel egy hivatalodra” kezdetű ének (lejegyezte: Kész Réka, Salánk, 2015):

Jövel, Uram, jövel
egy hivatalodra,
hogy dicsértessék meg
a te szent nevedet.
Nyittal van, nyittal van
mennyeknek ajtója,
ajtó mellett nagyon egy
aranyos karszék.
Abban emelkedik, asszonyunk, Mária.
Mária, Mária,
Istennek szent anyja.

A karácsony kapcsán mindenképpen ki kell emelnünk a Kárpátalján még a 21. században is élő, bár azért már itt is visszaszorulóban lévő, betlehemezés hagyományát (5. kép).

A betlehemesnek több táji típusa alakult ki.

1. A dunántúli típus, melynek szereplői rendszerint csak a pásztorok, néha angyal (ok) is. A pásztorjáték szerkezete a következő: beköszöntő; tréfálgatás az öreg pásztorral; adománygyűjtés. A szereplők gyakran antikizáló neveket viselnek, például a Titeris, Muksus a két pásztor, a harmadik, az öreg neve Koredó. Rajtuk kívül még egy szereplője van a betlehemesnek: az angyal.

2. A felföldi típusban az angyalokon, a fiatal pásztorokon kívül az öreg (Gubó, Jakab, Kubó, Kecskés) szerepel. Szerkezete: beköszöntő; tréfálgatás az öreg pásztorral; a pásztorok indulása Betlehembe; az ajándékátadás. Gyakori része a születéstörténet felolvasása vagy elmondása a Bibliából, valamint a pásztorok ajándékainak liturgikus módon történő felajánlása.

3. Az alföldi, felső-tiszai típusban az angyalokon, pásztorokon kívül a betyár vagy huszár és Heródes is szerepelhet. Jellemző cselekményrészlete a kérkedő és fenyegető szavak kíséretében történő perselyezés. Szerkezete: beköszöntés; betyárjelenet; néha Heródes-jelenet; tréfálgatás az öreg pásztorral; adománygyűjtés.

4. Az erdélyi típusú betlehemes hosszabb lélegzetű, misztériumszerű, liturgikus és epikus elemekkel átszőtt 12–20 szereplős játék. Rendszerint elő- és utójátéka is van, előadása különösen nagy előkészületet, betanulást igényelt. Legarchaikusabb jelenetei a 17–18.

századig vezethetők vissza. Az angyalokon, pásztorok kívül szerepelhet Szűz Mária, Szent József, futár, király. Jellegzetes jelenete a szál-láskeresés. Érdekessége, hogy a pásztorok állatálarcot is viselhetnek. Általában felnőtt férfiak, legények játszották, akik a játékot kellő komolysággal, liturgikus szolgálat igényével adták elő.

5. kép. Házról házra járó betlehemező csoport
Fotó: Molnár Sándor, Kisbégány, 2015

6. kép. Betlehemező fiúk: Az Öreg, pásztor és két angyal
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2019

Kárpátalján a betlehemes játékok szinte minden típusa megtalálható. A Nagyszőlősi, a Beregszászi és az Ungvári járásban a pásztorjáték (6., 7. kép) és a bábtáncoltató betlehemes (8., 9. kép, Mezőgecse, Csepe, Nevetlenfalv, Eszeny stb.); a Felső- Tisza-vi-

dékén az archaikus, középkori játékmódot megőrző Heródes-játék (10. kép, Gyertyánliget) és a csillagforgatás (11 kép Mezővári, Csoma, Nevetlenfalva, Csepe). A bábtáncoltató betlehemes és a Heródes-játék rendkívül értékes hagyomány, a néprajztudomány a kihalófélben lévő műfajok között tartja számon.

7. kép. Karácsfalvai betlehemező csoport
Fotó: Bota Sándor, Bota Júlia, 2016 karácsonya

8. kép. Tiszacsomai bábtáncoltató betlehemező csoport
Fotó: Kész Réka, Ungvári Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020

9. kép. Bábok a tiszacsomai bábtáncoltató betlehemesben

Fotó: Kész Réka, 2018

10. kép. Heródes-játékot előadó gyertyánligeti ruszin csoport

Fotó: Kész Réka, Ungvári Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2020

A bábtáncoltató abban különbözik a szélesebb körben ismert pásztorjátéktól, hogy itt az angyalokon, a pásztorokon és a központi Öreg alakján kívül a bábtáncoltató és bábfigurái is szerepet kapnak. Először bábfiguráival követi az élő szereplők játékát, majd Heródest alakító bábuja által játssza el a bibliai kegyetlen uralkodó szerepét: „Én vagyok Heródes, Heródes, a zsidók királya. Nálam

nagyobb urat nem is találhattok, és még az ördögtől sem félek!” mutatkozik be a Tiszacsomán is ismert szövegben. Heródes király sorsa a bábtáncoltatóban csúfos véget ér: elragadja a halál.

11. kép. Tiszacsomai csillagforgató csoport 2020. dec. 25-én

Forrás: Csomai Kultúrház Facebook oldala: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1708440692669769&id=100005115640569 (letöltés: 2021. jan. 6.)

A tiszacsomai betlehemes játék menete:

Adatközlő: Reskó-Papp Angéla, görögkatolikus, Tiszacsoma. Lejegyezte: Pószte Gergely, 2015

Angyal:

Jó estét, nagy urak, békesség veletek! Égi követ vagyok, örömet hirdetek, Dávid városában kis Jézus született menjetek hát ti is őt dicsőítsétek. Krisztus nevében szabad a Betlehem? Glória.

Ének:

Őrzi juhász csordáját és az egész juh nyáját, serkenj fel mély álmodból minden juhász akolból.

a. Pásztor:

Szerencsés jó estét kívánok, áldott legyen e ház ura! Mi pásztorok dicsérjük a Jézust. Hípp-hopp, honnan szedtem-vettem magamat, honnan vonszoltam ide fáradt lábaimat. Míg a betlehemi hegyen jártam-sétáltam, sétálás közben egy öreg vén bakkecskével találkoztam, amitől úgy megrémültem a kedves pajtásomat el is veszítettem. No, de se baj! Egyet füttyentek, másodikat suhintok, ős is megérkezik, gyere be hát pajtás!

b. Pásztor:

Mit akarsz, jó pajtás, lám én is itt vagyok. Krisztus születéséről nagy hírt hozok!

I. Pásztor:

Csodálom pajtásom nagy okosságodat, az orrod alatt lévő kongresszusodat! Hát az öreg etykós-petykós Petit hol hagyátok?

II. Pásztor:

Nagy erdőben, nagy mélységben sánta lábát fájlalja, kanfarát nem bírja. No, de se baj! Egyet füttyentek, másodikat suhintok ő is megérkezik. Gyere be hát, Öreg!

I. Öreg:

Híje-huja, de rossz guba, kalapom, bajszom csirgőre-csorgóra, sert, bort, pálinkát innék kedves gazdasszonyom hogyha vóna. Hej, amikor én még ilyen ifataros fickó vótam, mint most ti vagytok, juhaimat őrizgettem, kecskéimet eladogattam, s ezt a ringyes-rongyos tetves gubát magamra akasztottam.

I. Pásztor:

Hát a dédapád dédnagyapját hol hagyta?

I. Öreg:

Kinn a kutyák száját nyalogatja, vagy talán a szolgálány derekát szorongatja? Gyere be hát öreg!

II. Öreg:

Bejártam én már Európát, Ázsiát, Afrikát meg Amerikát. 99 gyereknek vagyok én az édesapja. Nem vagyok én kóduz, csak kéregető, nincsen nekem tarisznyám, csak egy által vetőm. Kalapom, bajszom csirgőre-csorgóra sert, bort, pálinkát innék kedves gazdasszonyom, hogyha vóna.

Ének:

Ó, szerencsés éjszaka, éjszaka, boldog ez az óra, melyben a ded született, drága gyémántocská hozta e világra, Ale-ale-luja.

Ének:

Vígan zengjete, citerák! Jézus született! Harsogjatok gyors trombiták, Isten, emberek. Ti udvar szolgálói, juhok, barmok pásztori, Nem a tündér e világnak földes urai.

Ének:

Gyerünk, menjünk el köszöntésére botokkal, botokkal. Vigyünk el néki szép ajándékot magunkkal, magunkkal. Az egyik vivén egy juhot, egy juhot, Második tejet, harmadik vaját, Egy sajtot, egy sajtot. Ilyen szegény pásztortól elég lészen. Talán még az aranyból is többet ér ez.

I. Pásztor:

Nosza, hát pajtásin, aludják egy órát, senki se szuszogjon, csak vonja meg magát. (Ilyenkor a két öreg lefekszik a betlehem elé.)

Ének:

Juhászim, pajtásim, de elaludtatok. Ennél a szép nyáznál egyedül hagyatok. Juhászság, pásztorság, mezei gazdaság, Ó, de szép gazdaság.

Ének:

(Ekkor már a két öreg feláll.) Pásztorok keljünk fel, hamar induljunk el. Betlehembe induljunk, muzsikával ballagjunk. Fogd Jancsi sípodat, te Miska dudádat, én meg furulyámat, ale-ale-luja!

Angyal:

Glória!

I. Pásztor:

Hallod öreg? Angyal szót hallok!

I. Öreg:

Hallom, hallom, hogy a kiskakas a nagyrekeszbe szorult!

Angyal:

Glória!

I. Pásztor:

Hallod öreg? Angyal szót hallok!

I. Öreg:

Hallom, hallom, hogy a nagy kakas a kisrekeszbe szorult!

II. Pásztor:

Gyere öreg Betlehembe?

II. Öreg:

Hová? Hová? Debrecenbe? Sóspercet rágni!

II. Pásztor:

Nem, nem öreg, Betlehembe. Vigyünk a kis Jézuskának egy aranyalmát, hogy törje meg az ördög erős nagy hatalmát!

II. Öreg:

Aha! Most már tudom! El is megyek, viszek a kis Jézusnak egy aranyalmát, hogy törje meg az ördög erős, nagy hatalmát

Angyal:

Üdvözlégy kis Jézus, drága testecskeje, testecskédben rejlőd Istensége. Mit adjak ma néked? Fel nem foghatom, csekély az elmém, el nem találhatom. De látom tetteid, te kisdedecske, ajándékom léssen lépes mézecske.

Ének:

Mennyből az angyal, lejött hozzátok. Pásztorok, pásztorok. Hogy Betlehembe, sietve, menve. Lássátok, lássátok. Az Isten fia, ki ma született. Jászolban, jászolban. Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik. Szent fia, Jézuska.

Heródes:

Én vagyok Heródes, Heródes a zsidók királya. Nálamnál nagyobb urat nem is találhatnátok, még az ördög-től sem félek!

Angyal:

Ne dicsekedj erősségeddel, hagyj fel minden kereskedésséddel, mert te már az enyém vagy!

Ének:

Kedves pajtás mit szundikálsz? Csillog, az ég nem kell lámpás. Tündöklő Betlehem, mit jelent ez? Talán a Messiást jelenti ez.

I. Öreg:

Zörgetik a kulcsot, talán pénzt akarnak adni! Tíz, húsz hrivnyánál alább el sem fogadjuk.

Ének:

Nosza tehát, jó gazda, jó gazda. Bocsáss minket utunkra. Házadra, magadra, szálljon az Isten áldása, Szálljon Isten áldása.

Angyal:

Inter náтусz-pátusz menjünk hát tovább, mert a mi betlehemünket más házban is várják.

A csillagforgatók a betlehemes csoport hírvivői. A 11 és 13 éves gyerekekből álló négyfős csoport (első és második angyal, pásztor, öreg) kora délután indul el a faluban figyelmeztetni a lakosokat a betlehem érkezésére. Előadásuk a betlehemes csoportéhoz képest rövidebb, 6-7 perc.

Csillagozás menete Tiszacsoma településén:**I. Angyal:**

Jó estét, nagy urak, ide hallgassanak. Többi barátaim kint a csillaggal vannak. Beszólítanám, őket mer igen megfáztak, Krisztus nevében hírt mondanának. Krisztus nevében teccik a csillag? Glória! (Bejön a II. angyal és a csillagforgató, aki az ének alatt forgatja a csillagot.)

Ének:

Pásztorok, pásztorok örvendeznek. Sietnek Jézushoz Betlehembe. Köszöntést mondanak a kisednek, Ki váltságot hozott az embernek. Angyalok szózata minket is hív. Értse meg ezt tehát minden hű szív. A kised Jézuskát mi is áldjuk, mint a hű pásztorok magasztaljuk.

I. Angyal:

Hát az öreg etykós-petykós Petit hol hagyátok?

II. Angyal:

Nagy erdőben, nagy mélységben sánta lábát fájlalja, kanfarát nem bírja. Na de se baj egyet füttyentek, kettőt suhintok, s ő is megérkezik. Gyere be hát, öreg!

Öreg:

Merre nyílik ez az ajtó?

II. Angyal:

Sarkára öreg, sarkára.

Öreg:

Hát az én kozmás csizmám orrára.

II. Angyal:

Arra öreg, arra.

Öreg:

Ti csak itt esztek, isztok, dorbézoltok, Vén öreg apátokra már nem is gondoltok. Mindjárt úgy megszabdalom az ingetek gallérját, hogy semmi bajotok sem lesz. Egy kis tinta cseppent a csizmám orrára. Én is megérkeztem karácsony éjszakájára. Tudtam, hogy karácsony lesz, véle álmodtam, Két szál füstölt kolbászt a fogam közé akasztottam. De mire felébredtem, üres lett a hasam.

II. Angyal:

Tucc-e öreg imádkozni?

Öreg:

Hogyne tudna egy ilyen vén öregember.

II. Angyal:

Mondjad öreg - Atyának...

Öreg:

Ne szaladj fiam a tőgyfának.

II. Angyal:

Mondjad, öreg - Fiúnak...

Öreg:

Fiaim kint a juhokkal vannak.

II. Angyal:

Mondjad, öreg - Szentlélek...

Öreg:

Szentebb az én lelkem, mint a tiétek.

II. Angyal:

Mondjad öreg - Ámen.

Öreg:

Hám bekaplak mindnyájato

Ének:

Mennyből az angyal, lejött hozzátok, Pásztorok, pásztorok, hogy Betlehembe, sietve menve, lássátok, lássátok. Az Isten fia, ki ma született, Jászolban, jászolban. Jászolban fekszik, barmok közt nyugszik, Szent fia, a Jézuska.

Öreg:

Zörgetik a kulcsot, talán pénzt akarnak adni, egy két hrivnyánál alább el sem fogadjuk.

Ének:

Nosza tehát, jó gazda, jó gazda. Bocsáss minket utunkra. Házadra, magadra, szálljon az Isten áldása, Szálljon Isten áldása.

Csillagforgató:

Internátusz pátusz. Menjünk hát tovább, mert a mi csillagunkat más házban is várják.

A salánki betlehemes szövege:

Lejegyezte: Kész Margit, 1995-ben Salánkon.

Adatközlő: Simon Bálint, szül. 1943, református

I. Angyal:

Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok! Befogadják a bábos betlehemet? Dicsőítem Istent, és magukat kérem, hogy engedély nélkül a küszöböt átléptem, nemcsak magam vagyok társaim is vannak, melyek nem minden bokorba akadnak. Azt kérdik, ki vagyok, és hogy honnan jöttem, angyal vagyok biz én, hazám Betlehem. Betlehemet hoztunk eme ismeretlen helyre oly sok ezer éve. Ha megengedik, még többet is beszélünk, hol született Jézus, mindent elmesélünk. Glória! Édes szent Szűzanya.

Ének:

Kelj fel, keresztyén lélek,
A nagy Istenre, kérlek,
Tekints bé a jászolba, jászolba
Úr Jézus fekszik abba,
Betlehemi énekecske,
Betlehemi hercegecske
Haj, haj, haj úgy repüljünk, mint a raj
Úgy, úgy, úgy te kis Jézus jól aludj.

II. Angyal:

Hipp-hopp, hol szedtem-vettem fáradt lábaimat, amint a Betlehem mezején sétáltam, sétálásom közben egy

bakkecskére találtam. Én attól úgy megijedtem, hogy emidébb ugrottam még a Pali pajtásomat is kinn hagytam, de ha egyet füttyentek, kettőt csűrjente, mindjárt itt terem (fütty). Gyere be, te Pali pajtás!

I. Pásztor:

Istenem, Istenem hogyan kerülhettem én ilyen ismeretlen helyre, miközben igyekeztem Betlehem földjére. Ki viseli gondját apró kis kecskéimnek, hogy a vadak szit ne tipjék őket ízről ízre? Hát véle van a pajtás, majd megőrzi a nyáját, csak órá bízd, kire bízhatod (fütty)! Gyere be, te Jani pajtás.

II. Pásztor:

Hopp Pistók, jó estét, lám én is itt vagyok, kint olyan hideg van, szinte majd meg fagyok. Derék természetem jól meg tekintsétek, amit a szám beszél, azt is megértsetek, de ne azon csodálkozzatok, hogy milyen kis pörge bajszom van, hanem azon csodálkozzatok, mi történt az éjjeli szálásomon!

II. Angyal:

Mi történt az éjjeli szálásodon?

II. Pásztor:

Amint Betlehem mezején sétáltam, sétálásom közben egy angyalszót halottam. Én attól úgy megijedtem, hogy emidébb ugrottam, még az öregapánkat is kin hagytam. Fél lábát fájtassa, kanfarát nem bírja, de ha egyet füttyentek, kettőt csűrjente, az öregek módján ő is itt terem. Gyere be te, Vén szatyor, jól eltartnak itt sörrel, borral, báránypecsenyével, hetvenhét rőfös fekete fenével.

Öreg:

Tárará, tárará! Borsos karácsony, jó estét kívánok! Fiaim ti csak itt isztok, esztek, az öreg apátokról meg is felejtkeztek?

I. Angyal:

Allj meg, te vén szatyor, ne tátsd el a szádat, tán egy pálinkás kulacstól cseppent el a nyálad?

Öreg:

Bizony pajtás, jó vón egy hajtás, mert az öreg bejárta Ázsiát, Afrikát, Amerikát még a salánki Hömlöc alját, meg is

tanult mindenféle cineglóriát, mégis attól a kicsi fiútól/
kislánytól kérdezte(m) meg karácsony első napját!

I. Angyal:

Öreg, vótá már Betlehembe?

Öreg:

Hol hol, Debrecenbe? Vótam én már vín tehenbe, oszt
szaros lett a nyakam csigája.

I. Angyal:

Öreg, tudol-e imádkozni?

Öreg:

Tudok, egy kicsit.

I. Angyal:

Na, halljuk!

Öreg:

Ácitus-pácitus, lágy cipó, meleg hús. Ki kolbász, be
kolbász, aztán az Öreg gyomrába egy fél liter lemász.

I. Angyal:

Tudol-e még többet?

Öreg:

Nem, fiam, taníts meg.

I. Angyal:

Mondjad öreg - Atyának!

Öreg:

Szaladjak a tölgyfának?

I. Angyal:

Nem, nem, öreg, Atyának.

Öreg:

A te ráncos gatyádat.

I. Angyal:

Nem, nem, öreg, Atyának.

Öreg:

Legyen neked - Atyának.

I. Angyal:

Mondjad öreg, Fiúnak.

Öreg:

Fiaim a réten a juhokkal vannak, ne háborgasd őket!

I. Angyal:

Nem, nem, öreg - Fiúnak.
 Legyen neked - Fiúnak.
 Mondjad, öreg - Szentlélek.

Öreg:

Szentebb az én lelkem, mint a tiétek, mert én már öreg vagyok.

I. Angyal:

Nem, nem, öreg - Szentlélek.

Öreg:

Legyen neked - Szentlélek.

I. Angyal:

Mondjad, öreg - Istennek.

Öreg:

István bátyám, adjon 20 hrivnyát pálinkára, had jusson mind az ötünk számára.

I. Angyal:

Nem, nem, öreg Istennek.

Öreg:

Legyen neked - Istennek.

I. Angyal:

Mondjad, öreg - nevében.

Öreg:

Ne vigyetek engem, megyek én magamtól is.

I. Angyal:

Nem, nem öreg - nevében.

Öreg:

Legyen neked - nevében.

I. Angyal:

Mondjad öreg - ámen.

Öreg:

Állj meg, te kis lány, ott az ajtóba, mert én nagyon félek, nagyon félek!

I. Angyal:

Nem, nem, öreg - ámen.

Öreg:

Legyen neked - ámen.

I. Angyal:

Öreg, mit hoztál a Kisjézuskának?

Öreg:

Nesze, te Kisjézuska, Hoztam neked egy szép piros almát meg egy vörös hagymát, amivel megronthatod az ördögök hatalmát. Juj, de vörösség van odabenn!

I. Angyal:

Ne félj öreg, ne félj! Kisjézuska fekszik ott. Öreg, hány óra?

Öreg: Ének:

Három fertály zödre, feküdjünk a földre, mint hatökör bölgve, beee.

Jámbor juhászim, de elaludtatok,

Ennél a szép nyájnál egyedül hagyatok

Juhászság, pásztorság, mezei tanyaság

Ó, de szép nyáj.

Nyájak legelnek fenn a hegyekben,

Nyálegelnek lenn a völgyekben.

Juhászság, pásztorság, mezei tanyaság

Ó, de szép nyáj.

II. Angyal:

Glória!

I. Pásztor:

Hallod, öreg, angyal szól!

Öreg:

Hallom, hallom, hogy a hurka meg a kolbász nem fér a bőrébe, majd elfér az öreg belső részébe.

II. Angyal:

Glória!

I. Pásztor:

Hallod, öreg, angyal szól!

Öreg:

Hallom, hallom, hogy a kokas beszorult a rekeszbe, nem tud kijönni. Majd kijön, ha az öreg kiszedi, oszt a levesbe beteszi

II. Angyal:

Glória! Mi vagy te, gomolya?

I. Angyal: *(Ének)*

Én mennyei angyal vagyok, néktek nagy örömet mondok,
Mert ma született néktek, akit jövendőltettek,
A szénán, a szalmán, oly szép nótát furulyázva
Ale, alleluja, az Isten megáldja.

I. Angyal:

Öreg, vess keresztet!

Öreg:

Meg ennék egy sós perecet.

I. Angyal:

Öreg, vess keresztet!

Öreg:

Keresem, de nem találok.

I. Angyal:

Öreg, vess keresztet!

Öreg:

Mindjárt kiszúrom a szemedet!

Ének:

Pásztori társak, keljünk fel, keljünk fel,
Mindnyájan induljunk el.
Siessünk, ne késünk,
Még az éjjel Betlehembe érhessünk.

Öreg:

Mit pénzelsz te pénzes gazda?
Pénzt vár ez a pénzes buksza,
Mely fából, rézből kifaragott erszény.
Régen oly gazdag volt, de most oly szegény,
Ezért 5-10 ezresek járnak belé.
Társaimnak enni, inni, harapnivalót,
Mert igen messziről valók.
Kalapom csörgőre-csorgóra,
Sört is innék, bort is innék, ha vóna,
Legalább egy olyan kis pohárkával,
Mint a csizmám szára,
Szekerembe kereket, poharamba feneket,
Sok tetűt, sok bolhát, hogy jövőre is ölhessünk
Belőle 100 mázsát.

Ének:

Nosza tehát jó gazda, jó gazda, (rossz gazda, rossz gazda)
 Bocsáss minket utunkra. (dőljön rád a gerenda)
 Házadra, nyájadra
 Szálljon Isten áldása. (kontyos bot a hátadra)
 Nosza pajtás fogd az ajtót,
 Ragadd meg a kilincstartót,
 Mars kifelé, mars, mars, mars!

Csepei bábtácoltató betlehemes:

Lejegyezte: Kalanics Éva, Csepe, 2015

Adatközlő: Hopák Sándor, szül.: 1944

Szereplők:

2 pásztor, öreg, angyal, 2 juhász, betyár, bábos.

Öltözet:**Angyalok:**

Ministránsruha vagy fehér hosszú vászonruha, csizma, fehér vagy ezüst színű süveg csillagokkal, kezükben fából készült kard.

Pásztorok:

Fehér ing, bőgatya, csizma, kalap vagy kucsma, bekecs, tarisznya, pásztorbot.

Öreg:

Fehér ing, bőgatya, csizma, kucsma, guba, tarisznya, pásztorbot. Betlehem templom alakú, két toronnyal.

A játék menete:**Angyal:**

Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus. Az egész világért Krisztus született, születésnapjára egy ünnepnap rendeltetett. Mi is lejöttünk e házhoz tiszteletet tenni, teccik-e hát minket betlehemmel beengedni?

Ének: (mindenki)

Angyali Glória zeng Betlehem felé,
 nagy fényességgel kinyílt az ég.
 Szent József tud a felkelésről,

Dávid király megjövendöléséről.
Főpásztorok keressük fel tehát,
Jézust az árva népek óhajtják.

Angyal:

Glória

I. Pásztor:

Hopp estét, jó estét lám én is itt vagyok, kint olyan hideg van, szinte majd megfagyok. Derék természetem jól meg tekintsétek, amit a szám beszél, azt is megértsétek.

Angyal:

Hát a második Pali pajtást hol hagytad?

I. Pásztor:

Itt vagy-é, te pajtás? (Belép a II. Pásztor.) Te vagy-é az a makkfás?

II. Pásztor:

Én vagyok jó pajtás. De bezzeg van károm, megtréfált a farkas, lelkem jó pajtásom. Oda van az éjjel, vezérürüm három.

Betyár: *(beront a házba)*

Betyár vagyok, betyár, az apám is sem volt más, ostor fityeg bal vállamon, karikás. A múlt éven bementem egy nagyúrnál, perselyemet lecsaptam az asztalára s mondtam: pénzt, mert ha nem, megoldom az életét. Az úr megijedt, s teletömte perselyen ezüsttel, arannyal. Így indultam utamra, kimentem a város szélére, s ott találkoztam átkozott pandúrokkal. Egyet perselyemmel úgy homlokomon csaptam, hogy leesett lovárról, én sem érkeztem perselyem után kapni. Egy szép szilaj csikó után felpattanni, kivágtattam Szigetvárra, kitörött a csikóm lába. Így maradtam ingbe, gatyába, mint piros alma a hajába. Tegyenek hát perselyembe, hogyha drága kendeteknek ég, az a két szeme világa!

Angyal:

Glória! Hát az öregapádat hol hagytad?

Öreg:

Hopp, Istók, jó estét, lám én is itt vagyok. Kint olyan hideg van, hogy majd megfagyok.

I. Pásztor:

Itt vagy, te vén szatyor, azt hittem meghóttál.

Öreg:

Dehogy, dehogy nem látod, hogy itt vagyok. Pedig már én bejártam Ázsiát, Afrikát, Amerikát. Kitanultam minden filezsófiát. Ha nem hiszed, kérdezd meg öcsémuramtól karácsony éjszakáját.

I. Pásztor:

Tudsz-e, öreg imádkozni?

Öreg:

Tudok, fiam.
Lágy cipó, pecsenye, gulyáshús,
két rét kolbász, egy kulacs bor lecsusz.

I. Pásztor:

Nem úgy, öreg, nem úgy.

Öreg:

Hát hogy, fiam, taníts meg.

I. Pásztor:

Aci kezéd!

Öreg:

Nesze lábom.

I. Pásztor:

Atyának!

Öreg:

Apád hátán fát vágnak.

I. Pásztor:

Fiúnak!

Öreg:

Fiaim a juhokkal vagynak.

I. Pásztor:

Szentlélek!

Öreg:

Jaj de huncut a lelkem.

I. Pásztor:

Istennek!

Öreg:

Jaj de csípnek a tetvek, még a gazdasszonynak is hagy-
nék vagy ezret.

II. Pásztor:

Gyere, öreg Betlehembe.

Öreg:

Hova, hova, Debrecenbe? Kemény sósperecet rágni.

II. Pásztor:

Nem öreg, nem, Betlehembe.

Öreg:

Juj, de nagy fényességet látok!

II. Pásztor:

Ne félj, öreg, ne félj,
Ott van a kis Jézuska,
Adj neki egy aranyalmát,
Azzal rontsa meg az ördögök hatalmát.

Öreg:

Nesze te kis rézmustra.
Hoztam neked egy vereshagymát,
Ezzel rontsd el az ördögök nagy hatalmát.

I. Pásztor:

Nosza tehát fiaim, mivel, hogy itt vagyunk,
Itt telepedjünk le, majd felkelünk reggel.
Három fertáj zódre, feküdjünk a földre.

Ének:

Juhászim, pajtásim de elaludtatok,
Ennél a szép nyájnál, egyedül hagyatok.
Juhászság, pásztorság, mezei tanyaság,
Az egész gazdaság.

Angyal:

Glória! Glória!

Öreg:

Ki vagy, te cinege?

Angyal:

Én vagyok a mennyei szent angyal,
Eljöttem hozzátok örömet hirdetni.
Mert ma nektek született kit jövendőltetek.
Egy szűznek a méhéből,
Szűzen szólt véréből,
Meváltó Istenség, alle-alleluja.

Ének:

Jámbor juhászim de elaludtatok,
Ennél a szép nyájnál egyedül hagyatok.
Juhászság, pásztorság, mezei tanyaság,
Ó de szép nyáj.
Nyájak legelnek fenn a hegyekben,
Nyájak legelnek lenn a völgyekben.
Juhászság, pásztorság, mezei tanyaság.

Bábozó:

Én vagyok Heródes, Heródes, a szidók királya, nálamnál
nagyobb urat nem ismerek, nincs is az fickó legény, akitől
félek, még csak a haláltól, a zsidó kormányzótól sem.

Halál:

Ó, te kis Heródes.
Heródes, hagyj fenn te már minden kereskedéseden,
Minden gyűrűskedéseden,
Mert te már az enyém vagy (levágja a fejét).

Bábozó:

Miklóskának gyertyára valót, gyertyára valót.

Angyal:

Állj, meg te vén szatyor, ne tátsd el a szádat,
Tán egy pálinkás kulacstól cseppent el a nyálad?

Öreg:

Bizony pajtás jó vón egy hajtás.
Pintyergesz, te, éhes gazda,
Pénzt vár ez a pénzes buksza.
Mely fából, rézből kifaragott erszény.
Régen oly gazdag volt, de most oly szegény,
Ezért ötvenesek, százasok járnak belé.
Társaimnak enni, inni, harapni valót,
Mert igen messziről valók.
Kalapom csörgőre-csorgóra,
Sört is innék, bort is innék, ha vóna.
Legalább egy olyan kis pohárkával,
Mint a csizmám szára.
Szekerembe kereket, poharamba feneket.
Sok tetút, sok bolhát, hogy jövőre is ölhessünk Belőle
100 mázsát.
(Mevárják míg, adományt kapnak. Induláskor éneklük.)

Ének:

Nosza tehát jó gazda, jó gazda, Bocsáss minket utunkra.
 Házadra, nyájadra Szálljon Isten áldása.
 Nosza pajtás fogd az ajtót, Ragadd meg a kilincstartót,
 Mars kifelé, mars, mars, mars!

A téli ünnepkör záró szakasza a farsang, amely vidékünkön valaha a szokások gazdag tárházát vonultatta fel. Bálint Sándor a Bereg megyei Fornoson jegyzi le, hogy még él a szűzgulyahajtás. *„Farsang utolsó estéjén a fiúk a lányos ház elé vonulnak, s ott csengővel, kongóval, ostorral, kolomppal, rossz bádoggal fülsiketítő lármát csapnak, visongatnak, élesen fütyülnek, sívítanak, majd azt kiabálják: „Húshagyó, húshagyó, lányokat itthonhagyó!” Esetleg azt kiáltja a legény: „Kinek van eladólánya, hajtsa ki a szűzgulyába!” A lány visszafelel: „Rönköt emelj, szakadj meg, mért nem házasodtál meg!” A legényes ház előtt meg így kiáltoznak: „Árpakenyér, zabkenyér mér maradtál vénlegény?!“*⁷ Napjainkban Sárosorosziban él még a vénlánycsúfolás kongózás néven. A népszokás lényege ebben az esetben is a vénlányok kicsúfolása.

A farsang húshagyókeddel és hamvazószerdával ér véget. Ezután beáll a nagyböjt, amikor mindenféle hangoskodás, mulatozás tilos lesz.

1.3. Tavaszi vagy húsvéti ünnepkör

Kárpátalján a népszokások gazdag tárházát őrizte meg a húsvéti ünnepkör, amelyhez több hivatalos vallási és néphagyománnyal, hiedelemmel kapcsolatos kiemelkedő esemény és időpont kapcsolódik.

A húsvét a keresztény világ egyik legnagyobb ünnepe. Az évszázadok alatt kialakult hagyomány szerint megünneplésének három időbeli fázisa van: az ünnepre való előkészületi idő, maga az ünneplés, majd az ünnep folytatásának ideje. E folyamat alkotja a húsvéti ünnepkört, amely a farsang utolsó vasárnapja előtt kezdődik, és a pünkösd utáni szombattal ér véget. A húsvét, mozgó ünnep, melynek időpontját a nyugati kereszténység a tavaszi napéjegyenlőséget (március 21.) követő holdtölte utáni első vasárnap-

⁷ Bálint 1942: 35.

ban állapította meg. Így a húsvét március 22. és április 25. közötti időre eshet.

A húsvétra való előkészületi idő, a nagyböjt első napja: hamvazószerda. Ezen a napon a kárpátaljai katolikusok hamuval tisztára súrolták edényeiket, hogy semmi nyoma ne maradjon a zsírnak, húsnak. Nagyon szigorú böjtöt tartottak a katolikus hívők: volt, aki csak egyszer, naplemente után evett egy kis kenyeret, ivott néhány korty vizet. A hamvazószerdai szentmisén megtörténik a hamvazkodás szertartása is. Ilyenkor a pap az előző évi elégetett szentelt barka (Kárpátalján cicuska) hamvából keresztet rajzol a hívek homlokára. Benében, Salánkon, Szúrtében úgy tartják, a homlokra rajzolt keresztet nem szabad letörölni, lemosni, meg kell várni, míg magától eltűnik.

A látványosabb szokáscselekmények nagyhéten történnek, amely a nagyböjt utolsó hete, s virágvasárnaptól húsvétvasárnapig tart. A nagyhét jeles napjai: nagycsütörtök; nagypéntek, nagyszombat.

Nagycsütörtökön szűnik meg a harangozás. Kárpátalja katolikus falvaiban a harangok Rómába mennek. Legközelebb nagyszombaton szólalnak meg. A harangok némaságának idején kereplőkkel jelzik az időt és a szertartások kezdetét. A kereplést általában fiatal legények végzik egy felnőtt, rendszerint a harangozó irányításával.

Nagypéntek – a keresztény egyház e napon emlékezik Jézus kereszthalálára. A legnagyobb böjt és gyász ideje. A nagypénteki körmenetek, passiójátékok már a középkor óta virágoznak és egyes helyeken napjainkig fennmaradtak (Nevetlenfalu, Sárosorosi, Bene stb.).

Nagypénteken általános munkatiltalom jellemző. Egyes településeken (Salánk) ekkor hímezték a tojást. A 20. század elején Kárpátalja-szerte még élt az a szokás, hogy nagypénteken a haragosok bocsánatot kértek egymástól. Ma csak a ruszin közösségekben él a hagyomány. Újabban a Facebook-kiírásokban is látható a nyilvános bocsánatkérés.

Nagypénteken hagyományosan gondoltak a halottakra is. Kárpátalja hagyományőrző településein a reformátusok ezen a napon, és nem halottak napján, visznek a temetőbe koszorút, tisztítják ki a sírokat (Salánk).

Nagyszombat a nagyhét utolsó napja. Hagyományosan Kárpátalján ekkorra minden házban kimeszeltek (lustának tartották azt a menyecskét, aki az utolsó napra hagyta a meszelést), kita-

karítottak, már csak az utolsó simítások maradtak hátra. Ilyenkor készül a húsvéti étrend nagy része.

A katolikus falvakban virágvasárnap barkát szentelnek (12. kép), amelyet egész évben tárolnak, s rontás ellen, gyógyításra, mennydörgés, villámlás elhárítására használnak. Kárpátalja több településén (Salánk, Csepe, Karácshalva, Mátyfalva, Tiszabökény, Nevetlenfalu stb.) máig élő hagyomány, hogy a szentelés után hazafelé tartó idősebbek, rituálisan megcsapkodják azokat a lányokat, akikkel találkoznak, hogy szépek, egészségesek legyenek. Nagydobronyban virágvasárnap a lányos háznál feldíszített zöldágot szúrnak a kerítésbe, ezt zöldágazásnak nevezik. A Krisztus jeruzsálemi bevonulására utaló pálmaágakat helyettesítő zöld ágak szakrális jelentése mellett profán jelentése is van a hagyománynak: a lányos házban felhívják a fiúk figyelmét, hová menjenek locsolkodni. Húsvét vasárnap ünnepli a keresztény egyház Krisztus feltámadását. Ekkor ér véget a nagyböjt. A katolikus egyház húsvéti szertartásaihoz tartozik az ételszentelés (13., 14. kép). A következő ételek szentelése napjainkban is jellemző: pászka, sonka (sódar), hímestojás, torma, töltött tyúk, bor, sárgatúró, vaj (vajbáránka), kolbász, só. A szentelmények listája persze bővíthet. A ruszinok fontosnak tartják, hogy legyen a szentelmények között zöld, tavaszi növény is. Valószínűleg ezért van, hogy a magyarkomjádi ruszinok csalános rántottát is szentelnek. Más falvakban zsenge zöldhagymából csokrot készítenek, azt teszik a kosárba. Újabban megjelennek a szentelmények között a különböző egzotikus gyümölcsök, illetve a nagy divatnak örvendő csokitojás, csokinyuszi, krémes sütemények stb. A megszentelendő ételeket napjainkban is fonott vesszőkosárba rakják és csak erre a célra használt, hímzett terítővel takarják le, amelyet a szentelés idejére felhajtanak. Sok családban még napjainkban is őrzik azokat a gyönyörű, vászonra hímzett terítőket, amelyekkel valaha a nagyobb, kétfüles kosarakat vitték szentelni (15. kép). Napjainkban már jellemzően a pászkatakarók között is gyakoriak a vásári termékek.

**12. kép. A karantén idején,
2020 virágvasárnapján otthonról történt a barkaszentelés**
Fotó: Száraz Mária, Nevetlenfalu, 2020

**13. kép. Éjszakai ételszentelés
a nevetlenfalui római katolikus templom udvarán**
Fotó: Kész Réka, 2019

14. kép. Olykor a töltött tyúk a fejével együtt kerül a szentelményes kosárba
Fotó: Kész Réka, Nevetlenfalu, 2019

15. kép. Kétfüles szentelményes kosárra készített pászkataró, Szárazné Német Margit hagyatéka (gör. kat., Nevetlenfalu)
Fotó: Kész Réka, 2020

A szentelmények fogyasztásához és maradékaihoz sokféle hiedelem kapcsolódik. Kárpátalja katolikus településein (római katolikus és görögkatolikus) még napjainkban is meghatározott sorrendben fogyasztják a szentelt ételeket. Az egymás köszöntése és a családdal közösen elmondott ima után először a borból isznak, aztán a családfő által felszeletelt pászkából és a család számának megfelelően feldarabolt tojásból esznek. A pászkából négy dara-

bot levágnak és elteszik arra a célra, ha a háziállat megbetegedne. Betegség esetén a szárított darabkával etetik a jószágot. A húsvéti szentelmények maradékát a tűzbe dobják, illetve sok helyen még gyógyító célra használják a szentelt sonka csontját, a tojás héját.

Húsvéthétfőhöz kapcsolódik a legismertebb húsvéti szokás: a locsolkodás. Régen csak vízzel locsoltak, gyakran a kúthoz, vályúhoz vitték a leányokat és egész vödör vízzel öntötték le őket. Napjainkban már parfümmel járnak locsolkodni. A locsolás jutalma a piros vagy hímes tojás, amelynek helyét a 2000-es évek óta fokozatosan átveszi a csokoládétojás (-nyúl). A kárpátaljai magyarság körében a tojásdíszítő technikák közül főként a viaszolás, karcolás, illetve a növényrátétes technika terjedt el. A viaszolásnál (viaszlevonatos technikánál) pálcára erősített fémcsővecskét (Salánkon kiccét) mártogatnak forró viaszba, ezzel írják rá a mintát a nyers vagy főtt tojás felületére (16–18. kép). Ezt követően a tojást vörös hagyma héjának az előfőzött levében főzik néhány percig. A viasz a hő hatására leolvad, így míg a tojást a hagyma barnára („pirosra”) festi, a viasz nyomán a minta néhány árnyalattal világosabb marad. Végül a tojást zsíros ruhával, szalonnahéjjal döröglik át, hogy fényes legyen.

E tojásdíszítési technika napjainkban is él még Salánkon, ahol (véltetően) a 20. század elejétől egy újabb változata is elterjedt (hasonlóan a Beregi-Tiszaháton ismerthez): a viaszrátétes tojásdíszítés. Ennek lényege, hogy kihímezett tojáról nem olvasztják le a viaszt, hanem bronzzporral (aranyporral) dörzsölik meg, így a minta aranyos színűvé válik (19., 20. kép).

16. kép. Jana Ida tojásdíszítés közben

Fotó: Kész Réka, Salánk, 2020

17. kép. Zán Eleonóra *kicce* segítségével *kacsaringós* mintát rajzol
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2020

18. kép. Bisi Róza unokájának,
Bisi Eszternek is megtanítja a tojásdíszítés technikáját
Fotó: Bisi Vanessza

A díszítés másik módja a karcolás. A megfestett tojásra savval karcolják rá a mintát. Nagyberegen, Beregújfaluban ez a tech-

nika volt elterjedve. Újabban berzseléssel készítik, illetve tojásfestékekkel rajzolják, matricával vonják be a tojásokat.

19. kép. Ádám Ida által készített viaszlevonatos és viaszrátétes hímesek
Fotó: Ádám Erzsébet, Salánk

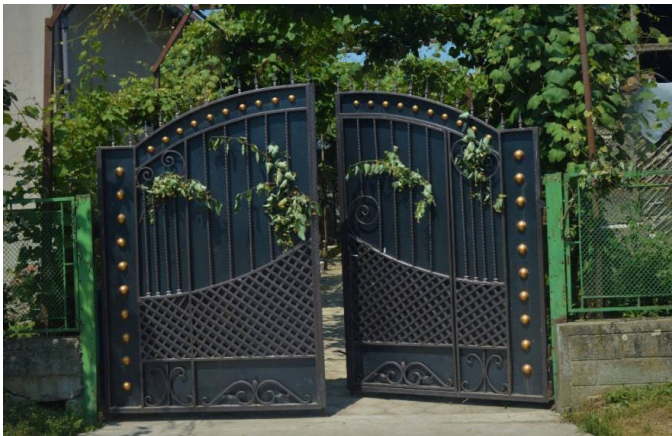

20. kép. Jana Ida hímesei.
Fotó: Kész Réka, Salánk

Az ungvári járási Szalókan – a környező falvaktól eltérően – a locsolózás mellett máig fennmaradt egy húsvétvasárnap-i népszokás, a „gubázás”. A falu legényei este összeverődnek, a legidősebb legény gubát ölt magára, egy nagy csengősbótot a kezébe, és a falu bejárása közben rigmust mondanak: *A tavalyi*

mód szerint / egy kis hátramaradt restáció nem sokból áll / egy pár (két pár stb. a lányok számától függően) tojást adj ki lelkem, ne tartóztass sokáig, / rossz a lovunk, nincs abrakunk / még ma a Haracsinán is túl kell jutnunk. / Isten neveljen apádnak, anyádnak öröme, / más emberek tiszteletére, becsületére. / Bút se láss, kárt se vallj, / sokáig élj, meg se halj. / Nagyot nőj!!!” Ilyenkor a lány, vagy ha ő kicsi még, akkor az édesanyja annyi pár nyers tojást tesz a fiúk kosarába, ahány lány van a háznál. A fiúknak sietniük kell, hisz éjfélig minden lányos házhoz oda kell érniük, senkit nem szabad kifelejteni! A húsvét utáni kedden a fiúk összejönnek, leggyakrabban egy üres, senki által nem lakott portán, úgymond „tojást sütni”. Ilyenkor a tojásból készült ételek mellett persze jóféle itókákat is szoktak fogyasztani, amit a legények sorába akkor és ott felvett legfiatalabb fiúknak a kötelessége magukkal hozni (*Badó Zsolt szíves közlése*).

A húsvéti ünnepkört lezáró jeles nap a pünkösöd. Pünkösöd neve a görög *pentekosztész*, „ötvenedik” szóból származik, ugyanis ez az ünnep a húsvétot követő ötvenedik napon kezdődik. A húsvét függvényében mozgó ünnep május 10-e és június 13-a között (21. kép).

21. kép. Pünkösöd alkalmából zöld ággal díszített kapu

Fotó: Kész Réka, Puskina, 2019

1.4. A munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokások

Szüret

A 21. században is élő hagyomány Kárpátalja magyar lakossága körében a szüreti bál. Általában október közepén rendezik meg. Jellemző, hogy a falvakban a fiúk, lányok viseletbe öltöznek, és lovas szekérre ülve járják körbe a települést, de a közeli falvakba is elmennek. Például a tiszakeresztúri bálozók felkeresik Sárosoroszit, és fordítva is így igaz. Így az egymáshoz közeli települések igyekeznek különböző időben megrendezni a saját báljukat.

A szekéren a vidám fiatalok népdalokat énekelnek, hangoskodnak. Az előre kijelölt helyeken leszállnak a szekérről, táncolnak és közhírré kiáltják, hogy mikor és hol rendezik a szüreti bált. Az eseményre általában a falvak kultúrházában kerül sor. A báltermet már előre feldíszítik szőlőfürtökkel, szőlőágakkal. Az bál folyamán a mennyezetre erősített fürtökre a kinevezett csőszök vigyáznak, s ha tolvajláson kapnak valakit, pénzbírsággal büntetik. A bál fénypontja a szüreti kosár árverezése, amely sok finomságot tartalmaz. Manapság kerül bele csokoládé, pezsgő, alma, szőlő, dió és valamilyen plüss állatfigura. Az a fiú lesz a bál királya, aki kedvesének megvásárolja a koszorút, a bál királylánya pedig a megajándékozott leányzó.

22. kép. Szüretelők Aklihegyen
Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

23. kép. Szüret Aklihegyen
Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

Lekvárfőzés

A lekvárfőzés a 21. században is élő hagyomány Kárpátalja magyar lakta falvaiban. Időpontja augusztus végére, szeptember elejére esik a szilva fajtájától, érési idejétől függően. A szilvalekvárt rézüstben főzik állandó kavarással mellett 10–12 órán át. Nem minden család rendelkezik rézüsttel, ezért gyakori, hogy bérlik egymástól. A munkafolyamat első fázisa a katlan megrakása, amelybe behelyezik az üstöt. Ez után következik a szilva lerázása. Általában ponyvát terítenek a fa alá, s arra rázzák rá a gyümölcsöt, majd felszedik. A magvaváló szilvát (hasadó szilva, besztercei stb.) kimagozzák (24. kép), átmoszák, majd így teszik az üstbe. A nem magvaváló fajtát (mint pl. a nemtudom szilva) előbb megfőzik az üstben, majd egy speciális eszközön átengedik a gyümölcs húsát, s ezt főzik tovább.

A lekvárfőzést a ciberezéssel kezdik. Kárpátalján a híg, folyékony lekvárt nevezik cibérének. Miután az összes szilvát kiciberézik az üstben kavargatva, majd kiszedve edényekbe rakják, elkezdődik a lekvár sűrítése. Egy üstnyi lekvárhoz legalább négyszer-ötször annyi cibere kell. A lekvár állaga akkor jó, ha az üstből kimert felfordított fakanálból nem esik ki. Ezen állag eléréséhez sok idő kell, állandó kavarással mellett, éppen ezért máig gyakori, hogy ilyenkor besegítenek a szomszédok, rokonok (25., 26. kép).

24. kép. Lekvárfőzéshez kimagozott szilva
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2018

25. kép. Lekvárfőzés Zán Ferenc portáján
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2018

26. kép. Lekvárfőzés Salánkon
Kész Géza fotója, 1950-es évek

Disznótor

A disznótor a 20. század második feléig igencsak fontos esemény volt a kárpátaljai családok életében. Az önellátó gazdaságokban az egész évi zsír- és szalonnaszükségletet adta az évente egy, módosabb családoknál két levágott sertés. A hagyományos disznóvágás és az utána következő disznótor a 21. század elejére igencsak visszatorzott. Ebben szerepet játszott a 2016–17-ben Kárpátalján is elterjedő sertéspestis (ASP), amely miatt a lakosság körében radikálisan visszaesett a sertéstartás mértéke. Az esemény azonban még eleve él a közösségek emlékezetében. A magyar nyelvhatár északugocsai végvárában, Salánkon a következőképp zajlott az esemény:

Kora reggel a *fogók* fogópálinkával indítottak, hozzá általában kelt kalácsot, *köttest* vagy fánkot, zsíros kenyeret fogyasztottak. Bár egy ügyes hentes akár egymagában is le tudta szúrni a hízót, mégis akár nyolc-tíz fogót is hívtak az eseményre. Ez is alátámasztotta a disznóvágás közösségi jellegét. A munkafolyamatok a továbbiakban már nem nagyszámú segítséggel folytak, de a férfiak mellett már a nők is bekapcsolódtak a tevékenységbe.

Napközben többször is elhangzott a „*Fél sírra harangoznak*” mondat, ami jelzés a gazdának, hogy megszomjaztak a segítők. Perzselés után következett a mosás és a *szétszedés*. Miután biztonságba helyezték a húst, következik a reggeli: *véres kása* (a disznó véréből és rizsből készítik sok hagymával). Ezután a disznót *besózzák*, a füstölésre szánt részeket, a belsőségeket az asszonyok gondjára bízzák, előkészítik a *kolbászhúst*, *zsírnak való szalonnát*. Pontosan déli tizenkét órakor készen kell lennie az ebédnek. Ilyenkor a férfiak ülnek asztalhoz előbb, s miután befejezték, esznek gyorsan az asszonyok. Az ebéd hagyományosan *törtkrumpli*, a leölt disznóból készített sült hús és párolt savanyú káposzta. Ebből már küldenek a rokonoknak és szomszédoknak is *kóstolót*. A család legfiatalabb tagja hordja szét. A továbbiakban töltik a hurkát, kolbászt (26. kép), kiolvasztják a *zsírozót*, főzik a disznósajtnak valót, készülnek a disznótoros vacsorához: fő a leves, a töltött káposzta. Késő délután megérkeznek a torra a segítők családtagjai, gyerekei, s a meghívottak. A menü: orjából főtt húsleves, töltött káposzta, friss hurka, kolbász, többféle savanyúság, köttes kalács. Ilyenkor ment az anekdotázás, ahol minden évben elhangzanak a falu emléke-

zetében élő vicces történetek régi disznótorokról pl.: hogyan szaladt el a szomszéd disznaja szúrás után, míg a fogók pálinkáztak; a szalmával perzselés idején hogyan cserélték ki a leszúrt állatot egy fa talicskára, így a szegény gazda azt hitte elégett a disznaja stb. Sokáig élt még a településen egy alakoskodó szokás: a *bozsenkázás* (bővebben lásd: a téli ünnepkörnél).

27. kép. Kolbásztöltés

Fotó: Molnár Sándor, Kisbégány, 2015

1.5. Emberélet fordulói

Születés

A kárpátaljai hagyományos értékrendben az ifjú házások legnagyobb ajándéka az életben az egészséges gyermek születése. Magát a terhesség időszakát is *áldott állapotnak* nevezik. A gyermeket váró anyát nem kényeztették különösebben, de érvényben voltak és nagyrészt napjainkban is hatnak bizonyos tiltások, melyek a gyermek fizikai épségét, testi szépségét hivatottak garantálni: a terhes anya nem kívánhat meg semmiféle ételt, mert az a magzat elvetüléséhez is vezethet, ezért íratlan törvény még napjainkban is, hogy a kismama akár idegentől is kérhet bármilyen ételmezt, amelyet megkíván. A terhesség alatt a nő nem rúghat szőrös állatba, mert szőrös lesz a gyermeke, fizikailag torz személyt nem

nézhet meg, mert hasonló gyermeket szül majd, lángoló tüzet sem nézhet, mert az újszülött lángoló folttal a testén születik.

Mikor elérkezett a szülés ideje, főleg a falvakban bábát hívtak, aki néha egyedül, néha a család idősebb asszonyainak közreműködésével segédkezett a szülésnél. Nehéz szülés esetén a fő hangsúly az anya megmentésére irányult. Kárpátalján a 20. század második feléig otthon, bábák segítségével szültek az asszonyok. A későbbiekben már kórházban adtak életet gyermeküknek.

A gyermekágy napjainkban már nem tart hat hétig, mint a 20. század első feléig, de a fiatal anya a keresztelésig általában betartja a hagyományos előírást: az újszülött megkereszteléséig nem megy a kapun kívül. A keresztelő általában a harmadik-negyedik héten történik (28. kép). Református vallásúaknál jellemző, hogy több keresztszülőt is hívnak (Salánk, Nagybereg).

28. kép. Keresztelő
a salánki református templomban a 2000-es évek elején
Fotó: Kész Barnabás

Az egyházi keresztelést Kárpátalja-szerte nagyon fontosnak tartották a helyi lakosok. A legszigorúbb kommunista tiltás időszakában is megkeresztelték gyermekeiket, általában titokban. A papok ilyenkor egy külön füzetben vezették azok névsorát, akik számára politikai veszélyt jelentett az egyházi szertartás. A keresztelési szertartás után napjainkban is jellemző a keresztelői vacsora megtartása. A meghívott vendégek ekkor adják oda ajándékaikat, ami lehet pénz vagy a csecsemő számára fontos tárgyak: babakocsi, pelenka, gyerekágy, gyermekruha stb.

Máig élő hagyomány a kismama és az újszülött látogatása. A múlt század elejéig az ilyenkor készített menü rendszerint hasonló volt: húsoleves, töltött káposzta, sült hús, köretként házi tészta (vastag laska, gyufaszál haluska stb.), sütemény, illetve néha még tejbekása. Ezt ugyanígy illet viszonzni. A gyermekágyas nem tudta mindezt elfogyasztani, de a családja így nem maradt éhen. A 21. században azonban a hagyományos gyermekágyas ételek sora szinte teljesen elmaradt, felváltotta azt a boltban vásárolható tárgyi ajándék, pl.: ruha a csecsemő számára, pelenka stb, illetve jellemző, hogy a közeli rokonok, komák a tárgyi ajándékokkal együtt még visznek babalátogatóba egy levágott házi tyúkot, szárított házi tésztát, hidegtálat és egy tortát.

A növekvő gyermek életében a felnőtté avatás következő, a közösség által számon tartott szakasza az egyház által való felnőtté avatás. Kárpátalja református közösségeiben a felnőtté válás elsődleges megnyilvánulása a konfirmálás. A konfirmálás után a fiatalok pünkösöd vasárnapján élhetnek először az úrvacsorával. A katolikusoknál a bér mátkozás, elsőáldozás a felnőtté válás ünnepe. A rendszerváltás óta az eseményt minden esetben igyekeznek látványosan megünnepelni a családok. Ilyenkor a gyermek a keresztszüleitől értékes ajándékot kap.

Lakodalom

Hagyományosan a házasság hosszabb idő – hónapok, de olykor évek – folyamán jött létre. A lakodalmat megelőző szokáscselekmények egész sort, láncolatot, a házasságkötés szokáskörét alkotják. Ez a jövődöbeli keresésével, kiválasztásával kezdődött, majd a lakodalommal zárult (29., 30. kép).

A lánykérés, jegyben járás, házasság kihirdetése a templomban a 21. században is megtörténik. A templomi esküvő a kárpátaljai családok számára elengedhetetlen, s általában egy napon történik a hivatalos anyakönyvvezetőnél tartott szertartással. Az 2000-es években már megszűntek az udvaron tartott, sátoros lakodalmak, ezt felváltotta az éttermi mulatás. A 2000-es évek elejéig a település asszonyai kölcsönösen segítettek egymás családjának az ételek elkészítésében. Általában hívtak egy hozzáértő asszonyt, aki fizetést is kapott a munkájáért, míg a többiek (rokonok, szomszédok) az ő keze alá dolgoztak, fizetés nélkül.

29. kép. Zán Zoltán és Kész Ida lakodalma, Salánk, 1942
Fotó: Kész Barnabás gyűjteményéből

30. kép. Mútermi fotó az ifjú párról, Bacsó Bálintről és Bacsó Erzsébetről, 1935-ben
Fotó: Csurman-Puskás Anikó gyűjtése, Sárosoroszi

31. kép. Lakodalom az udvaron

Fotó: Kész Géza, Salánk

32. kép. Lakodalmos vendéglátás, 1950-es évek, Dercen

Fotó: Szabó Csilla 2010-es gyűjtése

33. kép. Megterített asztal a vőlegényes ház udvarán.
Innen indult a násznép a menyasszonyos házhoz, a kikérésre
A fotó Máté Erzsébettől származik
Fényképezte: Pénzes József, Nevetlenfalu

34. kép. Lakodalom az Aklihegyen
Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

35. kép. A főzőasszony lakodalomkor használt köténye

Fotó: Kész Barnabás, Salánk

36. kép. Zán Eleonóra lakodalmi főzőasszonyként használt köténye

Fotó: Kész Barnabás, Salánk

A legismertebb lakodalmi szokások közül máig élő a menyasszony háztól való kikérése és ennek nehezítéseként a vőlegény próbatétele álmenyasszonyokkal (37–38. fotó), a gyalogos nászmenet (38–40. fotó) a községházától a templomig (főleg falun), a nászmenet elé kihúzott kötél, amelyet csak egy üveg alkoholos ital és egy tálca sütemény fejében távolítanak el. Nagy tiszteletnek örvend a nagyvőfély személye, gyakori a termékenységvárászló ételek felszolgálása, a menyasszony „elrablása” (egy-egy lakodalomban akár 4-5 alkalommal is elrabolják a menyasszonyt,

néha vőlegényt is), a közeli rokonok visszahívása a lakodalom másnapján „morzsára” (megvendéglésre), és még számos elem. Dercenben gyakorolt szokás, hogy a vacsora két helyen kerül megrendezésre. Az esküvő után érkeznek meg a vacsoravendégek mindkét helyre, az ifjú pár pedig a leves és a hús tálalását követően, általában nyolc óra körül indulnak a menyasszony házához. Fogadják az itteni vendégeket is, átveszik az ajándékokat, majd a vacsora végeztével, a vőfély közbenjárásával hívják meg a vendégeket a mulatságra, amely a vőlegényes háznál van megrendezve. Ezután pedig kezdetét veszi a reggelig tartó mulatság (Szabó Csilla közlése, 2010). Mindezek a hagyományok újabb és újabb elemekkel egészülnek ki, vagy átalakulnak az aktuális divatnak és a házasulandók ízlésének megfelelően. A vőfély mint ceremóniamester által mondott verseknek, rigmusoknak a szerepe ma is meghatározó a lakodalmakban. A hagyományos közösségekben számon tartják azokat az embereket, egyéniségeket, akik jó vőfélyek. Ilyen személy volt Nagyberegen Kopor Tihamér, aki lakodalmak, temetések alkalmával szolgált a közösségét.

**37. kép. Háztól történő kikéréskor
a vőfély álmenyasszonyt kísér a vőlegény elé**
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2019

38. kép. Olykor több álmennyasszonnyal is próbára teszik a vőlegényt
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2019

39. kép. A násznép gyalogos vonulása Salánkon, 1965
Fotó: Kész Barnabás gyűjteményéből

40. kép. Lakodalmas menet, Dercen, 1950-es évek
A fotót Szabó Csilla gyűjtötte 2010-ben

41. kép. Lakodalmas menet Aklihegyen
Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

Az alábbi versek gyűjtési helye Nagyberég.
Adatközlő: Kopor Tihamér, református, született 1938-ban. Lejegyezte: Molnár Beáta, 2011

Beköszöntő a lakodalmas házhoz reggel

Segítsen az Isten e mai szent napra,
Minden dolgunkba, minden szándékunkba.
És legyen vezérünk az egeknek Ura,
Töltse ki áldását bőven mindazokra,
Kik ma a házas élet küszöbére lépnek,
Kikért hű imákat rebegünk az égnek.
Ez új párnak élte csendes, boldog legyen,
Szerelmem hű lángja lobogjon lelkükben.
A megelégedés melegsége mellett
Egyetértés tartsa össze hű szívetek,
Mert hol a szívekben egyetértés látszik,
Ott a földi élet mennyországgá válik.
Az új pár szívében is, hogy azzá váljon,
Hallgassa meg Isten kérésünk,
Szívükből kívánom.

Kendő kérő vers

A hajnal rég elmúlt, a nap is fent van már,
Özönlik keblünkből szép szerelmi sugár.
Örvendj szép menyasszony, mint követ köszöntlek,
Itt vőfély barátommal jelvényt várunk tőled.
Tehát menyasszonyunk, mint vőfélyeidnek,
Tessék ide adni nekünk a kendőket.

Kendő köszönő vers

Kedves menyasszonyunk, köszönjük jószágod,
Legyen éltedben teljes boldogságod.
Köszönjük a kendőt, a jelvényt, a szépet,
Élj vőlegényeddel sok-sok szép időket.
Ne sértse éltetek bú, bánat s fájdalom,
Töltse be szívetek öröm és vigalom.

Vőlegénytől a menyasszonyért

Tisztelt vendégsereg, Isten szent nevében,
Induljunk el innen csendes békekességben,
Vőlegény urunknak keressük fel társát,
Az ő drága kincsét, ékes menyasszonyát.
Szerezzünk ma néki örök boldogságot,
Hozzunk kebelére egy szép gyöngyvirágot,
Először az Isten hajlékába visszük,
Hol a szent áldás után boldog lesz majd hisszük.
Induljunk el tehát Isten szent nevében,
Menjünk menyasszonyért a legnagyobb rendben.

Menyasszony kikérő vers a vőfélynék

Tisztelt vendégsereg én csak azt csodálom,
Hogy akiért jöttünk, azt sehol se látom.
Ha odakint maradt, majd mi beinstáljuk,
Hogy kárba ne vesszen a mi fáradságunk.
Kedves menyasszonyunk, jöjjön be kértémért,
A mi seregünknek nagy fáradságáért.
Előbb elkísérjük az Isten házába,
Hol összeköttetnek a hitnek láncával.
Hogy tartós örömben, örök boldogságban,
Éljen mindhalálig szerelmes párjával.
Adják ki hát kérem, harmadszor is kérem,
Várja vőlegényünk nagy türelmetlenségben.

Templomba induláskor a kapunál

Megkondult már a harangszó, mely esküvőre hív,
Hogy az Isten színe előtt egygyé legyen két hű szív.
Induljunk hát a templomba tisztelt vendégkoszorú
Vígan menjünk és ne legyen köztünk senki szomorú.
Mert örömeink és vígságnak idejét töltjük ott ma,
Két egymást szerető szívet kísérünk a templomba.
Hol az Úr szolgája által, a szeretet rózsaláncával,
Örökre összeköttetnek a szent Isten hatalmával.
Induljunk hát, násznagy urak, az egész vendégség
Én meg rákezek egy nótát, hogy ne legyen keserűség.

Esküvőről hazamenetkor

Adjon az Úristen szerencsés jónapot!
Édes örömapa, hoztunk víg újságot.
Édes örömanya, íme megérkeztünk,
Mostmár elmondhatjuk, hogy sikerrel végeztünk.
Mert a kedves lányuk (fiuk) íme megérkezett
Édes örömanya fogjon vele kezét.
Fogadják be őket mostan kebelökbe,
Részeseítsék őket minden érdemükbe.
Úgy szeressék őket, mint hű gyermeküket,
Minden bajaikban gyámolítsák őket.
Te pedig, menyasszony (vőlegény) ki a házhoz jöttél
Második szülődnék gyermekévé lettél.
Mutasd meg most rajtuk nagy szeretetedet,
Borulj a nyakukba és csókold meg őket.

Tréfás köszöntő vacsora előtt

Készülnek az étkek, süt, főz a szakácsné
Jól tud mindeneket, jobban, mint a papné.
A jó ételeket tudja kavargatni,
A boros üvegeket sorra hajtogatni.
Az első tál ételben lesz patkány nyerítés,
Csirke turbékolás meg borjú köhögés.
Végre érkezik a spékelt kocsizörgés.
Egy üres sündisznó lészen bepácolva,
Egy beteg vén bolha lészen nyársra húzva.
Sült peccsenye helyett egy tarisznya fóka,
Háromszáz esztendő kirántott vén gólya.
Szúnyog oldalborda, lepke keresztcsontja,
Pici kis egérnek tüdeje, zuzzája.
Kandurbika, macska velő,
Szúnyogba húzott meszelő.
Ez a magyaroknak kedvenc eledele,
Kegyelmeteket is megtraktálom vele.
Mert az Isten azért teremtette a tótot,
Hogy ne keljen cipelni magyarnak a drótot.
Türelmesen várjanak hát kendtek,
Mindjárt megérkezik a jó csojlent leves.

Pálinka köszöntő

Az Isten éltesse e szép társaságot,
Adjon minden szívbe édes vidámságot,
Boldogan éljék le mindnyájan napjaik,
Sose szomorítsa bánat örömeik.
Felkeresett engem mostan egy szerencse,
Erősítő ital vagyok a kezembe.
Aki mértékletességgel e szerrel él,
Az tőle örömet és jó étvágyat nyer.
Mert én ám e szeszről bátran merem állítani,
Hogy megvannak ennek tulajdonságai.
Mert ez a gyenge szívet erősíti,
Az együgyű szótlant beszédessé teszi.
A félénk szívekbe nagy bátorságot önt,
Erőst gyengévé tesz, sokszor a porba dönt.
Kezökbe adom hát, használja mindenki,
Ki hús kortyot iszik, észre fogja venni.

Borköszöntő

Kezemben a kulacs, jó bor vagyok benne,
Várja a menyasszony, hogyha rákerülne,
Még a vőlegény néz és tudom, hogy rámenne.
Más is hozzányulna, ha előtte lenne.
Isten áldása ez, azért bátorsággal
Fogjanak hát hozzá örömmel, vígsággal.
Ne töltsék az időt oly szomorúsággal,
Hanem igyék ebből, kinek mennyi elég,
És aztán kívánom forduljon egészség.

Újpár köszöntő

Vőlegényt, menyasszonyt, kik itt ülnek ketten,
Éltesse sokáig a kegyelmes Isten.
Legyenek e földön szerencsések mindig,
Szeressék hűn egymást holtig, ahogy illik.

Az alábbi, derceni lakodalmakban elhangzó verseket Szabó Csilla jegyezte le 2010-ben:

A menyasszony kikérése

Örülök, hogy látok friss jó egészséget,
A menyasszonyos háznál lelki békességet.
Kívánom mindennek állandó szépségét,
Mostan is átléptem e háznak küszöbét.
Küldetésbe jöttem, nemes a szándékom,
Ha meghallgassák, szívesen elmondom.
Ifjú vőlegényünk jártába-keltébe
Betévedt e háznak virágos kertjébe.
Egy nyíló virágot szemlélt meg itten,
Melyet úgy érez, neki adott Isten.
Le is szakítaná a neki nyílt rózsát,
Kiben szíve örömet talált.
Azért küldött el, vigyek hírt felőle,
Virul-e jegyese friss jó egészségbe?
És ha visszatérek, magammal jelt vigyek,
Mert így ér jót küldetésem.
Lánykiadó uram, kérem kegyelmedet,
Ha meghallgatná kérésemet.
Vőlegényurunknak jellel kedve legyen,
Vőféli botomra egy szép kendőt köttessen.
Követségbe jöttem eme tisztos házba,
A vőlegényünk küldött, ki epedve várja,
Hogy a szép mátkáját karjaiba zárja.
Hogy élete fonalát vele összekösse,
És hű párja legyen mindörökre.
Jóban-rosszban soha el nem hagyja,
A mai napon ezt esküvel fogadja.
Kérjük szépen a kedves szülőket,
Engedjék útjára kedves gyermeküket.
Tudom, hogy aggódnak, hogy semmi baj ne érje,
De ne aggódjanak, ezentúl ügyel rá a férje.
Látom, mindenki vígan vagyon,
Csak a vőlegényünk szomorkodik nagyon.
De elmegyek, széjjelnézek,
Hogy vőlegényurunknak örömet szerezzek.

Menyasszony-búcsúztató

Tisztelt kedves szülők, eljött az óra,
Kedves lányotok itt áll búcsúzóra.
Érzékeny szavakkal szeretne búcsúzni,
De a szíve sajog, nem tud szóhoz jutni.
Én leszek neki a szószólója,
Kedves szeretteitől a búcsúztatója.
Most már X. Y., nevedről szólítlak,
Gyere hozzám közelebb, adjál kezet nekem,
Melynek örvendezzék ez a rokonsereg.
Mielőtt elhagyom szülői helyemet,
Engedjék meg, hogy szívem búcsút vegyen.
Májusi sötétfelhők, oszlojtatok széjjel,
Hadd nézzen a jó öreg nap mosolyogva széjjel.
Sugarából a legszebbik hadd ragyogjon be,
Hadd nézzen egy szép menyasszonyt, díszben felöltözve.
Arca halvány, szeme fénylik, boldogsággal telve,
Gondolatai messze szállnak a titkos jövőbe.
Ma indul el esküvőre e ház ékessége,
Szülei, nagyszülei féltő szemük fénye.
Minden széppel körülvették, amit Isten adott,
De szívéhez egy hű szívet egyedül választott.
Mint nyíló rózsa, kinn a kertben, ápolva, gondozva,
Eljött érte hű jegyese, hogy leszakíthassa.,
Készülj hát, szép menyasszony, az elbúcsúzásra!
Én most útra kelek, szívemben sok remény,
Az élet tengerén új utas leszek én.
Tudom, tükre szépnek látszik,
Nem lesz mindig csendes, viharokkal játszik.
De mellettem lesz majd hűségese jegyesem.
Az élet tengerén mi együtt evezünk,
Jézusunk lesz hűségese vezérünk.
Kérlek, tehát Istenem, e nehéz sorsban
Szent Fiaddal együtt állj mellénk nyomban.
Add, hogy boldog legyen ezen házasságunk,
Én édes Jézusom, maradj holtig velünk.

Vers - fátjolszedésre

Kedves kismenyecske, most már így nevezlek,
Mert ezután az vagy, azzá tettek téged.
Szívemből kívánom, hogy az a fejkendő,
Mit fejedre kötöttek, ne legyen búfedő!
Légy hitves férjednek hű segítőtársa,
Te is találj benne igaz élettársra!
Evezetek együtt az élet tengerén,
Míg hajótok révpartot nem ér a boldogság szigetén.
Békesség, boldogság, hit, remény, szeretet,
Vezéreljen utatokon mindenkor titeket.
Drága jó barátnőm, köszönöm hűséged,
Síríg tartó legyen a te esküvésed.
Itt, amit elmondtam, szívemből kívánom,
Drága jó barátnőm, az Isten megáldjon!

Halotti szokások

Az emberélet utolsó fordulója a temetés. A halálhoz kapcsolódó szokáshagyományok kevesebb változáson mentek keresztül a többi életfordulóhoz képest. Bár a haláltól való félelem jelen van, azért azt is konstatálják, hogy igazságos, mivel elkerülhetetlen. „Egyetlen igazság van a földön, az hogy mindenki meghal” – tartja a Kárpát-alja-szerte ismert szentencia A hívő ember ezért egész életében készül az útra, s amint idősebbé válik, annál többet gondol rá. A megmásíthatatlan bekövetkeztét nem is próbálják megváltoztatni. Sőt, hisznek abban, ha valakit újraélesztnek, vagy a családtagjai „felsírnak”, az a továbbiakban csak szenvedni fog, végül már könyörgi a halált. Az emberi lehetőséget abban látják, ha megpróbálják spirituális úton befolyásolni. A szép halál, jó halál, nyugodt halál eljövételében reménykedve a hívő ember úgy érzi, hogy feltétel nélküli odaadással, vagyis áldozattal kell viszonyulnia a hitéhez, mert csak ez a másvilágon való üdvözülés záloga. Az áldozat megnyilvánulási formái: ima, a hit, a tízparancsolat törvényeinek betartása. A halál elfogadását segítik az évszázados viselkedési normák, amelyek kijelölik mind a haldokló, mind a hozzátartozók viselkedési stratégiáját, s így megkönnyítik a továbblépést. Kárpátalján még valóban szembesülnek a lakosok az eseménnyel. A haldoklót, ha kórházban van,

hazaviszik, s otthonában készül az utolsó útra, szerettei körében. A halottat otthon mosdatják, öltöztetik, virrasztják, onnan viszik ki a temetőbe, s otthonában ülik meg a halotti tort. A gyász feldolgozásában is segítenek az évszázados életstratégiák. Gyermek halálakor például az édesanyát óva intik attól, hogy sokáig sirassa elveszített babáját, mert a hiedelem szerint a gyermek fulladozik, szenved az anyai könnytől (Nevetlenfalu, Salánk, Papi, Szürte, Nagydobrony, Déda, Visk – Kész M. gyűjtése alapján). Kisbégányban úgy tartják, azért nem szabad sírnia az anyának, mert a kis angyalnak vizes lesz a szárnya és nem tud a mennybe szállni.

A megmásíthatatlan valóságot megpróbálták legalább pozitív irányba befolyásolni. Elnyerni a szép halált. A kárpátaljai kutatásokból kiderül, hogy a hívó ember sokkal könnyebben fogadja el a halált. Az emberi lehetőséget abban látják, ha megpróbálják a szép halált befolyásolni. Ennek legfontosabb feltételeként az igaz, becsületes, istenfélő életet tartják.

A halállal kapcsolatos előjelek Kárpátalja-szerre ismertek még napjainkban is. Halált jelez, ha: a kutya ok nélkül vonít; ha a kuvik a házra száll és kuvikol; ha a falról hirtelen leesik egy fotó; ha álmában meszel valaki; ha álomban fáj a foghúzás stb.

A halál beállta után figyelhető meg a kárpátaljai közösségekben az évszázadok alatt kiforrott együttműködés válsághelyzet esetén. A halál beállta után első teendők közé tartozik a halott mosdatása, átöltöztetése, szemének lezárása, a halottas szoba kialakítása, a családtagok és az egyház képviselőinek értesítése. A családtagok a halál beállta után feketébe öltöznek. Ilyenkor leghamarabb a szomszédok és a közeli rokonok sietnek a halottas házhoz: segíteni a ház rendbetételénél, megbeszélni, ki miben tud a továbbiakban segíteni: meghúzatják a harangot, megrendelik a koporsót, elmennek a paphoz és a községházára. A közeli hozzátartozók nem végezhetnek semmilyen munkát, csak a halottra, a gyászra kell figyelniük.

A legtöbb kárpátaljai településen abban a helyiségben, ahol a halott ki van terítve, letakarják a tükröt, vitrineket. A cselekményt azzal magyarázzák, hogy a halott nem láthatja meg magát. Vidékünk számos településén hisznek abban, hogy azzal a vízzel, amelyben a halottat megmosták, olyan helyre kell önteni, ahol senki nem férhet hozzá, mert ha valaki érintkezik vele (belelép), az

megbetegszik. A virrasztást végtisztességtételként értékelik. Aki életében tisztelte, ismerte a halottat, kötelességének érzi, hogy elmenjen a virrasztásra vagy a temetésre (42. kép). A temetési szertartás végén Nagyberegen a funerátor átveszi a szót a lelkésztől, megköszöni a végtisztességet tévőknek a jelenlétet, a segítőknek a segítséget, s a közösség nevében elbúcsúzik a halottól.

Elmondta: Kopor Tihamér, Nagybereg, 2011. Lejegyezte: Molnár Beáta

Tiszteletes Úr, tisztelt végtisztesség tevő gyülekezet!
 Az Isten akaratán elhunyt testvérünk családja
 általam köszöni meg mindenkinek a fáradozást.
 Adjon a jó Isten elhunyt testvérünknek
 a föld mélyében csendes, békés pihenést,
 hitünk szerint pedig dicső feltámadást.
 Nekünk pedig – még élőknek – adjon a jó Isten:
 Erőt, egészséget, szeretetet és békességet.
 S ha majd eljön az az idő,
 Hogy el kell távoznunk a minden élőknek útján,
 Tiszteltethessünk meg a majd akkor élőkől
 Hozzánk illő tisztelettel, azt kívánom.”
 (Közös válasz a gyülekezettől: “Az Isten hallgassa meg!”)
 „Elfáradva, elepedve
 Jön az élet vándora:
 Ó, fogadd őt kebeledre
 Csendes álmok szent hona!
 Bújdosása végetért,
 Megpihenni visszatért,
 Legyen álma boldog itt lenn,
 Nyugtassa meg a jó
 Isten!” “Örök ágya
 vetve már,
 Ott reá a béke vár.
 Porból lett s a porba tér.
 Csak Te Atyánk szent karodat
 Nyújtsd az elfáradt vándornak,
 Hajolj alá lelkeér’.”

42. kép. Temetési szertartás az udvarban, 1955
Fotó: Csurman-Puskás Anikó gyűjtése, Sárosroszi

43. kép. Gyászmenet Aklihegyen
Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

44. kép. Gyászmenet Aklihegyen

Fotó: Ferenci Erzsébet tulajdona

A temetés (42–44. kép) után rendszerint temetési tort tartanak. A görögkatolikus, az ortodox pravoszláv vallásúakra, de a roma lakosságra is jellemző vidékünkön, hogy a tor után ételt és italt hagynak az asztalon, valamint körbeszórják liszttel. Másnap reggel megfigyelik, hogy a lisztben található-e valamilyen nyom. Ebből következtetnek arra, hogy a halott lelke madár, egér vagy lepke, esetleg más alakban visszatért és fogyasztott az ételből. A továbbiakban viszont mindent megtesznek azért, hogy a halott békében nyugodjék, ne járjon vissza.

A halottra való megemlékezés jele a gyász. A gyász hagyományosan egy évig tart, aztán a közösség elvárása szerint az életnek vissza kell térnie a maga kerékvágásába.

45. kép. Koszorúk a frissen hantolt síron, 1968
Fotó: Csurman-Puskás Anikó gyűjtése, Sárosoroszi

2. MESE ÉS MONDA KÁRPÁTALJÁN

Talán nincs olyan ember a világon, akinek ne lenne meseélménye. Legtöbbünknek gyermekkori emlékeket idéz, s hozzá hangulat, íz, illat társul. A nagymama meséje, édesanya meséje, az óvó néni vagy tanító néni meséje – biztonságot, a kuckó melegét nyújtja a legnagyobb kinti zimankóban is. Az igény arra, hogy hallgassuk a csodás történetet, mindenkiiben ott lappang. Valószínűleg ez az oka, hogy a mese időtlen idők óta a család, a közösség összetartozását, az egyén önmagára és másokra figyelő képességét biztosítja.

A népmesék több évszázados toposzai nem hiába jöttek létre, szívós gyökereket engedtek az idők folyamán, örökös aktualizálásuk fenntartotta, s az új eseményekhez, életmódhoz alkalmazkodva változtak és hagyományozódnak. Minden korban üzentek és üzennek napjainkban is a kijelölt csoportnak. Segítenek túlélni a nehézségeket, tanítanak, lelepleznek, gúnyolnak stb. Ezért nem helyénvaló az a közhelynek számító kijelentés, hogy a népmesék, mondák kutatása már nem reális. A komplex traumákat átélt közösségek túlélését nagyban segítette a mindennapi eseményeken felülemelkedő emlékezet, s az emlékezetből alkalomadtán előhalászható problémamegoldó, konfliktuskezelő történet, amely lehetett tréfás, tanító jellegű, lokális identitást erősítő, vagy éppen az örök élet-halál kérdés mély megfontolására serkentő bölcsesség.

A történetmondás több évszázados folytonosságának bizonyítéka, hogy a történetmondói kánonban megvan a helye és funkciója a különböző típusú szövegeknek: a tréfás mesének, tanmesének, legendamesének, hiedelemmondáknak, a tündérmesének stb. A szüzsék olvasásakor döbbenünk rá arra, hogy e szövegek kohéziós erővel bírnak. Kifejeződött bennük a szociális igazságvágy, amely rendszerint csak a mesében teljesülhet be. Hiszen, a szegény juhászlegényből csupán csoda folytán válhat királyfi, aki elnyeri a fele királyságot és a gyönyörűséges királykisasszony kezét; a furfangos parasztfiú a mesékben leckézteti meg a rettegett nagyurakat; a szorgalom, a becsület, a jó cselekedet itt mindig elnyeri méltó jutalmát, de az irigy, hazug, gonosz is méltó büntetését stb. A meseszüzsékből megtudhatjuk a dörgés, villámlás, forgószél népi magyarázatát; bizonyos állatok, növények eredetét; hogyan vélekedik az egyszerű

ember a külső (bajusz, púp a háton stb.) és belső (pletyka, lustaság, butaság, jóság, szorgalom stb.) emberi tulajdonságokról; hogyan jut érvényre a hagyományos kultúrában a megbocsátás, a bűn és bűnhődés problémája, a közösségi felelősségvállalás stb.

Eredetileg a népmesék⁸ nem gyermekeknek, hanem felnőtteknek szóló történetek voltak, amelyben a felnőttek vágyai, a valós világ életproblémái jelentek meg. Segítettek túlélni a nehézségeket, bölcs tanításokat tartalmaztak, s nem utolsósorban szórakoztattak. A szájhagyományban terjedő meseszövegekhez hozzátartoztak a naturalista elemek: az erotikus vágy, a fellobbanó, akár életellenes indulatok, a vaskos kifejezések megjelenítése. Mindezek ellenére mégsem zárták ki a gyereket a mesehallgatásból: hallgathatta, memorizálhatta, s felnőtt korában tovább adhatta az általa befogadott változatot. Mert a gyermekek mindig ott voltak a felnőttek körül. Hol is lehettek volna? Általában egy élettérben élte életét a család, itt történtek a csoportos összejövetelek. Nem küldték el a kisebbeket még egy-egy erősebb adoma elmondásakor sem. A meséket hallgatván a gyermek belenevelődött a szövegek által közvetített világba. Nem megszépített, nehézségektől mentes receptet kapott az élet megélésére, hanem szembesült azzal: bármit elérhet, de a célhoz vezető úton nehéz megpróbáltatás, küzdelem vár rá, akár a mese hőisére. Az élőszóban elhangzó mesék segítettek abban, hogy a gyermek fantáziája, szimbolikus gondolkodásmódja fejlődjön.

A 19. század végétől a népmese, noha még felnőtt hallgatóknak is szólt, de fokozatosan gyermekműfajjá alakult. Benedek Elek, később Illyés Gyula feldolgozták a kutatások folyamán felgyűjtött népmesekincset a gyermekek számára.

A népmese műfaj szakirodalmi meghatározása bonyolult. Legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a szóbeli elbeszélő költészet legnagyobb műfajcsoportjának egyike, szájhagyomány útján hagyományozódott generációról generációra, ezért változatokban él tovább, valamint alkalomhoz kötődik.

⁸ A továbbiakban a „mese” kifejezést a népmese szinonimájaként használjuk.

Formai szempontból jellemző a mesére a bevezető, záró és közbevető formula, a párbeszéd, a sztereotípiák, mesei átvezető formulák stb. Szerkezetileg a népmesék mindegyikére érvényes a mesemotívum, meseepizód, mesetípus.

A monda és a mese közötti legfontosabb különbség a klaszszikus összefoglalások szerint: a mesét a hordozó közeg, a nép is kitalált történetnek tartja, tisztában van annak valótlanásával, míg a mondát igaz történetként adják elő, s általában van is valamilyen valóságalapja. A szövegek gyűjtésével foglalkozó kutató napjainkban is tapasztalja azonban, hogy a két műfaj megnevezése jellemzően keveredik a kollektív tudatban: az adatközlők többsége csak a mese terminust ismeri, esetleg az *igaztörténet*, *rontó történet*, *ijesztő mese* stb. kifejezéseket használja megnevezésként. A monda definíciót az iskolázottabb réteg alkalmazza.

Kárpátalján vannak követendő előzményei a magyar nyelvű mese- és mondakutatásnak, illetve kiadványok is jelentek meg a témában. Az eddigi kutatások azonban nem szisztematikusak, és területileg sem fedik le a vidék magyarlakta területeit. Ezért tartjuk nagyon fontosnak a kutatómunkát, a feltáró jellegű kiadványok megjelentetését.

Az eddig megjelent terepmunkán alapuló kiadványok közül meg kell említenünk Sándor László⁹, Lizanec Petro¹⁰ gyűjteményét, valamint Punykó Mária¹¹ napjainkban is példaértékű kiadványát: a *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalui népmesék és mondák* című kötetet.

A kárpátaljai mondakutatás terén több hiányosság is tapasztalható. Punykó Mária szakmailag kifogástalan és pontos munkájának kivételével az eddigi kiadványok hivatkozás nélküli források alapján lettek kiadva, illetve a szójhagyományból gyűjtött szövegek sem időben, sem térben nincsenek azonosítva.¹²

A 20. század második felében a kutatott közösségek életében már felbomlott a hagyományos életvitel: gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális téren óriási változáson mentek keresztül. Rö-

⁹ Sándor 1988.

¹⁰ Lizanec 1977.

¹¹ Penckóferné Punykó 1995.

¹² Keresztény 1992; Zubánics – Dupka 2014.

vid idő leforgása alatt eltűnt az életnek évszázados hagyományok alapján kimunkált természetesnek, otthonosnak, érthetőnek tűnő rendje. A változás azonban társadalmi szükségszerűség, amelyre a lejelzárta kisközösségek is kénytelenek reagálni valamilyen szinten. Ortutay Gyula szerint is „a falu képe minden vonatkozásban mutatja az állandó történelmi változást, a változó erők nyomait. A népköltés, díszítőművéség stílusrétegei a házformák, a gazdasági eljárások, viseletek, szokások, társadalmi expanziók mind azt mutatják, hogy a falu is mindig mozgó, alakuló: „fejlődő” valóság volt, a történet és a fölötte levő társadalmi szerkezet új meg új határaitra élénken reagált”.¹³

A lejegyzett mesék közlésekor a *Magyar népmesekatalógus* (MNK) tematikus elrendezését követtük. Azonban Ortutay Gyula egyéniségkutató elmélete meghatározta munkánkat: a kisközösségek napjainkban is tisztában vannak azzal, ki a jó mesélő, ki a jó előadó. Amikor szinte ismeretlenül kerültünk egy-egy faluba, segítettek a lakosok a jó beszélgetőtárs megkeresésben. A diákok csak ritkán számoltak be elutasításról, negatív tapasztalatról.

A kötetben ilyen kiemelkedő tudású mesemondó Kenéz Anna, aki 2012-ben hunyt el Salánkon. Az általa elmondott szövegek kiforrott mesemondót sejtetnek, aki művészi tehetséggel mondja el a meséket.

A történetek elmondóira jellemző az enyhén archaizáló nyelvhasználat, amely azonban a modern kifejezéseket is alkalmazza. A szövegek nyelvjárási jellegzetességeinek lejegyzésére bár törekedtünk, a szakszerűség nem minden esetben valósult meg. A meglévő hanganyag alapján a továbbiakban értelme lenne a fonetikus lejegyzésnek. A lejegyzés szöveghű, a beszélő által félbehagyott, eltévesztett szavakat, mondatokat nem korrigáltuk, nem egészítettük ki.

2.1. Állatmesék

Kovács Ágnes szerint: *Állatmesének mondunk minden olyan mesét, amelyben az állatok emberrel egyenrangú módon gondolkodnak, beszélnek és cselekszenek, anélkül, hogy akár elmondójában, akár hallgatóiban a csoda érzését keltenék.*¹⁴ E műfajban az irodalom és a néphagyomány

¹³ Ortutay 1937: 45.

¹⁴ Kovács – Benedek 1987: 19.

szoros összefüggése vitathatatlan. Az átvételek sorrendje sem tisztázott kellőképpen. Sokszor a parasztság merített a hivatalos irodalom repertoárjából (prédikáció, tankönyv, mesekönyv stb.), máskor viszont a hivatalos irodalom képviselői neveztek ki ezópuszi mesének olyan szövegeket, amelyeket Aiszóposz nem is ismerhetett.

Az állatmese nem tévesztendő össze a fabulával, amelynek konkrét szerzője van, s minden esetben tanulságot, életbölcességet tartalmaz. Az állatmesék, valamint a legenda- és formulamesék egyik külön típusát képezik a természetmagyarázó mesék, amely állatok külső és belső tulajdonságait magyarázzák és értelmezik.

A róka a farkas hátán

Elmondta: Kenéz Anna¹⁵ (sz. 1926)

Gyűjtötte: Kész Margit, Kész Réka. Helyszín: Salánk

A gyűjtés ideje: 2008

A róka koma nagyon ehetett vón halat. Na de hát hogy egyen halat? Halászni nem tud menni. Na, észrevette, hogy a szekér megyen, azon meg halat visznek. Hordóba. Na, mikor. Ű meg tette magát, lefekütt. Tette magát, hogy megdőglött. Leszállott a kocsis, aszt mongya:

- Jaj, jó lesz a felesígemnek a bundájára prémnek.

Felökte a rókát a szekérre. A róka fogta magát, hánt le magának egy csomó halat. Na összeszette, bement a rókajukba, ott ette. Vót neki egy pár napra. Arra megy egy éhes farkas. Hajja, hogy a róka ropogtat.

- Mit eszë, te róka koma?

- Halat.

- Na hát, - aszt mongya - hon fogtad a halat?

- A tengerbe.

- Hát hogy?

- A farkomva. Bedugtam a farkom egy jukba, oszt kiátottam:

Gyertek elő halacskáim, kicsik ne, csak nagyok!

Aszt gondolja a farkas, hát Ű is akkor megyen halat fogni.

¹⁵ A salánki Kenéz Anna a meséit ruszin származású édesapjától tanulta. Személyéről mint valódi mesemondó egyéniségről beszélhetünk. Életéről bővebben lásd: Kész R. 2016: 27 – 29. Az egyéniségvizsgálat jelentőségéről: Ortutay 1940.

Hát emént a farkas. Leengette a farkát. No, de hát nem ment egy se a farkára, odafagyott a farka a tengerbe. Ott mentek az asszonyok, aszt mongyák, hogy a farkas ott van a tengerbe, oda van fagyva. Mentek az emberek, hogy kiverik onnén. Hogy megölik. Na, a farkas addig ráncigálta magát, hogy kirángatta magát. Ekkorra má a róka koma má lakadalomba vót. A farkas aszt mongya neki:

- Hun vótá, te róka koma?
- Itt van a lakadalom.

Aszt mongya

- Hát gyere, mennyünk be. De a róka má addig jóllakott. Hát bemennek, mingyá ekezdett a farkas kotorászni, keresgetni. A róka koma meg, akkor vót ez a pozdorja, ami a kenderbű lejött, ijen sztruska¹⁶ no. Meg vót ott méz is. Belehendergőzött előbb a mézbe, azut a sztruskába. A sztruska ugyi ráragatt. Na, de a farkast everték nagyon a lakadalomba. Lássa, hogy a róka meg ojan izé, borzoson, ott van rajta a sok pizok.

- Jaj, te róka koma, téged még jobban everték, mint éngem. Gyere üjj fel a hátamra.

Felút a hátára a farkasnak. Bitang vót a róka. Felút a hátára. Aszt mongya: mennek, mennek. Aszt mongya:

- Vert visz veretlent, kinek feje töretlen – mongya a róka.

Danolt. Akkor megint ekezdi, aszt mongya megint:

- Vert visz veretlent, kinek feje töretlen. Aszt mongya a farkas,

Mit dudorászo te? Aszt mongya:

- Nyikorog a csontom, oszt az.

Mikor a rókajukhoz értek, a róka beugrott, ement a farkas éhen. Ugyhogy kibabrát a róka a farkasval is. Eddig vót.

Az ember a legerősebb

Elmondta: Gerendely István

Lejegyezte: Tar Katalin. Helyszín: Tiszakeresztúr

A gyűjtés ideje: 2008

¹⁶ Sztruska – szláv jövevényszó a salánki nyelvhasználatban, jelentése: forgács, törmelék, törek, pozdorja.

Egy szép macska betévedt az erdőbe és találkozott egy tigrissel. A tigris látván, hogy az a macska nagyon hasonlít az ő fajtájához, csak sokkal kisebb. Kérdezte tőle, hogy ki vagy te.

- Én vagyok a macska. Rokonok vagyunk – mondja a macska büszkén a hatalmas tigrisnek.

- Jó, de olyan kis semmi vagy mihozzánk, egyet ütnék rajtad, maghalnál.

- Áá, biztos elugranék.

- És hol élsz?

- Én az emberek közt.

- És mit csinálsz ott?

- Fogom az egeret, hogy ne fúrja ki a zsákot, ne tegyen kárt ebbe, abba, és ezért az emberek adnak nekem meleg házat, enni, inni. Szóval meg vagyok az emberek közt, nagyon barátságosak hozzám, szeretnek, simogatnak.

- Nem szégyelled magad? Hát beálltál szolgának az embernek, az a haszontalan kétlábú embernek. Négylába sincs, csak kettő. Más-különben csak hallottam, hogy milyen az ember, még nem láttam.

- Na, gyere, én megmutatom néked. Itt van nem messze, vágják az emberek ott a fákat, faragnak. – Gyere, megmutatom néked. El is ment a tigris a macskával.

- Nagyon lesajnállak – mondja a tigris közben – ha már a mi fajtánk vagy, büszke nagymacskák fajtájába tartozó, ilyen alantos munkába vagy szolga az embernek. Na, odaérték, az erdőn már vágás, faragás vót, hasgatás stb., sok ember dolgozott. Az erdő szélén nem messze egy hatalmas fát hasított elfele ott egy ember. A hasítás úgy megy sikeresen, mikor el van firészelve a fa végi, akkor egy éles baltát odatesznek, ráütnek egy súlyokkal 3-4-et, amikor megreppen a fa vége és akkor bejebb verik, megnyílik ujjnyira, előre van csinálva 2-3 nagy ék azt oszt verik bele az a 3-4 asztán végigrepesztí az egész fát.

Ott is ilyen munka fojt. Hát odament a tigris a macskával.

- Tessék, ez az ember.

- Hát, én egy ütésre megölöm azt az embert.

- Nem olyan biztos – mondja a macska neki. Ezt hallva az ember, ezt az okoskodást, azt mondja:

- Na, te, ha olyan erős vagy te tigris, én már megkezdtem azt a fát elhasítani, gyere folytasd, hasítsd ketté a nagy erőddel.

– Még el is hasítom – mondja a tigris.

Odamegy, felül a fára, beteszi két mancsát a nyílásba, hogy kettéhasítsa. Az ember meg az éket, ami ott bele vót ütve, kiütötte. Természetesen a fa összezárt. A tigrisnek a két mancsát odaszorította, hogy nem tudta kivenni a kezét, úgy fájt. Ordított a tigris:

- Minek ütötted ki az éket, most odaszorította a mancsom.
- Te nagyon erős vagy, hasísd széjjel!

Könyörgött a tigris, hogy verje vissza az éket. Az ember a baltát fordította, és a tigrisnek verte széjjel a fejét. Az első ütést odamérte, azt mondta a macska:

- Ugye mondtam, neked, hogy az ember a legerősebb, nem te.

Miért rövid a nyúl farka

Elmondta: Tar Zsigmondné

Lejegyezte: Tar Katalin. Helyszín: Tiszakeresztúr

A gyűjtés ideje: 2008

A róka koma nagy büszkén sétált az úton és a nyúl meg fürgén nagyon sietett valami elemózsia után, mert korogott a gyomra, nagyon éhes vót és összetalálkoztak a kert alatt. Kérdezte a róka koma a nyúl komától:

- Hová sietel?
- Valami elemózsia után, mert nagyon éhes vagyok.
- Na, majd én tudok neked egy jó helyet, gyere és rávezetlek. Én már jóllaktam finom halpecsenyével.

És estére vót az idő, kezdett már a tó befele fagyni. És odavezette a róka koma a nyúl komát egy lékhez és ráültette, hogy üjjön itt, míg ű egy sétát tesz, ne mozdujjon meg. Hát a nyúl koma éhesen, nagy odaadóan szót fogadott és ült hűségesen. És kezdett a víz jól fagyni befele. De a nyúl koma nem gondolta, hogy a róka koma ravaszságba jár. És majd megjelenik a róka koma és kérdi:

- Nehéz a farkad.
- Hát nehéz.
- Na, akkor húzzad, most már biztosan sok hal van rajta.

A nyúl koma húzza-húzza, de nem bírja kifele húzni. Hát biztatta magát, hogy jól bevetette a róka koma, csakúgyán lesz finom halpecsenye, sok hal van rajta. Nem bírja, hát a róka koma biztassa, hogy

rázd meg jól a farkodat. A nyúl koma megrántotta iés a nagy lompos farka befagyott a lékbe. Befagyott iées azért vót nehéz, nem hal vót rajta. A róka becsapta a húséges nyúl komát. Azóta rövid a farka.

Farkas-barkas

Elmondta: Bocskor Áron

Gyűjtötte: Oroszi Noémi. Helyszín: Akli. Gyűjtés ideje: 2014

Vótt egy kisfiú, és az udvaron játszott. É s ott dobálózta a kavicsokat. És a... háztetön keresztül esett, és a tyúknak a fejére. Megindult a tyúk szaladni kotkodácsolva, aizéve. A kokas kérdi túlle:

- Mi a baj? Hova szalad?

- Jaj - azt mondja. - Égszakadás, földindulás, a fejemre egy koppantás. Szaladj, te is, pajtás. Kíértek a mezőre. Tanálkoztak a nyúllal. Azt mondja a nyúl:

- Hova szaladtok?

- Jaj. Égszakadás, földindulás, a fejemre egy koppantás. Szaladj, te is, pajtás.

- Na, szaladt a nyúl is velek. Elértek az erdő szélére. Ott vótt a róka. Kérdi a róka, hogy:

- Hova szaladtok?

- Jaj. Égszakadás, földindulás, a fejünkre egy koppantás. Szaladj, te is, pajtás. Szaladt a róka is. Az erdőben tanálkoztak az őzikevel. Kérdi az őzike, hogy:

- Hova szaladtok ilyen sebesen?

- Jaj. Égszakadás, földindulás, a fejemen egy koppantás. Szaladj, te is, pajtás. Szaladt az őzike is. Akko tanálkoztak a farkassal.

Kérdi a farkas is, hogy:

- Hova szaladtok?

- Égszakadás, földindulás, a fejemen egy koppantás. Szaladj, te is, pajtás.

Szalad a farkas is velek. Azon veszük észre magokat, hogy beleestek a farkasverembe. Na, ott lefeküdtek, megpihentek. Reggel, mikor felébrednek, nézik, hogy hova menjenek. De hát nem tudtak kimeni. Éhesek. Hát mit egyenek? A farkas kitanálta, hogy améknek a legrútabb a neve, aztat megeszik. Elkezdte mondani, hogy:

- Farkas, barkas, az is szép. Róka, bóka, az is szép. Őzöm, bőzöm, az is szép. Nyulam, bulam, az is szép. Kakas, bakas, az is szép. Tyúkom, bukom, hej, de rút.

Megették a tyúkot. Na, eltelt egy nap. Másreggel megint fekőnek. Hát, mennének ki, de nem tudnak. Ennivalójuk nincs, de éhesek. Megent elkezdte a farkas:

– Farkas, barkas, az is szép. Róka, bóka, az is szép. Őzöm, bőzöm, az is szép. Nyulam, bulam, az is szép. Kakas, bakas, hej, de rút.

Megették a kokast. Na, ez így ment három nap. Na, akkor másik nap megent felébredtek. Mondja a farkas megent a mesét.

– Farkas, barkas, az is szép. Róka, bóka, az is szép. Őzöm, bőzöm, az is szép. Nyulam, bulam, hej, de rút.

Megették a nyulat. Na, megint eltelt egy nap. Megint rákezdí reggel a farkas:

– Farkas, barkas az is szép. Róka, bóka az is szép. Őzöm, bőzöm, hej, de rút.

Megették az őzikét. Na, már csak ketten maradtak. Hát mi legyen. A róka ugri ravasz. Kitanálta, hogy álljon a farkas oda szélre... A gödör szélihez. És ű feláll a hátára, és ű kiugrik, és hív segítséget, hogy vegye ki a farkast. A farkas meg rá is állt. Felállt a hátára. Kiugrott. Úgy elszaladt. Nem látta a farkas soha többet. A farkas csak várja a segítséget. Csak várja. Nem megy senki. Egyszer csak ment egy ember. Az meg a vadász vót. Lelütte. (...). Lelütte. És kivette, megnyúzta, a bundáját elvitte a piacra. Eladta. A hússal, meg, hogy mi lett, nem tudom. Mese vót, vége vót. Füle farka benne vót.

2.2. Tündérmesék

A tündérmese igencsak gazdag műfaj, a különböző típusok gyakran ugyanazon motívumokat is tartalmazzák, bizonyos esetekben egymással összefonódva. Terjedelmüket tekintve hosszú szövegek, amelyek szorosan összefüggnek a nép hit- és szokásvilágával. E mesetípus legfontosabb kelléke a csoda. A Magyar Néprajzi Lexikonban a valódi mese, mitikus mese szócikkben a tündérmesének mint alcsoportnak kétféle magyarázatot olvashatjuk.¹⁷ Az

¹⁷ A tündérmese: a valódi népmeséknek az a csoportja, amelyben tündérek, tündérkirálynő, Tündérország szerepel. Tágabb értelemben így nevezik mindazokat a meséket, amelyek természetfeletti vagy emberfeletti tulajdonságokkal rendelkező hősök természetfeletti, mitikus jellegű cselekedeteiről szólnak (Kovács – Dömötör 1988.).

oros származású Propp a strukturalista szemlélet képviselőjeként a varázsmese (*волшебная сказка*) műfaji gyökereit és szerkezetét vizsgálta.¹⁸ Propp 100 mesét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy minden varázsmese egyetlen sémára épül. A séma hasonlóságát a meseszereplők cselekedeteiben látta. Az általa felsorolt 31 funkció közül a legjellemzőbb mozzanat az, hogy a varázsmese szereplője elmegy otthonról, kereső útra indul, az áhított tárgy vagy személy megszerzéséhez több próbát kell kiállnia. Propp elméletét azóta többen is kritizálták.

A tündérmesékbe gyakran mondák is beleszövődnek. Dömötör Ákos szerint: „Az önállóan előforduló mondai cselekménytípus szoros kapcsolatban állt az élő mesekinccsel, és ösztönözte a vágyelbeszélést a történeti-jelenkori alkalmazásra, lehetővé tette önmagának a környezethez való alkalmazkodást.”¹⁹

A tündérmesék napjainkban való eltűnésének oka valószínűleg sokrétű, de biztosan közrejátszik az is, hogy ez a mesetípus terjedelmessége miatt a legjobban időigényes előadású.

A medve és az ügyes lány

Elmondta: Kenéz Anna (sz. 1926)

Gyűjtötte: Kész Margit, Kész Réka. Helyszín: Salánk

A gyűjtés ideje: 2008

Vót egy öregasszony, meg egy öregember. Az öregembernek vót egy jánya, oszt az öregember felesége meghalt. Na, elvett egy másik bábú²⁰, annak is vót egy jánya, de az nagyon csúnya vót, a gyidué²¹ meg nagyon szép lány vót. Hát, a bábu nagyon haragudott a gyidu jányára, hogy olyan szép, az új jánya meg olyan csúnya, elzavarta a háztú.

Ment a kislyány, ment, mendegélt, nagyerdőn keresztül. Egyszer csak rátalált egy tyúklábon forgó kisházra. Azt mondja:

– Állj meg, te kisház, az enyém lesz! Állj meg, te kisház, az enyém lesz!

¹⁸ Propp 1999.

¹⁹ Kovács – Dömötör 1988. 15.

²⁰ Bábu: szláv átvétel, jelentése: öregasszony.

²¹ Gyidu: szláv átvétel, jelentése: öregember.

Megállott a kisház, a kisjány bement. Hát szépen kitakarított, főzött enni. Hát, egyszer odaszalad a kiséger, azt mondja:

- Te kisjány, adjál nekem enni! Leszek neked segítségedre.

A kislyány lökött az egernek enni. Egyszer csak megy a medve hazafele. Mer' az a medve háza vót.

- Ki van az én házamba? Jöjjön ki! Ki van az én házamba? Jöjjön ki!

De a kisjány nem ment ki. Bement a medve, lássa, hogy szépen ki van takarítva, vót főtt étel, ett. Azt mondja a kisjánynak:

- Te kislyány, adjá' nekem enni, de meg ne süssél! Adott neki enni, nem sütötte meg.

- Te kisjány, fésüld meg a bundámot, de meg ne húzd! Megfésülte, nem húzta meg. Na, azt mondja:

- Tegyé' az ágyra, de le ne ejtsé'!

Felvette a kislyány a nagy medvét, rátette az ágyra. Na. Azt mondja:

- Te kislyány, eridj fel a padra, húzzál ki a jobb fülembű ruhát és öttözz fel!

Na felment a kislyány a padra, hát, kihúzta a medve filibül a sok ruhát. Szebbtül szebb ruhákat. Felötözött, de a kiséger vót neki a segítségre, mindenféleképpen. Azt mondja a kislyányának:

- Te kisjány, most má' – azt mondja – szedté' elég ruhát, most má' eridj hazafele, én itt leszek.

Akkor a kisjány elindult hazamenni, a sok ruhával. Fel is ötözött, de vitt is magával. Egyszer a medve:

- Te kisjány, felötözté' má'?

- Még nem.

A kiséger szólott vissza. Azt mondja, na, megint mondja, de gondolja a kiséger, hogy a kisjány hazaért, akkor azt mondja, hogy a medve megint szólott:

- Te kislyány, felötözté' má'? Azt mondja a kiséger:

- Igen.

- Akkor szállj le!

De nem vót, aki leszálljon. A medve megharagudott, felnézett a padra, nem látott semmit.

Na, a kisjány hazament, látta a bábu, hogy milyen szép ruhákat vitt a gyidu lyánya. Hát azt mondja a jányának:

- Na nézd csak – azt mondja –, milyen szép ruhákat hozott – azt mondja – a gyidu jánya. Eridj te is, szógáni (szolgáljni)!

Mer' mondta, kérdezték, hogy hon vót. Oszt mondta, hogy tanát az erdőben egy kis házat. Ű elmondta, ahogy vót, mindent.

Na, elindult a bábu jánya is. Ment, megy, megtanálja a tyúklábon forgó házat. Azt mondja:

- Állj meg, te kisház, az enyém leszel!

Bement. Megállott a kisház, bement. Ott vót a mosatlan edény, minden. Nem mosogatott, nem sepregetett ki, semmit se csinált. Annyit csinált, hogy főzött enni. Na, odaszalad megint a kiséger:

- Te kishány, adjál nekem enni!

A meg belerúgott a kiségerbe. Na, hazamegy a medve:

- Ki van az én házamba? Jöjjön ki! Ki van az én házamba?

Jöjjön ki! Nem ment ki a kishány. Bement a medve. Látta, hogy főzött, van mit enni.

Te kishány, adjál nekem enni, de meg ne süssé'!

Adott neki enni, megsütötte. Na, azt mondja:

- Te kishány, fésüld meg a bundámot, de meg ne húzzá'!

Megfésülte, meghúzta.

- Te kishány, tegyé' fel az ágyra, de le ne ejts!

Fogta, elejtette.

- Hát te kishány, eridj – azt mondja – a padra, és a bal fülembű húzzá ki ruhát és ötözz fel, gyere le!

Felment a padra, kihúzta a ruhát a bal fülibű, de hát olyan corja²² vót, rongy vót, hogy nem tudott felötözni. A medve kiabál:

- Te kishány, gyere le! Felötözté' má?

- Még nem.

Megint kérdi:

- Felötözté' má?

- Még nem.

A kiséger nem vót segítségre, mer Ű belerúgott a kiségerbe. Na, azt mondja:

- Gyere le!

Hát nem jött le, hanem felment a medve, lehajította a jányt, és akkor megette, csak a fejit hagyta meg. A fejit meg betette az ablakba. Vicsorított a jány. A bélit meg kihányta a kerítés tövibe.

²² Corja – szláv átvétel, jelentése rongyos, használt ruha.

Na, de a bábu nem győzte várni a lányát, hogy hazajön má', hazajön má', de nem győzte.

- Ej - gondolta -, megyek én neki segíteni, mer' biztos nem bírja a ruhát, annyit pakolt.

Hát megyen a bábu, na hát mit vigyen? Vitt egy szilke aluttejet. Hát, má' lássa messzirű, azt mondja, hogy kacag az ű jánya az ablakbű, de milyen ügyes, a ruhák má' ki van terítvel. Ott meg a béle vót a jányának kihányva.

Na, a medve ment a bábunak fele:

- Brumm, brumm, brumm. Megezeklek.

Akkor a bábu fogta a szilke aludttejet, a medvének a szeme közé vágta, a csupor eltört, a bábu meg így haza tudott szaladni.

A csonkakezű lány

Elmondta: Oroszi Etel sz. 1938

Gyűjtötte: Oroszi Ilona. Helyszín: Akli. Gyűjtés ideje: 2014

Egy kislánynak meghalt az anyukája. Az apukája feleségül vett egy másik nőt. A mostohaanya elment a munkába, és azt mondta a kislánynak, ha jön valaki, ne adjon senkinek semmit.

Az Űr ment koldus ruhába lisztet kért a kislánytól. A lány adott neki, csak azt gondolta magába:

- Jaj, csak meg ne látná anyuka.

De meglátta, mert kicsorgatta a lisztet. Másnap ecetet kértek tőle, azt is adott. Ezután a mostoha azt mondta:

- Mondtam neked, hogy ha valaki jön, senkinek ne adjál semmit, mert a tőkére teszem, és levágom a kezed a baltával.

Le is vágta, és elzavarta, mert már haszontalan, nem tud dolgozni. Volt egy király, három fia volt. Volt neki egy almáskertje. A legnagyobb fiút küldte őrizni a kertet. De nem tudta megőrizni, összerágta a lány az almákat. Azt mondta az apja:

- Na, fiam, nem őrizted meg, lesse meg a középső ma este. Éjfélíg fenn volt, de utána elaludt, a lány megint összerágta.

- Na én meglesem, nem fogok elaludni - mondta a legkisebb az apjának. Mikor ment a lány, a fiú megfogta, hazavitte az apjának.

- Jaj, de szép lány! Ez legyen a feleséged.

Elvette feleségül. Miután összeházasodtak, az Űr Jézus meggyógyította a lány kezét, mind a kettőt, és boldogan éltek, míg meg nem haltak.

2.3. Legendamesék

A legendamese műfaji besorolása sok vitát kavart a folklórkutatók között. A vita tárgyát általában az képezi, hogy önálló műfaj-e a legendamese? Egyesek átmenetnek tekintik a mese és a legenda, vagy a monda és a legenda között.²³

Az aranyá vált parázs

Elmondta: Kenéz Anna (sz. 1926)

Gyűjtötte: Kész Margit, Kész Réka. Helyszín: Salánk

A gyűjtés ideje: 2008

Hát, vót egyszer egy szegény ember. Nagyon szegény vót. Oszt elment az erdőbe, oszt lássa messzirű, hogy világít valami. Hát odamegyen, ott van tizenkét ember, a tűz körül. Azt mondja az egyiknek, de ű nem tudta, hogy kicsodák. Azok csak emberek vótak. Azt mondja, na, azt mondja:

- Te szegény ember, mék hónapot szereted, szereted te a januárt? Azt mondja a szegény ember:

- Hát szeretem.

- Hát minek szereted?

- Azér' – azt mondja –, mer' van sok gyerekem – azt mondja –, oszt felülnek a szánkára, oszt szánkázatom űköt.

- Jó van, ez vót.

Kérdi a másik ember:

- És a februárt szereted?

Azt mondja:

- Szeretem.

- Hát minek szereted?

- Azér', mer' – azt mondja – má' februárba egy kicsit – azt mondja – a hó megy is elfele, de van is – azt mondja –, hát szeretem.

Azt mondja a harmadik.

- És a márciust szereted?

- Szeretem.

- És minek?

²³ Kovács – Bernát 1982: 9.

- Azér', mer' akkor má' ibolya van, tudok hazavinni a pulyáknak ibolyát - azt mondja.

- Na, és az áprilist szereted?

Azt mondja:

- Szeretem az áprilist, azér' - azt mondja...

- És miér szereted az áprilist?

- Hát - azt mondja -, azér' mer' akkor má' lehet vetni - azt mondja - elfele, lehet jobban kint járkalni a pulyáknak is - azt mondja.

- Hát a májust?

Azt mondja:

- Hát, aztat is szeretem - azt mondja -, mer' akkor már orgona van.

- És a júniust szereted?

- Azt is szeretem.

- Hát azt minek szereted?

- Azér' - azt mondja -, mer' már júniusba kezd lenni - azt mondja - cseresznye, alma is van.

- És a júliust szereted?

- Hogyne szeretném. Akkor má' - azt mondja - van minden.

- Na, és az augusztust szereted?

- Igen - mondja nekik elfele.

- Oszt minek szereted?

- Azér' mer' akkor má' minden van. Újkenyér van.

- Hát - azt mondja - a szeptembert?

- Azt is szeretem, mer' akkor is van má' szőlő is.

- Októbert szereted?

- Szeretem.

- Azt minek szereted?

- Azér' mer' már lehet lassan lefele szedni a szőlőt.

- És a novembert?

- Hát akkor - azt mondja - má' sajtoljuk kifele a szőlőt. Má' van bor.

- És a decembert?

- Akkor meg má' jön a karácsony, lassan borozgatunk bent jó bort.

- Na, ha szereted mind a tizenkét hónapot, akkor terítsd le a subádót, és rakd meg evve' a szénve'.

- Hogy teríteném ezt a subát le – azt mondja –, mikor el fog égni? Ennyi subám van.

- Na, csak terítsd le!

És méghozzá adtak egy nagy gömöt is neki. Egy nagy... azt mondja:

- Eztet vidd haza! Ezt a gömöt meg – azt mondja – tedd be a kamorába.

- Hazavitte a subát, letette a teraszra. Az meg tiszta arany lett, a sok szén. Az meg gyémántkű vót, amit a kamorába tegyen. Na, de hát mive' mérjék meg? A szomszéd tú hozták a vékást, mérni.

Azok meg:

- Hát mit mértek? – kérdik.

- Hát mit mérünk? – azt mondja. – Búzát.

Azt mondja:

- Pelyvát mértek. Bekente izéve', csirézze a vékásnak a fenekét, hogy meglássa, hogy mit mértek. Hát azon meg egy csillogó arany van. Na, által ment az irigy ember, hogy honnen ez a sok arany. Mondja neki a szegény ember, hogy elment az erdőbe, és ott tanáta a tizenkét embert a tűz körül, és azok mondták, hogy rakja meg a subáját szénve'. És az meg arany vót, nem szén.

Jó van akkor. A gazdag ember azt mondja, má' az irigy ember azt mondja:

- Bemegyek én is – azt mondja.

De ú még nagyobb subát tett, vett magára. Meg is tanáta ú a tizenkét embert. Na kérdi Január:

- Szereted januárt?

- Nem.

Mind a tizenkét hónapra azt mondta, hogy nem szereti, egyiket se szereti.

- Na – azt mondja –, szeretem, de csak mikor má' bor van.

- Terítsd le a subádöt – azt mondja –, hányd meg evve a szénve! Behányta, még az ujját is. Hazafele azt mondták neki:

- Na, ezt tedd le a háznak a négy sarkába!

Hazavitte, letette a négy sarkára a háznak. Meggyúlt, elégett. Így maradt: a szegény ember gazdag lett, ez az irigy ember meg szegény lett. Ennyi vót.

Szent Péter és a cseresznye

Elmondta: Kenéz Anna (sz. 1926)

Gyűjtötte: Kész Margit, Kész Réka. Helyszín: Salánk

A gyűjtés ideje: 2008

Hát megint mentek az úton az Úr Jézus meg Péter, bemennek a városba a piacra, hát, egy kopek vót a földön. Péter csak odébb rugta, lusta vót lehajolni érte. Erre egy kopeké vettek vagy vett az Úr Jézus cseresznyét. Igen, mondja Péternek:

– Te, Péter, nézd csak, milyen olcsó a cseresznye!

Azt mondja Péter, ütöt nem érdeklí. Azt Úr Jézus meg vett száz szem cseresznyét és akkor azt mondja, mennek, mennek az úton, Péter hátul az Úr Jézus elől, na, mindig lehajlott lelökött egy szem cseresznyét. Azt mondja... Persze, felvette Péter, hogy ne lássa az Úr Jézus, bekapta. Így lassan a száz szemet lassanként, lassanként megette.

– Látod, Péter, te egy kopeké nem akartá lehajolni. Most szásszor lehajoltál érte.

Mer annyi volt a cseresznye, osztán Péter nem akarta felvenni a cseresznyét, vagyis a kopeket. Na, ezé ennyi.

A rest legény és a szorgalmas lány

Elmondta: Kenéz Anna sz. 1926

Gyűjtötte: Kész Margit, Kész Réka. Helyszín: Salánk

Gyűjtés ideje: 2008

Az Úr Jézus Szent Péterve mennek, az uton. Tanátak egy legelőt és a pásztor, aki ott őrizte a nyáját, ott a fiú az csak feküdt az uton, a fa alatt a hűvösbe. Azt mondja neki az Úr Jézus,

– Fiam – azt mondja – merre van az út a Betlehembe vagy ahova mentek?

Oszt akkor az csak így a lábát kinyújtja: erre ne. Akkor hát mennek tovább. Ott meg egy kislány libát őrzött, de messzi az uttul. Oszt mondja az Úr Jézus neki:

– Te kislány, merre van az út Betlehenbe? Kiszalad a kislány az útra:

– Itt van – azt mondja –, az út, ez vezet Betlehenbe.

Akkor azt mondja Péter az Úrjézusnak:

– Na, Uram mit érdemel ez a kislány?

Azt mondja az Úrjézus:

- Azt a lusta fiút.

Azt mondja:

- Hát minek? A kisjány milyen ügyes, a fiú meg milyen lusta. Azért, mer ha két ügyes össze megyen, akkor összeharácsolják az egész világot. Így meg, ha az egyik lusta, a másik ügyes, akkor jobban bódognak. Én így tudom, másképp nem.

Szent Péter és a liba

Elmondta: Szimku Jolán, (sz. 1932), görögkatolikus

Gyűjtötte: Orosz Bianka. Helyszín: Salánk. Gyűjtés ideje: 2012

Jézus meg Szent Péter mentek egy falu szélire, bementek egy asszonyhoz. Asszonya az asszony:

- Maradjanak itt éccakára, mert vihar jön, hova mennek így éccakára.

Na felköttek reggel, kimentek, és egy libát kisütött nekik az asszony, hogy majd az utra egyék meg. Na, Péter vitte a csomagot. Ahogy mentek, Péter lemaradt, osztán egy combot kihuzott, megette a libacombot. Na, mentek még tovább. Leültek, hogy esznek valamit, kibontják, mondja Jézus:

- Te Péter, hát ennek a libának egy combja van, nézd csak! Ott is nem messze attul, ahun ültek, a libák fél lábon álltak, gubasztottak.

- Látod – aszondja Péter –, itt is egy lába van.

Beszélgettek, beszélgettek. Egyszer Jézus felvett egy követ, odahajította a libák közzé, azok meg megindultak, mind a kettő lábokon, két lábon mentek.

- Hát Péter nézd csak, két lábon mennek. Na, nézd csak hány lába van?

- Hát ennek is Uram két lába vót, de hát tudod, éhes vótam.

2.4. Novellamesék

A novellamese általában csodás elemet nem tartalmaz, annál több realiztikus motívumot. Főhőse rendszerint talpraesett, gyorseszű szereplő, aki nem testi erejével, hanem furfangos észjárásával lesz

szerencsés: megmenekül a rablóktól, lesz a király felesége, a királylány férje stb. Ide tartoznak az igazságos Mátyás királyról szóló mesék is. Jellemző e meseszövegekre, hogy mindig jól végződnek, a rossz elnyeri bennük büntetését, a jó pedig méltó jutalmát.

Az öreg ember és a vályu

Elmondta: Csúri Erzsébet (szül.:1940)

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 2006

Együtt lakott az öreg a családdal. De már nehezen tudott ötözni, enni. Amikor evett, mindég kilötybölte a tángyérbul. Eccer már az apa fogta, oszt faragott egy válut, abból kellett neki enni. Az öregnek, mer nem ülhetett az asztalhoz többet. Akkor nézi az apa, hogy a kisfijú valamit farigcsál a kis bicskájával. Megkérdezte, hogy mi az. A kisfijú meg aszt montá:

– Hát, neked faragom. Amikor ojan öreg leszel, mit nagy-apa, akkor neked is legyen válú.

Jaj, nagyon szégyellte magát az apa. Máskor mindég odült az öreg az asztalhoz, tángyérbul evett.

Meghalt Mátyás király, oda az igazság

Elmondta: Gerendely István, református

Gyűjtötte: Tart Katalin. Helyszín: Tiszakeresztúr

Gyűjtés ideje: 2008

Mátyás király szintén vadászat közben felösmert egy szántó régi katonáját. Es közelgett a dél, azt mondta a vadász cimboráinak, hogy fiúk én mindjárt vasasztalrul ebédelek. Nem tudták, hogy hol van itt vasasztal. Odalovagolt a vót katonájához. Legelőször köszöntette a király, az öreg, hogy még emlékszik rá a király. Tudakolta az egészségét stb., családi állapotát. Azt mondta:

– Nagyon örülnék, ha az ekédet kifordítanád a fődbúl, hogy felfelé legyen a szántó rész, a vascsoroszja.²⁴

– Hogyne, rögtön!

²⁴ Vascsoroszja – az eke alkotórésze, amely az eke talpa előtt hasítja fel a földet.

Az öreg rögtön megtette. A király kivette a zsebiből, vagy az iszákjából (a tarisznya vót az iszák), az ebédelnivalót, rátette az eketalpára.

- Uraim, itt a vasasztal!

Az urak elbámulták, hogy milyen szellemes a király. Na, megebédelték.

- Hol lakol, te barátom? – kérdi az öreg parasztot.

Mondja, hogy itt és itt és ilyen házszám alatt.

- Szívesen látnám felségedet, a kíséretével együtt szállásra éjjel, meg vacsorára.

- Ott leszünk.

El is mentek, el lettek látva mindennel, annak rendje, módja szerint. Reggel is elbúcsúztak. Majd nemsokára kapott az öreg paraszt egy meghívó levelet, ezen a dátumon ennyi és ennyi órákor jelenjen meg, a budai király palotába. Ott lesz egy kis ünnepély, legyen részese az ünnepélynek maga is, ...ön is, ...vagy te (vagy mit tudom én ki). Az öreg ki is csípte magát, a levelet zsebre tette, a meghívó levelet, és elindult Budára. Persze hát a palota előtt egypár örök állottak.

- Hova menc, öreg paraszt?

- A király ünnepélyére, ebédre.

- Ha! – nagyot nevetnek.

- Nem ilyen emberek szoktak oda menni.

- Na, na, mutasd a levelet.

Előhúzza, rajta van a király aláírása, pecsétje.

- Na, beengedünk, de amilyen ajándékot kapol a királytól, annak fele a miénk.

- Rendben.

Beengedték az udvarra, a palota kapujába megint előtte állott egy belső ör.

- Állj, hova menc?

- A királyhoz.

- Nem lehet csak úgy oda menni.

Mutatja a papírt.

- Így már igen, de ha ajándékot kapol, annak fele az enyém, úgy gondolkozz.

- Jól van, no, rendben van.

Bemegy, nagy éjenezéssel fogadták az urak, hát a paraszt vendéget (megjegyzem nem vót buta ember). Na, mindjárt asztalhoz ültek stb. Ennek a falusi embernek nem tettek kanalat a leveshez. Ez meg látta a kenyeret felszeletelve, és a végit (tudod milyen a vége) ilyen kis..., kicsípte az ujjával a végit, és avval merte a levest. Direkt nem tettek neki kanalat, hogy lássák az emberek, hogy milyen találékony a falusi ember, avval merte a levest, erre a király azt mondta, már mikor elfogyott a leves:

- Mindenki megeszi a kanalát!

Hát megenni a vaskanalat, vagy esetleg még a fakanalat. A paraszt gyorsan megette a leves által beázott kenyeret.

- Na, lássák, ez köztünk a különbség, az mindent tud.

Egy kis terefere, mi a fene.

- Hát, felséges, uram nagyon köszönöm a vendégséget. Én most már engedelmevel távozom.

- Jó barátom, de hát én magát meg akarom ajándékozni szép ajándékkal, mit kíván?

- Hús botot a fenekemre.

- Mit?

- Hús botot a fenekemre.

- Komolyan mondja?

- Komolyan. Igaz, hogy én ezt elajándékoztam, felét a külső őrnek, felét a belső őrnek.

A király elneveti magát.

- Na, ez is okos megoldás.

Előszólít két (úgy mondom) bakót, hajdút (ilyen csendőrfélét).

- Hozzatok be egy lócát, híjátok be a két őrt. Ráfogni, egyikre is jó tizet verni a fenekére, a másiknak is. Mert ez a vendégem ajándéknak hús botot kért. Én király vagyok, módom van megadni neki, de elkérték tőle, amilyen ajándékot kap, tessék, kapják meg.

2.5. Rászedett ördög mesék

A halál és a vénasszony; „Gyere holnap”

Elmondta: Pupcsik Anna

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 1991

Vót egy vénasszony, aki sokat dógozott egész életibe. Szerzett egy kis házat, szép portája vót. Nem akart megfelele halni. Eccere jött érte a halál. Nem akarta befele engedni, könyörgött neki, hogy jöjjön hónap. Addig könyörgött, ameddig a halál elment. Másnap este megént eljött. A vénasszony sírt, orditott, hogy jöjjön hónap. Akkor a halálnak sok dóga vót, na, elment, de már nagyon mérges vót. A vénasszony egész nap nagyon félt. Gondolkozott, hogy hova bújjon el. Ide-oda bujkált, mindenünnen kiláccott. Eszibe jutott, hogy van egy hordóba szurok, abba belebujt, de akkor eszibe jutott, hogy ott megtanázza a halál. Akkor kihasította a dunnát, oda bebujt. De belátta, hogy ugyis megtanázza. De már kopogtotott is az ajtón. Akkor a vénasszony kibújt a dunnából és kinyitotta az ajtót. Amikor a halál meglátta azt a szörnyeteget: fekete mint az ördög, de még talu is van rajta. Ojat még nem látott. Eszaladt, ugy megijjedt. Sose többet nem jött vissza a vénasszonyér'.

2.6. Rátótiádák

Ez a típus funkcióját tekintve a legjobban különbözik a többi mesétől. Nem hagyományos mesemondó alkalmakkor mondták, sőt egy-egy közösség ritkán mesélte magáról. Általában más településeken élők élcelődése alkalmával hangzott el stb.

A rátótiádákat a MNK két típusra osztja: 1) egy részük szívoosan, nem egyszer teljes évszázada tapad egy-egy faluhoz; 2a) más részük az egész nyelvterületen és nemzetközileg is számon tartott vándortéma; illetve 2b) csak magyar nyelvterületen ismert.²⁵ A rátótiádák jól példázzák a humornak azt a változatát, amikor magán is nevet a parasztember, de van olyan változatuk is, amikor az ostobának tartott kisember azért cselekszik ostoba módon, mert éppen így jár túl mások eszén. Pl. a nagypaládiakról Kárpátalja-szerte elterjedt csúfoló, hogy keresztbe viszik a létrát az erdőben. A kötetünkben lejegyzett helyi szöveg szerint azért vitték keresztben a létrát, hogy a földesúr engedélyével ily módon minél több fát vághassanak ki.

²⁵ Kovács – Benedek 1987: 11.

Miért fakók a gyulaiak?

Gyűjtötte: Oroszi Georgina. Helyszín: Gyula. Gyűjtés ideje: 2009

Ez már nagyon régen történt. Ekkor a gyulaiaknak még csak egy kicsiny szalmatető templomuk volt. Egyik tavasszal a szalmatető ki-
zöldült. Összeültek a presbiterek, és arra a döntésre jutottak, hogy
a tetőt lelegettetik egy ökrrel. A kiszemelt ökröt Fakónak hívták.
Ahogy húzták felfelé a tetőre az ökröt, az elkezdett fuldokolni, és
mivel azt hitték, hogy azért dugta ki a nyelvét, hogy leharapja a
zöld füvet még jobban húzták felfele. Sajnos az ökör megfűlt.

Hogyan nyújtották a válót²⁶ Salánkon

Elmondta: Cseresznye Erzsébet

Gyűjtötte: Nagy Erika. Helyszín: Feketepatak. Gyűjtés ideje: 2008

Vót ojan, hogy megnyújtották a válót. A tehénitató válót. Mert
nagyon kicsi vót és sok jószág vót, és muszáj vót megnyújtani. Az
öreg emberek felvették a nagy gubát, mert régen gubába jártak.
Felvették magukra a gubát, beleültek a válóba, nyomogatták egy-
mást, nyújtották a válót. Közbe kiizzadtak, meleg lett. Kiszáll-
tak a válóbul, levetették a gubát, vissza beleültek.

– Na, koma, látod mennyit nyúlott a váló – mondta az
egyik. Má egész tágason elérték benne, nem zavart a guba.

Miért viszik a paládiak az erdőn keresztbe a rétoját?

Elmondta: Elek István, 1942, református

Gyűjtötte: Orosz Bianka. Helyszín: Nagypalád

Gyűjtés ideje: 2012

Rigóknak csúfolják a paládiakat, mert állítólag régen lakott itt
egy úr, akinek nagyon megtetszett a rigó, a madár és azt mondta,
hogy mennyenek kiszedni a rigót. Hozzák el neki mindet. És a
paládiak mondták, hogy nem lehet a hosszú létrát vinni az er-
dőbe, mert ki kell vágni a fát. Nem baj, azt mondta, ha utjokba
esik a fa, akkor vágják ki. Ezek osztán kaptak az alkalmon, oszt

²⁶ Váló – itatóvályú.

keresztbe vitték a létrát, hogy mennél több fát kelledjen kivágni. Ezér osztán a paládiakat elnevezték rigónak, mert elmentek rigót szedni a nagyságos úrnak. Meg az a mondás is fennmaratt, hogy: „Keresztbe viszi a rétoját az erdőbe, mint a paládjik.” Hát ezer vitték keresztbe a rétoját. Vót magokhoz való eszek.

Megmondta a szemibe, mint Dongi bácsi az ökrinek

Elmondta: Bocskor Áron

Gyűjtötte: Oroszi Noémi. Helyszín: Akli. Gyűjtés ideje: 2014

Az idős Dongi bácsi megharagudott az ökrire, elébe állt és mondta neki: – Betyár, megmondom szemedbe, hogy nagy marha vagy. Azóta is fenn áll a faluban ez a mondás, „Megmondom szemedbe, mint Dongi bácsi az ökrinek.

A keresztúri gólyások

Elmondta: Gerendei Béla, 1948. szül. református

Gyűjtötte: Tóth Barbara. Helyszín: Tiszakeresztúr

Gyűjtés ideje: 2014

Gólyásoknak csúfolták a tiszakeresztúriakat. Tehát azért csúfolták gólyásoknak, mert régen egy Deák nevezetű földbirtokos kiment a birtokára és látta, hogy a gólyák leszállottak megnézni a birtokot, és azt hitte, hogy liba, és be akarta hajtani a községházára a bíróhoz. Ezt megtudták a környékbeliék és azóta is Keresztúrt úgy csúfolják, hogy gólyások. Annak idején, még amikor a faluba üdült a focicsapat, amikor újra kezd működni a verbőciek, a salánkiak, ha mentek keresztúron keresztül, akkor ráhúzták tehát nyitott autón mentek a platón mentek, hogy sej haj gólyamadár, igen tehát akkor így végigénekelték. Tehát ezért csúfolják Keresztúrt gólyásoknak.

A tiszaháti rókák

Elmondta: Elek István, 1942, református

Gyűjtötte: Orosz Bianka. Helyszín: Nagypalád

Gyűjtés ideje: 2012

A tiszahátiakat rókának csúfolták. Még nóta is vót róla, a Tiszaháton Tivadarnak. Ungi fujtatott nekik, a kovács fujtatót nem tudom, hogy ismered-é. A kovácsműhelybe régen vót. Lábbal fujtattak régen. Ungi vót a kovács, az fujtatott nekik, de a róka nem jött ki, hát azt hitték, hogy ha fujtatnak nekik, akkor a róka ki fog jönni, de hát ugyhijják, de hát majdnem van mindnek.

Az almási csacsik

Elmondta: Elek István, 1942, református

Gyűjtötte: Orosz Bianka. Helyszín: Nagypalád

Gyűjtés ideje: 2012

A szomszéd község meg Almás, azokat meg csacsiknak hívják.

- Csacsiknak?
- Igen. Mert állítólag kimérték a csacsi hust. Érted?
- Öhömm.
- Levágták és kimérték. Majd kitudódott, oszt elnevezték őket csacsinak.

A benei kecskések

Elmondta: nő, 1959

Gyűjtötte: Seres Debóra. Helyszín: Újlak

Hát azt mondják, hogy a beneieket kecskésnek hívják, azért mert volt egy bácsi, aki állandóan kecskéket tartott. Elvitte a papnak, hogy a pap neki szentelje meg. Azt mondta a pap, hogy hát azt nem szabad, de adott neki pénzt és megszentelte. Akkor jött a püspök és mindent rendbe kellett, hogy találjon. Elmegyen a pap bácsihoz és hát kérdi tőle:

- Fiam, minden rendben van a faluban?
- Igen - válaszolt a pap.

És akkor hallja a püspök, hogy mekeg valaki. Kérdezi, hogy mi ez a mekegés. Azt mondja a pap, hogy Mihály bácsinak kecskéje van. Erre az öreg már vezeti is odafele.

- Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Hoztam a legfiatalabb papot.

- Milyen papot?
- Hát pappá szentelték ezt a kecskét.

- Nem igaz ez! Mit beszél maga Mihály bácsi? – kérdi a pap.
- Hát a zacskó arany se igaz, amit adtam érte?

Na, erre megszegyellte magát a pap. Azóta mondják Benében, ha valaki elvesz egy kis kalim²⁷ pénzt, hogy úgy jártál, mint Mihály Bácsi a kecskével.

2.7. Tréfás mesék

Kárpátalján is különösen gazdag ez a műfajcsoport. Az ide sorolható tréfás történetek formai szempontból a tréfák, anekdoták és adomák műfajcsoportját képviselik. A népi epika kategóriájában önálló, tematikailag és szerkezetileg viszonylag egységes műfaj kezdetektől fogva saját utat járt a népköltészet fejlődésében

A csalfa asszony 1.

Elmondta: Kenéz Anna, 1926

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Salánk. Gyűjtés ideje: 2008

Eccer vót egy szegény ember meg egy szegény asszony. Hát az ember az jár dógozni messzire. A felesége aszt monta, hogy nagyon beteg. A szomszéd ember meg, mikor a férje haza jött a szomszéd asszonynak, a szomszéd ember meg má mongya a férjinek.

- Te, nem beteg. A pap jár hozzá.
- Á, ű aszt nem hiszi.

Aszt mongya, de igen. Na, én aszt mongya, kibonyitom. Én felötözök ijen drótosnak, cigánnak, aki régen járt ijen fótozni. Fazeket fódani. És aszt mongya, bekéreszkedek. Te bebujsz a zsákba, és ekészítem, beleteszek egy kést, és aszt mongya, kést meg mellé teszem a botot. Majd oszt má várjá csak, kiderül minden.

Bement. Aszt mongya nem hálhatna ű itt meg?

De má a pap vacsorázott az asszonyva. Együtt vacsoráznak. Hát akkor ekezdnek má egy jókedvek vót. Odaültették oszt a cigányembert is, hát nem cigány vót, hanem a szomszéd ember, osztán aszt mongya, jókedvek vót. Az asszony ekezdett danolni:

²⁷ Kalim – nem hivatalosan, mellékesen szerzett jövedelem.

„Nincsen itthun az én uram, zabot ment kaszálni,
Ha hazajön szombat este, mit fog vacsorázni?
Ott a paszuj az asztalon, ma két hete főztem,
Nem főzhetek minden nap, a múlt nyáron főztem.”
Na így danolnak. Asztal mongya az ember: Na most ű is danol má
egyet. Megengedik? A pap is annyira, meg, hogyne. Akkor ekezd
az ember:
„Hallod-e, te zsákom az ajtó mellett,
Mit dalol a beteg az asztal mellett?
Kezedben a nagy kés, hasízsd a zsákot,
Melletted a nagy bot, üssed a papot.” Ez
eddig van.

Ugyanennek a mesének egy másik változata is ismert Salánkon.

A csalfa asszony 2.

Elmondta: Barta Rozália református

Gyűjtötte: Zán Adél. Helyszín: Salánk. Gyűjtés ideje: 2009

Élt egyszer egy szegény ember. Volt annak egy felesége is, de az nem szerette az urát. A papot szerette. Nagy ítéletidő volt akkor. Az asszony beteg lett, de színlelte a betegséget. Mondta az urának, hogy hozzon neki ótatlan fából egy ágat. Akkor meggyógyul. A szegény ember el is indult, hogy ótatlan fáról cserjét hozzon. A falu végén találkozott egy drótossal, aki épp a faluba tartott. Az megkérdezte a szegény embertől:

– Hová még y te szegény ember?

– Beteg a feleségem, és hozni kell neki ótatlan cserefáról cserjét, mert csak attól fog meggyógyulni – válaszolta a szegény ember. Tudod mit, te szegény? – mondja neki a drótos. – Gyere te vissza velem a faluba és nézd meg, mit csinál a te feleséged! A ház előtt bebújsz ebbe a zsákba. Én majd bemegyek, és szállást kérek éjszakára. Csak nem fognak kidobni egy koldust ilyen időben. Majd beviszem valahogy a zsákomat is, és meglátod, mennyire beteg a te feleséged!

Visszafordult hát az ember is, mert már ő is kíváncsi volt. Mikor odaértek a házhoz, az ember bemászott a zsákba. A drótos be-

kopogott és szállást kért éjszakára. Az asszony be is engedte. De akkor az öreg azt mondta:

- Nem vihetném be a zsákot is? Ne maradjon kint.

Az asszony megengedte neki ezt is. Bevitte a zsákot és letette a sarokba. Persze a házban ott volt a pap is és vígan mulatoztak az asszonnyal. Ettek, ittak... Az asszony dalolgatott magában vígan: Elment az uram dili-gali, cserfát keresni dili-gali... Bárcsak odaveszne...

Ekkor odaszólt a zsákhoz a drótos ember:

- Kés van benne, hasítsd ki a zsákot, üssed a papot, de még jobban az asszonyt!

Az nem sokkáig gondolkozott. Kiugrott, verte a papot is meg az asszonyt is, ahol csak érte. Eddig volt, mese volt.

A lusta asszony

Elmondta: Pák Viktória, 1942

Gyűjtötte: Papp Mónika. Helyszín: Karácsfalva

Vót egy házaspár. Vót egy fiuk, osztán akkor elment szerencsét próbálni, na és akkor oszt talált is magának egy lányt. Elvette feleségül, de a lány nagyon lusta vót, oszt akkor nem akart dógozni. hazament a fiatal ember és megkérdezte az anyját:

- Na anyukám, hányan dógoztunk máma, hát fiam csak ketten te meg én.

- Hát és a feleségem?

- Hát az bizony csak pihent, az nem aludt.

- Akkor ketten is eszünk. Ketten dógoztunk ketten is eszünk.

Másnap úgy szintén megint még nem dógoztott a fiatal asszony, megint csak ketten kellett enni mert ketten dógoztak. Nahát harmad nap aztán a lány meggondolta magát.

- Ez így nem lesz jó! — áhá már nem bírja tovább, már éhes — és akkor elkezdett vizet behozni. — Ez munka? — Munka lányom. Hozzad! — kisépregetni, az ágyat megigazítani. — Ez is munka...?. Na majd hazajön a férje és akkor kérdezte az anyját a fiatal ember:

- Na anyukám ma hányan dógoztunk?

- Hát fiam már hárman — mer azt mondja — már a feleséged is ezt is csinált, azt is.

- Na akkor most már hárman eszünk. Na hát ilyen.

2.8. Hiedelemmondák Kárpátalján

Míg a klasszikus mesemondás szinte teljesen visszaszorult, addig a hiedelemmondák napjainkban is intenzíven élnek. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a közösség vagy az egyes ember sorscsapásáért okolható egyénekről való elképzelés valószínűleg már az emberi társadalom kialakulásának kezdetén jellemző volt. Napjainkban is tapasztalható, hogy a válsághelyzetek magyarázata gyakran tolódik el az irracionális szférába, s a közösségen belül indul el a bűnbakkeresés történelmi mechanizmusa. A hagyományos közösség életértelmezése úgy válik egésszé, ha konkretizálja a bajt okozó személyt. Évszázadokon át napjainkig működő konfliktuskezelő eljárásáról van itt szó, valamint a bűnbak megtalálása és megbüntetése a megtisztulás reményét is sejteti. A gyűjteményben megjelenő hiedelemmondák azon szövegeiben, ahol a történetet úgy adják elő, mint valóban megtörtént eseményt konkrét nevekkal, helyszínnel, tehát memoratként, a beazonosítható személyneveket csak kezdőbetűkkel jelöljük. E módszer alkalmazására főként a rontás, valamint az ezen belül megjelenő igézés hiedelemtörténetek közlésekor került sor. Vanak olyan variánsok is, ahol az adatközlő személye kérte nevének elhallgatását. Ilyenkor ezt természetesen tiszteletben tartottuk.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kiséregió több nemzet és vallás találkozásának csomópontja, s ez érezhetően színesíti a kutatott magyar települések folklórrepertoárját. Vegyes etnikumú, görögkatolikus településeken sokkal több számban gyűjthető a hiedelemmonda élményelbeszélés (memorat) formájában, mert az előadók hisznek annak valóságtartalmában, míg a református vallásúak – az igézés hiedelemkört kivéve –, ha ismerik is ugyanazokat a történeteket, jellemzően fabulatként, tehát mesei funkcióban adják elő. A képlet azonban általában nem ilyen egyszerű, ennél sokkal árnyaltabb, éppen a bekezdés elején említett keveredésnek (vegyes falvak, családok), valamint az egyén jelleméhez, pl.: az irracionális szférához való viszonyulásának kontextusában.

Az alábbi hiedelemmonda alapja, hogy a gyenge, beteges idős asszony különböző szemes termény (zab, kukorica, napraforgó) főzetével rituálisan lemossa magát, majd egy cserépedény-

be téve a főzetet, kiönti a keresztútra.²⁸ A gyanútlan áldozat belelép, és átveszi a betegséget, gyengeséget. A gyógyítás is mágikus úton történik, gyógyító specialista segítségével.

Elmondta: Fudella Julianna

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 2001

Vótam Huszton a bazáron. Hazajöttünk a bazárrul, de sok asszonyok jöttünk. Akkor nagyon tiltották, hogy üjjünk a szekerre anynyi sokan. Én meg a legfijatalabb vótam, hát megállott az a szekér, én meg leugrottam. Kijabáltak az asszonyok, hogy ne szájjanak le, de ugri zörögött az a szekér, én nem hallottam. Málé, zab, forgó, ami csak létezett összefőzték. Ennek a Kovács Jóska bácsinak a nagyannya. És én beleugrottam. Mikomá én jöttem hazafele, én má nagyon megijedtem, mer azelőtt Ardóba is monták, hogy hát meghalt valaki. Hazajövök, mondom az uramnak, Jóska, én nem érem el a reggelt, mer én beleléptem az öntésbe. Az én uram rögtön szalatt édesapámnál. Édesapám kiugrott az ágybul, ment Cili néninél. Cili néni, mongya meg, mit csinált? Mer ha a jányomnak valami baja lesz, én nem tudom mit csinállok magával. Cili néni tuggya meg. Me mindennapos vót nálunk. Jaj, csak a gyengeségemet öntöttem. De én nagyon beteg vótam... És akkor éngem háromszor megöntöttek. A szívem összekapódott, az aluttvér oda gyűlt, és esztet háromszor kellett megöntenem. És még az az asszony, aki megöntött, aszt is monta, hogy aszt a vizet, amivel megöntött, avval mossam le magam háromszor a kéz fonákával, és napfeljötté előtt öncsük ki valahun a mezsgyébe. De közbe számojjunk visszafele: 9, 8, 7... , de hátra ne nézzünk. Így osztán a szívem is jobban lett.

Igézet, szemverés okozta gyermekhalálról, betegségről szóló hiedelemmondák

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Salánk. Gyűjtés ideje: 2008

²⁸ „...a rontó vágy, a rontó gondolat leggyakoribb közvetítője az „öntés”. Ilyenkor – a néphit szerint – bárkire, ismeretlenre viszik át a betegséget, arra, aki hozzáér a kérdéses tárgyhöz.” (Oláh 1986, 143.)

Egy teljes évig kinlódott a kisjány. Így május elseje, anyák napjára, szerepek. Mártuska egy nagyon szép nótát danolt. Nem tudom emondani, csak mindenki sírt a klubba. És utána belázasodott. Csak 37, 3 – 37, 4 – 37, 5-ig ment a láza, tovább nem. Bevitték a kórházba. Hát láz nélküli tüdőgyulladás, inekcijózták, minden. De má az orvas is későn kapcsolt. Mer má akkor oszt monta, karácsony után, igy ujév után, hogy valahova házilag ke fojamodni. Me annak a gyermeknek valami más baja van. Ez nem tüdőgyulladás. Má egy másik orvas átvette a kezelését. De má késő vót. Anyámot kütték ki érte felötöztetni. A kisjánt. Az vót a legeső nekik. Meg is van a fékép a temetésrű, mer fehér ruhába vittük 12-en, jányok. Fijuk feketébe. És ement anyám érte, és akkor ötöztette és az orvas bement. Nagyon sajnálom eszt a gyermeket. Ojan hosszú haja vót. Két ág haja. Anyám szépen a haját befonta, mindent. Asz mongya anyám: doktor úr mongya meg má mi baja vót ennek a gyermeknek? Asz mongya: ez a gyermek vagy megrontották, vagy megverődött. Ennek a szíve vót össze aszva. Ijet még életembe nem láttam. Ennek az a baja vót. Hát oszt asz mongya anyám: az lehet. Mer ez azut esett le a lábárú, mikor vót egy szereplés. Mindenki sírt az anyák napjára, miko szerepeltek. Ez millió, ezer biztos, hogy ennek az áldozatja lett. És belehat, belehat.

Elmondta: Skírta Olga

Gyűjtötte: Lengyel Vanda . Helyszín: Nagybégány

Gyűjtés ideje: 2010

Nekem is vót egy kisöcsém, egyéves vót, úgy hívták, hogy Bandika. Nagyon szép kisfiú vót, szőke, nagy kék szemű. Ecce ejött hozzánk egy bácsi, oszt monta, jaj Bandika, de nagyon szép kisfiú, nagyon szép, a bácsi elment, a gyerek belázasodott. Nagyon beteg vót, az orvasok nem tudtak vele mit csinálni, az utolsó percen egy öreg néni monta, hogy a gyerek meg van rontva. Mán nem lehetett vele mit csinálni, meg is halt, egyéves is alig vót. Rossz szemme néztek rá, pedig vót is piros cérna a kezére kötve.

Elmondta: Skírta Olga

Gyűjtötte: Lengyel Vanda . Helyszín: Nagybégány

Gyűjtés ideje: 2010

Az én gyereket is megnézte valaki, mindig sírt, oszt amiko gyertyát szenteltünk, hoztam haza, me az gyógyít. Szenes vizet is tudok csinálni, me az nem mindegy, hogy csinálják, sokat beszélnek, hogy hogy ke, de én meg tudom csinálni. A poharat teli ke önteni szentelt vízze, gyújtani ke gyufát, végig kell égetni 7 szálat, aztat bele kell dobálni, és közbe kell mondani egy verset háromszor. Ha lemegy egy szál gyufa az ajjára, akko valaki rossz szemmel nézte meg a gyereket. Ezután keresztet kellett rajzolni azza a vízze a jobb kézre, jobb lábra, utána a bal kézre, bal lábra. Végül az arcára is kellett rajzolni. És azt a vizet olyan helyre kell önteni, ahol senki se jár, valamilyen sarokba. A szenes vizet, mit csinálunk, meg kell itatni a gyerekekkel háromszor. Etű biztos, hogy a gyerek meg fog gyógyulni, meg ha nagyon sír, akkor is meg lehet ezt csinálni. Aztat is mondják, ha valakinek össze van nőlvé a szemöldöke, az tud rontani, az ha ránéz az emberre, oszt azt mondja, jaj de szép kisbaba, akko az má meg vót rontva, este má csak sírt és belázasodott. Akko szenes vizet kellett csinálni.

Állatok megrontásával, tejhasznuk elvételével kapcsolatos hiedelmek

Elmondta: Fudella Julianna

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 2001

Nem adott a tehen lefele tejet, nem adott. Na, édesapám meg nagyon bosszankodott, na gondolta, meglesi, mijér nem aggya lefele, eddig mindég leatta. Tudod, akkor az istállóba vót feverve ágy. Télen ott szoktak aludni, hogy sok jószág vót ugyi, hogy valamék el ne szabadujjon. Ojan éfélkor a tehen szépségesen felállott. Viharlámpa vót ugyi, lehetett látni. Eccer csak bejött egy csikó, aláment a tehen alá és ekeszte szopni. Édesapám meg leugrott, elővette a villát, a vasvillát, jól everte a csikót. Kiment az a csikó az ólbul. És másnap ojan beteg a csordás, hogy borzasztó. Mer csordások laktak itt, de ojan beteg vót aszt monták, tiszta kék meg ződ. Hát édesapám everte. De mi eszt nem montuk akkor senkinek. És azér, amijér nem montuk el, a csordás nem jött többet szopni a tehenet.

Elmondta: Szirmai István

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalva

Régen szent György-nap éccakáján indultak el hét falu határába ezek a nők, ezek a boszorkányok. Akik rontottak. De ez még maji napig is van, hogy mennek rontani. Szent György-nap éccakáján indunak el ezek a rontók. Mennek és közbe aszt mongyák: szedem a tejit vajját, de nem mindet. És akkor oszt alig ad tejet és rúg, rúg az a jószág.

Gyűjtötte: Szujembajeva Okszana. Helyszín: Aklihegy

Gyűjtés ideje: 2008

Vótak ilyen boszorkányasszonyok, jósasszonyok. Lakott két öreg a szomszédunkba, Deák Pista bácsi és a felesége, Mari néni. Azok tudtak rontani. Egyszer anyámnak a tehene rúgott nagyon, nem adott tejet. Anyám Terebesrű került ide, tudta az ilyen babonaságot. Azt mondta apámnak, ha lel egy patkót, egy lúpatkót, ne hajítsa el, hozza haza. Haza is hozta apám, akkor kora reggel betették a spórba, tüzet raktak bele, s egy szemet hozó lapátra tették rá, s öntöttek rá rögtön vizet, lassan öntötték. Az illető, aki megrontotta a tehenet má jött idefele. Na de anyám azt mondta, ha jön valaki, egy gazszálat ne engedjetez neki, hogy felvegyen a fődrű, mer akkor nem ér semmit a rontás. Na a rontás elleni csinálmány. Jött a vén Deák Pista bácsi. Le akart hajolni és egy gazszálat felvenni, vagy egy forgácsot. Rákiáltottak hagyja ottan, ne nyúljon hozzá. Hát hazament a vénember. Majd másnap mutatta a hátát anyámnak, tiszta veres vót a háta. Ahogy patkóra fejte le a tejet keresztbe, neki úgy égett a háta.

Elmondta: 1943-as születésű görögkatolikus személy

Gyűjtötte: Debreceni Ilona. Helyszín: Tiszabökény

Gyűjtés ideje: 2014

Kis pulyák voltunk, a tehén kijárt a csordába, nekünk is volt. Jött egy idős néni, láttuk, hogy a kötőjébe visz valami fadarabot. Hazajön a tehén, nem engedte magát megfejni. Az asszonyok mondták, hogy az az asszony csinálta, aki elvitte a fát. Mondja apám, nem baj, készítek egy villanyelet, hazajön a tehén, megkötöm és agyba fogom verni a tehenet. De úgy monta, hogy az az asszony

hajja. Mondja a néni, nem kell avval semmit csinálni, este fogja adni a tejet. Úgy is volt. Többet nem csinált a tehen olyat.

Elmondta: Botos Magda, 1946, református
Gyűjtötte: Baranyi Beatrix. Helyszín: Fertősalmás
Gyűjtés ideje: 2014

És ott vót a tehen, még a nagyobbik fiúnk volt meg és a mi tehenünkbe elment a tej, elment a tej, elment a tej, hát de se a férjem, se én nem hittünk annak. Mondták az idősebbek, hogy kivették a tejet a tehenetekbű. Hát nem hittünk nekik, mondjuk ilyen nincsen. De itt nem messze lakott egy, majdnem szembe velünk Kálmiék előtt, és azt mondja a bácsi, a férjemet Endrének hívták, na, Endre azt mondja, menjünk hozzuk el Csepébűl azt az embert azt mondja az fog valamit csinálni a tehennel. Na hát menjen, hát egyáltalán, már majdnem csak hiába ellés után volt majdnem csak úgy volt, hogy éppen csak hogy fejtük. És elment, idehozta a bácsit, és akkor innét elmentek anyósomnál, mer ott vót a tehen az ólba, mer mi itt ketten két család egy udvaron nem volt ól, ahova mi tegyük, és mikor jött hazafele a férjem azzal az idős bácsival, azt mondja, hogy hát na meg fogod látni fiam görbebottal keresztülmegy előttünk az a néni, aki kivette a tejet a tehenetekből. Azt mondja Endre, hát ilyen nincs, hogy hát körbe vagy hát hogy keresztül fog menni, és bizony a templomon túl azon vette észre magát a férjem, hogy ott ment a néni keresztül görbe bottal előttük, és vissza tudta csinálni, hogy hát lett tej.

Az állatok megrontásával sokszor vádolták a csordást, tehát azt a személyt, aki a legtöbbet tudott az állatokról, azok betegségeiről, gyógy módjukról. Egyrészt hálásak voltak neki, mikor egy-egy konkrét esetben segített, másrészt viszont az átlagon felüli tudásával kiszabadította a palackból a meg nem értés, az irigység szellemét, s az állataikkal történő megmagyarázhatatlan eseményekkel kapcsolatban azonnal kész volt a diagnózis: a tudományos, ördögös csordás rontotta meg.²⁹

²⁹ Luby1939: 175–176.

Elmondta: Fudella Julianna

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 2000

A csordás kifele vitte a mezőre a lámpást. Érted. Ahogy hajtották ki. Me ott laktunk ugyi, ahun most a bót van, ott vót a csordásnak a háza. És ott laktak. Falusi ház vót az ugyi, és a csordás meg abba laktott. És akko, miko ment kifele, akko így a kötője alá vette az izét, az égő lámpást. És akko úgy ment ki a legelőre. És akko körűjárta ott a legelőt, már esztet édesapámék monták, hogy csinálta. Körűjárta. És akko közbe leszúrta a bottyát is, tudod. És az nem ment sehova az a jószág. Még ha vezették vón e, akko se ment sehova.

Elmondta: Szirmai István

Gyűjtötte: Kész Margit. Helyszín: Nevetlenfalu

Gyűjtés ideje: 1991

Az én apósom gujás vót. Kinn vótunk mi is valameddig, kinn laktunk a mezőn. Oszt miko jött az a szent György, az ojan bo-szorkányos éccaka, előtte ő mindég etúnt. De nem tuttuk mijér. Eccer oszt emonta. Ű ojanakor fement az erdőbe gombát szedni. Az arдай erdőbe. Én nem tudom hun tanált ijen korán gombát, de Ű így monta. De még miko ment befele az erdőbe, le kellett vetkezni tiszta pucérra. Így pucéron kellett szedni a gombát. És miko mekszette aszt a gombát, akkor jött haza. Aszt a gombát megégették és beletették egy valamijen fazékba, és annak a gombának a füstyivel keresztülfüstölte, vagy na izé körűfüstölte aszt a szabadon háló guját. Akko oszt az nem ment sehova éccaka.

3. VALLÁS, NÉPHIT, NÉPI VALLÁSOSSÁG KÁRPÁTALJÁN

A magyarság már a honfoglalás előtt megismerkedett a kereszténységgel, majd letelepedvén a Kárpát-medencében, hivatalos, vagyis államvallásként vette azt fel, beilleszkedve ezzel az európai népek közösségébe. A korai Árpád-korban a kereszténység keleti és nyugati ága egyaránt jelen volt. Majd a keleti elem szinte teljesen kiszorult az ország vallási életéből és csak évszázadok múlva jelent meg újra nagyobb tömegben, más etnikumú telepek révén. A reformáció időszaka kritikus időszaknak számított. Nemcsak a vallási változások, hanem a török uralom miatt is. A vallási ellátottság számos helyen a minimális szintre süllyedt. Több közösségben gyakori volt a pap nélküli vallási élet. Laikus személyek végezték a legfontosabb egyházi szolgáltatásokat is. A 17–18. században a magyarság nagy része visszatért a katolikus hithez. A barokk jegyében fellendült a Mária-kultusz. A 18. századra alakult ki (beteleplések révén) a magyar királyság napjainkra is jellemző felekezeti térképe.

Kárpátalján egyaránt élnek római és görögkatolikusok, görögkeletiek és reformátusok – azaz itt található legszembetűnőbben a nyugati és a keleti vallás és kultúra. A térség római katolikus templomai évszázadokon át az egri püspökséghez tartoztak, a határmódosításoknak köszönhetően azonban 1949-től a kassai püspökséghez kerültek. A ruszinok kezdetben az orosz pravoszláv (ortodox) egyházhoz tartoztak, 1646-ban (ungvári unió) azonban áttértek a római pápa fennhatósága alá tartozó görögkatolikus hitre. Püspökségük központja Munkács lett, majd az 1770-es években Mária Terézia Ungvárra helyeztette át. A kárpátaljai görögkatolikusokat 1945 után politikai okokból visszakényszerítették a háromszáz évvel korábban elhagyott pravoszláv egyházba, melynek szorításából a hívek 1991 után szabadulhattak. A reformáció a 16. század elején erősen hatott a vidéken, elsősorban a német telepesek és a magyarság körében. A lutheri és a kálvini irányzat egyaránt elterjedt, az utóbbinak komoly támogatói voltak a Dobók, Rákócziak, valamint a Pálócziak. A vidéken 1940-ig nagyszámú zsidó élt, akik főleg Galíciából települtek át. Napjainkban Kárpátalján közel 30 egyházi felekezetet és vallási irányzatot tartanak számon.

A hivatalos vallás azonban nem tudja teljes egészében lefedni a vallási élet egészét. A hivatalos vallásosság mellett mindig kialakul és szoros szimbiózisban él együtt a népi vallásossággal, amely sajátos vallási képzetrendszer: teológiai szempontból helytálló ismeretekből és a hagyományos néphit elemeiből áll. A népi vallásosság a vallás valamennyi szférájára kiterjed. Van saját képzetrendszere, etikája, gyakorlata, technikái, vannak társadalmi művészeti vonatkozásai szinte minden funkció megvan benne, amit a háttérét adó vallási rendszer tartalmaz. Ugyanakkor természetesen nem önálló vallás, mert a háttérében mindig ott áll egy felekezet, egy egyházkerület a maga saját hagyományaival, rendeleteivel, szertartásaival. A hivatalos vallástól egyes elemeiben eltávolodhat, a körülmények változásával pedig újra közelebb kerülhet hozzá.³⁰

A magyar parasztság hagyományos tudásanyagának hiedelemként minősíthető része a népi hitvilág. Mint ilyen nem külön „babonás” világképként és gyakorlatként, hanem a köznapi tudattal, illetve a „népi tudással” (természetismeret) és a vallásos világképpel és gyakorlattal (népi vallásosság) szoros összefüggésben működött. A népi hitvilág tematikusan felöleli az emberi életet, (szülés, halál, szerelmi varázslás, házasságkötés hiedelmei) az ember környezetét, használati tárgyait, mindennapi életét. Felöleli továbbá a hagyományos paraszti termelés, fogyasztás és egyéb tevékenységek minden ágát (takarítás, tisztálkodás, mosás, tűzgyújtás, táplálkozás, halászat, vadászat, földművelés, állattenyésztés stb. hiedelmei), a természeti világot (eső, szél, szivárvány, fák, füvek, ásványok, béka, kígyó, fecske stb.). Magába foglalja világmindenségre vonatkozó hagyományos elképzeléseket (nap, hold, égitestek fogyatkozása, csillagmondák).³¹

A hit a kárpátaljai ember számára a 21. században is védőpajzs szerepét tölti be, melynek feladata, hogy biztonságérzetet nyújtson a világban és az egyén életében zajló folyamatokban, főként a megszokottól eltérő válsághelyzetekben. A kisebbségi helyzetben felértékelődik a vallás, ezen belül a laikus vallásgyakorlás (népi vallásosság) szerepe. Konzerválja az értékrendet, erősíti a hagyományos

³⁰ Bartha 2006.

³¹ Pócs 1980: 728-730.

közösségi, kulturális értékekhez való kötődést, amelyen belül a vallásos hit az egyik legfontosabb helyet foglalja el.

A vidékünkön a néphit és népi vallásosság egészen archaikus, de egyben megújuló gyakorlatával találkozunk még a 21. században is, amely áthatja az itt élők egész életét a születéstől a halálig.

A gyermek megszületése előtt óvó-védő cselekmények sorozatával próbálják védeni a csecsemőt és az anyát. A *viselős, az áldott állapotban lévő* nem kívánhat meg semmiféle ételt, mert az a magzat elvetüléséhez is vezet; nem rúghat szőrös állatba, mert szőrös lesz a gyermeke; fizikailag torz személyt nem nézhet meg, mert hasonló gyermeket szül majd; lángoló tüzet sem nézhet, mert az újszülött lángoló folttal a testén születik; nem ehet öszszenőtt gyümölcsöt, mert ikrei lesznek, s azokat nehéz megszülni; virrasztóba, temetésre nem engedték a gyermeket váró asszonyt, mert sárgaság fenyegeti az újszülöttet stb. (Nagybereg, Rahó, Tiszaújhely, Aklihegy, Tiszaújlak, Kígyós, Kisbégány stb.). Ha a fiatal menyecskének nem sikerül teherbe esnie, főként a katolikus családok az orvosi vizsgálatok mellett jellemzően búcsúba zarándokolnak, kolostorokat keresnek fel a gyermekáldás elérése céljából. Az abortusszal kapcsolatban az idősebb generáció tagjai napjainkban is elutasító véleményt fogalmaznak meg. Középkori eredetű isteni büntetést helyeznek kilátásba:

„Vót ojan, hogy ecsinálta, de abba sokan behaltak. Vót itt egy asszony, az úgy megtette magát, hogy behalt. Itt maratt a két árva puja. Ement valakihez, titkolták űk aszt, oszt behalt. Nem kell az Isten akarattyával szembeszállni. Az én édesanyám mindég aszt monta, hogy aki puját csinál el, annak a másvilágon aszt meg kell enni utána.” (Kész Margit gyűjtése, Aklihegy, 1995.)

Jellemző volt, hogy mágikus cselekményekkel próbálták befolyásolni a születendő gyermek nemét. Kisbégányban baltát vagy kést tettek a nászéjszaka előtt az ágy alá, hogy biztosítsák a fiú utód születését (Lengyel Vanda kutatásai alapján).

Kárpátalján napjainkban is intenzív a rontás különböző változataiban való hit. Különböző mágikus eszközökkel és cselekményekkel próbálják elhárítani: piros szalagot kötnek a kis kezére; a látogatók megköpdösik; tollseprűt tesznek a feje alá (már ritkán alkalmazzák); ágyacskájára saját ruhájukból szakított cérnaszálat tesznek; fordítva,

fonákul adják rá a ruhácskát stb. A bajelhárítás működésképtelensége esetén a hagyományos gondolkodásban legismertebb és legelterjedtebb lelki-szellemi elváltozásokat okozó kórokmegállapítás jut kifejezésre, mely a rontás legismertebb változata: „*megigézték*”, „*megijedt*”.

„*Ha a puja nagyon sír, ideges, meg van kékülve, akkor megverődött.*” (Elmondta: Gergely Malvin, Batár, 2001. Kész Margit gyűjtése.)

A szemverésben, igézésben való hit még ma is nagyon erős Kárpátalja-szerte. A hit intenzitását bizonyítja, hogy napjainkban is sokan vallják azt, hogy ront a szemük, illetve még többen beszélnek arról, konkrét példákkal alátámasztva, mennyire fogékonyak a szemverésre.

„*A legtöbbször megnézik az embert. Megigézik. Még a saját anyja is. Aki nagyon nézi. Akinek össze van nőlve a szemöldöke, vagy kéccer szopta az anyját. Annak ojan a szeme. De lehet ojan is, hogy csak gyönyörködik benne, nem is tuggya, hogy megigézi, oszt már kész a baj.*” (Elmondta: Gergely Malvin. Kész Margit gyűjtése, Batár, 1998.)

A hagyományos gyógyítás első lépésben, mint a magyar nyelvterületen általánosan, itt is szenes vízzel történt.

„*Nekem kicsi korom óta, ha templomba mentem, mindég utána kellett, hogy csináljanak szenes vizet. Már amikor mentem hazafele, már éreztem, hogy reszket a lábom, hányingerem van. Meg vótam kékülve, ződülve. Régebben mama csinálta, utánna anyuka. Jól is lettem tülle. Még valamikor, mikor érzem, hogy nem jól vagyok, csinálnak most is.*” (Elmondta: Száraz Eleonóra. Kész Margit gyűjtése, Nevetlenfalu, 1996.)

Elkészítésének többféle módját ismerik. Az általam lejegyzettek a következők: pohárba vizet merítenek, beledobnak egymás után három meggyújtott gyufaszálat (46. kép), mindegyik szál bedobásakor erősen rágondolnak a gyanúsított, bajt okozó személyre és elmondják az elhárító imát. Ennek is több változata ismert:

*Szem látott, szív vert meg
Istenem, gyógyítsd meg!
Szentlélek Úristen, szabadítsd meg a gonosz szemektől!
Szentül verődött, szíotül igézett,
Jézus Krisztus gyógyítsd meg!*

Salánkon találkoztam az alábbi archaikus, apokrif öntőima-szöveggel:

Lejegyezte: Kész Margit, Salánk, 2001

Amott egy fa kivirágzott
 Anna asszony alatta ül
 Anna szülé Máriát, Mária szülé Jézust
 Elindul József Máriával,
 Találkozáék három zsidó férfival
 Három zsidó leányval.
 Az aranyos kised Jézus megverődik tőle
 Annak összeszedék taknyát, nyálát
 Piros márványkőre önték.
 Úgy használjon az én gyermekemnek
 Mint a kised Jézusnak.

Következő lépésként a „*megverődöttel*” megitatnak egy kortyot ebből a vízből, keresztet vetnek a homlokára, keze fejére, köldökére (*púpjára*), a két lábfejére. A megmaradt vizet felöntik az ajtófélfára, a poharat pedig felborítva, az ajtó sarkában hagyják. A cselekmény továbbélését bizonyítja a következő nyilatkozat.

„Nálunk három éve csináltak az unokák egy felújítást, kiszették az ajtókat. Ojan boltivet csináltak, ahogy most divat. Igaz, hogy az én szobámon hagytak rendes ajtót, de ojan szép drágát csináltattak. Meg a falat is drága mesterek meszelték. Oszt veszekettek rám, amikor a szenes vizet odaöntöm. Hát én nem bánom, de én csinálom ennek a kisjányinak (déd-unoka). Mer mered megfele. Akkor az annya is mongya, hogy csinájjam.” (Kész Margit gyűjtése, Batár, 2001)

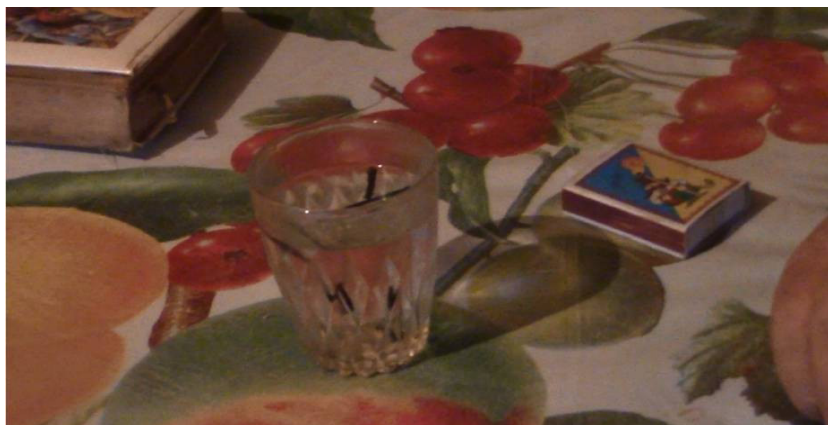
A szenes víz elkészítésének többi változata ismert, de ezek lényegesen nem térnek el egymástól, csupán egyes elemeiben. Az egyes falvakra jellemző különlegességet gyűjtésem során nem tapasztaltam. A római katolikusok, görögkatolikusok és görögkeletiek szinte kivétel nélkül szenteltvizet³² használnak az ijedtség gyógyítására, míg a reformátusok, csak súlyosabb esetekben használják a szentelményt. Eltérés mutatkozott még a szenes víz-

³² A görög katolikusok, római katolikusok és görögkeleti vallásúak Kárpátalján általánosan tartanak otthonukban szentelt vizet, melyet vízkeresztől vízkeresztig tárolnak. Az előző évről megmaradt szentelményt a kútba öntik.

be dobott anyagok terén: van, aki gyufa (46. kép) helyett égő parazsat, cirokszálát vagy kenyeret dob a vízbe.

46. kép. Szenesvíz készítése szemverés ellen
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2016

47. kép. A szenesvíz kellékei: szentelt víz és gyufa
Fotó: Kész Réka, Salánk, 2016

Ha az otthon elkészített szenes víz nem használ, akkor napjainkban is specialistához fordulnak, aki általában a faluban él, illetve kolostorokba, szent helyekre zarándokolnak gyógyulás céljából.

Dél-Ugocsában az egyik legismertebb öntő specialista a Batáron élő Zsadányi Róza volt. Zsadányi Róza (47. kép) tudományát nem felmenőitől örökölte, hanem szükségből szerezte. Elsőszülött fia „szemveréstül” halt meg. Miután első gyermeke halálát szemverésnek tulajdonította, a második születésekor a környezetében elfogadott, s

lelki igényéhez legközelebb álló módszer szerint próbált védekezni a baj ellen: öntőasszonyhoz fordult. Többször tette meg az utat, gyermekét hátára kötve a távoli Hömlöcre. Az itt tevékenykedő öntőasszony gyakori fáradozásaiért megsajnálta és ráhagyta tudományát. Róza néni olyan mély meggyőződéssel végezte a megtanult cselekményt, hogy nemcsak családtagjai gyógyítását vállalta, hanem idegenekét is. Mintegy feszültségfeloldó aktusként először hosszan elbeszélget a pácienssel, illetve annak hozzátartozójával. Hisz abban, ha nem nagy a baj, hatásos az is, ha egy frissen levetett, a beteggel közvetlenül érintkező ruhadarabot önt meg. A cselekmény második fázisaként az ágya fölött lógó szentkép előtt letérdelve, rózsafüzérrel a kezében elmond három Miatyánkot, három Hiszekegyet, három Üdvözlégyet. Utána mondja a saját imáját. Az ima szövegét sikerült magnetofonra rögzíteni, az adatközlő beleegyezésével. Szerinte ez a fajta rögzítés nem hatástalanítja a szöveget. *„Csak akkor lehet átadni, ha leírnám vagy leiratnám és azt keresetlenül valaki megtalálná. Akit én akarok.”*

A szöveget lejegyezte: Kész Margit, Batár

Mikor az Úr Jézus a földön járt,
Kiment a Gecsemáné kertbe
Leült egy figefa alá.
Arra ment, arra ment
Három szép szent szűz leány.
Így szól egy belőle:
Mária, szebb a te méhednek gyümölcse
Mint a szép fényes hold,
Aki az égen járt.
Arra ment, arra ment
Három szép szent szűz leány.
Így szól egy belőle:
Mária, szebb a te méhednek gyümölcse
Mint a fényes csillag
Aki az egen járt.
Úgy ne árcson neked Margitka
Semmiféle ijedés, betegség, szemártás, igézet,
Mint az Úrjézusnak nem ártott
A három szép szent szűz leány igézete.
Jézus Mária szent nevében ámen.

Ezután szenteltvizet önt egy tányérba, kis darab méhviaszt pléhedényben a tűzön felolvaszt, s a forró viaszt a páciens feje fölé beleönti a szenteltvízbe. Ezután következik a figura alakjának a meghatározása. Ebből állapítja meg a kór okát. Következő fázisként a középső és mutatóujját összefogva, a szenteltvízbe mártja, s a mágikus fordítottság elméletének megfelelően, kifordított ujjával rituálisan lemosa a beteget három kis keresztet rajzolva annak homlokára, két orcájára, *nyelve fonákára*, két térdére és két lábfejére. Ezután háromszor szétköp a helyiségben. Következő aktusként a szenesvizet készíti el. A viaszos szenteltvízbe három cirokszálát dob, s elmondja az Európa-szerte legismertebb igézés ellen használt ráolvasás-formula helyi változatát:

*Szem látott, szív vert meg,
Istenem, gyógyítsd meg,*

Befejezőként a felhasznált szenes vizet beleönti egy üvegbe, s odaadja a páciensének, hogy az rendszeresen iszogassa, mintegy rituális, belsőleg tisztító folyadékot.

48. kép. Zsadányi Róza imádkozás közben

Fotó: Kész Margit, Batár

A rontásban való hit aktualitását mutatja az is, amikor 2018-ban egy népszerű ukrán nyelvű kárpátaljai internetes portálon is megjelent a hír, videóval bizonyítva, hogy a megyei bíróságon egy hölgy mákot és sőt szórt szét a folyosón, rontás céljából. Az eset rengeteg kommentet generált, ahol ügyvédek számoltak be saját élményeikről a különböző rontást alkalmazó technikákkal kapcsolatban, pl.: arról, hogy temetőből hozott földet szórtak a per ellenfelei egymás vagy épp az ügyészek székébe stb.³³

A következő rontástörténet a hivatalos orvoslás és a mágiikus népi hiedelemvilág keveredését mutatja be:

„És most mondok egyet saját magamról, amikor a kórházba voltunk, én beteg voltam, sokat jártam a kórházba, és volt ott egy orvosnő és látta, hogy sokat vagyok ott a kórházba és mondja nekem:

Mi van veled? Mijér vagy te itten?

És mondom neki, hogy mi a bajom, és mondja nekem, hogy:

Ha még a kórházból kifele, akkor fordulj balra és kilencszer köpjél, és ha hazamégy, akkor kilenc körmödrül vágd le a körmöt, és tedd be az ajtófélbe.

Ezt mondta nekem az orvosnő, és valóban nem voltam többet a kórházba”

(Orosz Bianka gyűjtése, Fancsika, 2014)

Igézet elhárításának legismertebb cselekménye vidékünkön az, ha a gyermeket, állatot megköpdösik.

A szentelmények mágiikus célú használata igen gazdag. A húsvéti ételekhez több, napjainkban is élő hiedelem köthető: sonka csontjával kelést kerekítenek, pászka levágott sarkaival beteg állatot etetnek stb. A legerjedtebb gyógyító erővel felruházott szentelmény a szenteltvíz, mely egész évben (vízkeresztől vízkeresztig) minden katolikus családban megtalálható, s panáceaaként tartják számon.

A hiedelemrendszer az élet minden területén működik. A lakóházhoz, mint a mindennapi élet fontos színteréhez, gazdag hiedelemanyag kapcsolódik.

³³ Forrás: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/314632> (Letöltés ideje: 2020. 03. 23.)

„Ha valaki új házba költözik vagy akár felújítja a régi házát, s mint új lakó megy be, először a macskát, s utána egy sült kenyeret kell begurítani. A macska az befele viszi a szerencsét, a kenyér meg, hogy állandóan legyen kenyér a háznál.” (Szulembajeva Okszana gyűjtése, Újakli, 2010.)

„Ha felépült a ház, akkor először a pap ment be a Bibliával, hogy legyen áldás a házon, s majd ezt követően egy kenyeret is bedobtak a házba, hogy legyen mindig elegendő az asztalon. Ha építkezik valaki, a ház alapjába szokás pénzt rakni, hogy ne szűkölködjön benne a család a későbbiekben. Arra is ügyelni kell, hogy ne kerüljön az alapba, vagy a ház bármelyik részébe higany, mert akkor soha nem lesz boldogság abban a házban.” (Szujembajeva Okszana gyűjtése, Újakli, 2010)

„Ajánlatos tyúkcsontot és szilkét helyezni a háznak az alapjába, hogy bőség legyen az újonnan elkészült épületben.” (Szujembajeva Okszana gyűjtése, Újakli, 2010)

„Ha lerakták az alapját a háznak, akkor négy munkás a ház négy sarkához állt, s pénzt dobtak bele mindannyian, hogy mindig legyen a házban elegendő, persze közben megittak egy-egy kupica itókát is. Ha valakinek nem volt szerencséje a házában, akkor fel szokták újítani, hogy kiűzzék a házból a rontást.” (Orosz Georgina gyűjtése, Szőlősgyula, 2009)

„Szökőévben nem volt szabad új házba költözni vagy esküvőt tartani, mert szerencsétlenséget jelentett volna.” (Orosz Georgina gyűjtése, Szőlősgyula, 2009)

„Nem szabad küszöbön keresztül kínálni étellel vagy itallal, mert szerencsétlenséget jelent.” (Kész Margit gyűjtése, Nevetlenfalu, 2001)

„Mikor a házba nekikezdel sepregetni, sose kifele seperd, hanem az ajtó túl befele. Mert a szerencsét befelé sepred, kifelé meg, akkor kissepred a házbu. Meg a vendéget is befele sepred. Éccaka, mikor már lemegy a nap, a szemetet kivinni nem jó. Mer az ördög ráül a lapátra, s vissza beviszed az ördögöt. Vagy a lapátra vagy a spór alá seperték ilyenkor.” (Szulembajeva Okszana gyűjtése, Újakli, 2010)

3.1. Hiedelemlények

Az alábbiakban, a kárpátaljai hiedelmekben ma is élő néhány hiedelemlény bemutatására vállalkoztunk.

Boszorkány

Az ártó szándékú, a közösség vagy az egyes ember sorscsapásáért okolható egyénekről való elképzelés valószínűleg már az emberi társadalom kialakulásának kezdetén jellemző volt. A magyar néphit boszorkánya nem azonos a népmesék vasorrú bábájával. Jelen rövid ismertetésben a boszorkányperekre sem térünk ki.

A boszorkány sztereotípiák a közösségből valamilyen módon testi vagy szellemi többlettel, mássággal rendelkező személyekre vonatkoztak. E sztereotípiák közül a legismertebbek: nők bajusszal, szakállal, összenőtt szemöldökkel, szúrós fekete szem, fark megléte, testi fogyatékoság, de a különös szépség is gyanúba keverhet stb. Jellemző, hogy nemcsak nőket, hanem férfiakat is illették boszorkányság vádjával.

A kárpátaljai mindennapokban jelenleg is meghatározó szerepe van e hiedelemalaknak. Boszorkánnyal kapcsolatos történeteket kutatásaink során Kárpátalja szinte mindegyik településén találtunk.

A válsághelyzetek magyarázatára keresett válasz gyakran toródik el az irracionális szférába, s a közösségen belül indul el a bűnbakkeresés történelmi mechanizmusa. A hagyományos közösség életértelmezése úgy válik egésszé, ha konkretizálja a bajt okozó személyt. E közösség évszázadokon át napjainkig működő konfliktuskezelő eljárásáról van itt szó, valamint a bűnbak megtalálása és megbüntetése a megtisztulás reményét is sejteti.

A boszorkány jelző mellett gyakran használják még *a tudós, tudákos, tudámánya van* kifejezéseket is hasonló interpretációban, egyben több más hiedelemlény tulajdonságait is ötvözi.

A mindennapok számukra érthetetlen eseményeinek magyarázatra szolgáló stratégiaként gyakran nevezik meg a rontó, rosszat akaró, néha gyógyító személyt. A Kenéz Anna által említett hiedelemszöveg *felleghajtó* motívuma nem mindennapi jelző.

„Ennek a K.-nak a férjinek a testvére meghat. A katonaságtú hazajött és beteg lett, meghalt. Miko temetés vót, ojan eső vót. Feszt esett míg csak e nem temették. De annyira esett, hogy itt a fenyűlló, itt a vasutná, mer akko

még mindenkinek saját vót, mongyuk nekünk is fement a temetőjig ez a kert. És a forgót a víz lemosta. Ojan eső vót. Esett és esett és esett. Kivitték a halottat. Lúszekeren vitték ki a temetőbe. Kimerték a sírt, mire tették lefele, tele vót a sír. Itt egy öregasszony vót, már nem ojan öreg, de az is ojan tudákos vót, boszi vót. Aszt mongya hogy: Jaj, csak temetnék má efele, csak temetnék má. Mondom: Julcsa néni, minek? Hát aszt mongya: megállna legalább az eső. Hát mondom, minek? Hát mer aszt mongya: ez felleghajtó vót. Van ijen aszt mongyák, felleghajtónak mongyák.” (Elmondta: Kenéz Anna, Salánk. Lejegyezte: Kész Margit, 2008)

A népi tudatban élő boszorkányok közötti hierarchikus viszonyra (amely a boszorkányperekben bonyolult rendszert alkot, de mindig az emberi közösségekben alkotott hierarchiát követi: katonai rang szerinti hierarchia, egyházi, stb.), nemcsak a fenti hiedelemtörténet enged következtetni, de a következő adat is.

„A boszorkányoknak május 6-án válasszák ki a papokat (itt az adatközlő szellemi vezetőre gondol) ki az erősebb, ki tud nagyobb rontást csinálni és akko május 6-án mikor hova, mék faluba mennek. És aki erősebbet tud csinálni, mindig az a pap. Minden 17 éobe csinálják eztet.” (Lejegyezte: Lőrinc Bernadett, Tiszabökény)

A boszorkány legjellemzőbb tulajdonságai a néphitben: alakot tud váltani (lásd hiedelemmondáknál), legtöbbször macska, csikó, kutya, béka stb. alakját ölti magára; addig nem tud meghalni, amíg át nem adja a tudományát; két szíve/lelke van, ezért halottként is az élő ember testfunkcióit produkálja stb.

„Ojat hallottam, hogy kettő van. Hát asztat ugy hallottam, hogy itt monták is, hogy vót. Még eszt a K.-t is aszt monták, hogy két lelke van. Csak arrú vették észre, hogy egyik arca piros vót miko meghalt. És az ojat, így monták, régen, hogy hasra fektetik. A koporsóba.” (Elmondta: Kenéz Anna, Salánk. Kész Margit gyűjtése)

Vót ojan, hogy a boszorkány kijabált fel a sírbul. Amikor már meg vót halva, eltemették. Na, arra mentek emberek, hallották. Akkor kiásták és még nyöszörgött. Vettek egy hegyes karót, és beleszurták a szivibe. Na, akkor már többet nem... nem, nem élt többet. (Elmondta: Fudella Julianna, Nevetlenfalu. Lejegyezte: Kész Margit)

A boszorkány egyik legismertebb ártó cselekményének a rontást tartották.

A hagyományos népi gondolkodásmódban az egyén lelki, szellemi világában váratlanul bekövetkezett, a közösség számára racionálisan megmagyarázhatatlan, negatív változást valamilyen ártó cselekvés működésének tartják. Diagnosztizálása a népi hitvilág egyik nagyon fontos pillérére, a rontásra épül. Kárpátalján napjainkban is intenzív a rontás különböző változataiban való hit.

A rontás a magyar népi hitvilág egyik legfontosabb mágikus eljárása. Bármilyen ártó célú cselekvést jelenthet: módja, eszközei, ideje, helye, a végző személy és a célok rendkívül változatosak. A rontás képességét általában különböző természetfeletti erejű személyeknek vagy természetfeletti lényeknek tulajdonították; legáltalánosabban a boszorkánynak. A ténylegesen véghezvitt rontó cselekmények közül legintenzívebben a szerelmi varázslás sokféle eljárás módját gyakorolták; de ilyen volt a rábőjtölés is betegség vagy halál okozása céljából. A rontás eredményének tulajdonított bajok leggyakrabban emberi és állati betegségek (leginkább a hirtelen fellépő tünetekkel járók), ezenkívül a tej- és tojáshozam csökkenése, a növények rossz terméshozama, a házimunkák (kenyérsütés, köpülés, fonaltisztítás stb.) sikertelensége, szerelmesek elhidegülése stb.³⁴

Lidérc

Egész Európában ismert szellemlény, amely egy valamikori segítő szellem tulajdonságával bír. Az újabb hiedelmek szerint azonban inkább az ördöggel való szövetségkötés motívumaként jelenik meg. Közép-Európában gyakran az ördöggel szövetséget kötő boszorkány segédállata, vagy ördögszerető alakjában ismerik. Ugocsában a segítő tulajdonsága megmaradt, de a segítség mellett ott a gonosz szándék is: ha a gazda nem tud már feladatot adni számára, képes megölni jótevőjét. A hiedelemtörténetekben ezért kényszerítik olyan feladat elvégzésére, amit nem tud elvégezni, ezért elveszejtí önmagát.

³⁴ Lubi 1939., 1983. (reprint), 1995. (reprint).

„Hát asztat aszt monták, hogy a hóna alatt ke kiköteni a fekete tyúk tojását . A hetedik tojását. A hóna alatt ke hordani három hétig. Mint a csirkét. Oszt akkor jön egy ojan ki belőle, akinek na, lidérc a neve. Annak osztán parancsotak, hogy mit csinájjon. Most nekem egy szép házat, sok földet, lovat. Akkor megcsinájja, megyen, megint kérdi: mit? De, má mikor nem tuttak tülle megszabadulni, a lidércű, akko aszt monták neki: erigy a Tiszába, hozzá vizet a szitába. Oszt akko tovább nem jött, mert belefojtotta magát a Tisza vizibe. Ha nem szabadulnak meg tülle, megöli a gazdáját.” (Elmondta: Fudella Júlia, Nevetlenfalu, 1992. Lejegyezte: Kész Margit)

Bolygó lámpa

Kárpátalján az idős lakosok emlékezetében még él a bolygó lámpához kapcsolódó hiedelem. Ez nem más, mint éjjelente magától mozgó, lámpa formájában elképzelt hiedelemalak. A magyar nyelvterület egyes részein tüzes embernek, tüzes mérnöknek nevezik. A hiedelem egyik magyarázata, hogy olyan nyugtalan lélek, aki rosszul mérte a földet az emberek számára.

„Monták asztat, hogy régen a. Hogy a mezsgyék nem jól vótak. Ugyi akkor külön vót. Nem tagosítva vót a földek, hanem itt vót egy darab föld nekem, az ott a másik hejen. Oszt akkor aszt monták, hogy a bojgó lámpa azér jár, mer ott nem jó van a határkú letéve. Én csak ennyit hallottam.” (Elmondta: Kenéz Anna, Salánk, 2009. Lejegyezte: Kész Margit)

Visszajáró halott

A hiedelem szerint, amikor a halottnak hiányérzete van a külvilággal szemben: hazajár. Ilyenkor teljesíteni kell a kívánságát, vagy mágikus cselekménnyel kieszközölni, hogy ne tudjon hazajárni.

„Azt mondják, hogy amikor meghal, akkor kiszáll belőle a lélek, így mondják, és így mondják, hogy a lélek még jár 40 napig, de amikor meghal akkor még ott van a házba. És történt velem egy ilyen. Volt nekem egy nagynéném, és az mikor meghalt, mindig jött a házba. És na nem volt jó, nem jó hogy ha halott jár a házba. És egyszer eljött és az öcsém bejött és ő odament az öcsémhez és elkezdte ölelgetni, és énhozzám akart aztán odajönni, és én megmondtam neki, hogy mennyél innen te meg vagy halva, én hozzám ne próbálj nyúlni, és megmondja a nővérem, hogy nicsak ott jön anyu a kerten, az mikor meglátta, abbahagyta az öcsémet és rögtön szaladt elfelé. Aztán álmodom, hogy elmentem a nagymamámnál, ő ott lakott, ő

volt a legkissebb a családba, és elmegyek és ül az ágyba, és mondom neki, te mit keresel itt, ilyen hamar már idejöttél, már itt vagy? És ő meg mondja nekem, hogy elkérezkedtem és elengedtek. Ugyhogy ilyen van. Igen és akkor álmodom, éjjel egy hang mondja szórd körül a sírját, szórd körül az sírját és aztán szóltam az öcsémnek, hogy körül kell szórni az Anna sírját és ő vett sőt meg mákot és többet soha nem jött nekünk, már nem lehet jönni mert kerítés van és többet nem lehet neki jönni. Szóval ilyenek vannak.” (Elmondta: Szarvasztó Mária, Fancsika. Lejegyezte: Orosz Bianka)

Házicsúszó

A magyar néphit házikígyója, Kárpátalján házicsúszó. Valószínűleg egy valamikori házat védő szellemlény. Vidékünkön általánosan elterjedt a hiedelem, mely szerint minden háznak van házi csúszója, amely védelmezi a háza, de a házi szellemekhez hasonlóan, ha bántjuk, elpusztítjuk, bosszúból szerencsétlenség éri a ház lakóit.

„A pásztorok mesélték nekem, hogy az egyik csuszó állandóan járt a válura az udvaruk mögé. Ott mellette volt a válu és mindig oda járt inni, meg ott fürdött, meg mi. És akkor napokon keresztül figyelték, hogy a gyerek játszik vele, egyszerűen ahogy a karikáva. És ahogy így, ahogy a gyerek a karikát huzogta, és ahogy, szóval egyszerűen szépen játszadoztak, és majd próbálták elkergetni a csuszót, na de hát ugye az mindig visszament. Végül megölték a csuszót és maghalt a gyerek is utána.” (Elmondta: Gál Gabriella, Verbőc. Lejegyezte: Mónus Dóra)

3.2. Szakrális kommunikáció, archaikus imák

A vallásosság megélésében, a transzcendenssel való kapcsolattartásban a kárpátaljai ember legfontosabb eszköze az ima. A szó, a fohász erejében való hit ősi, tudat alatti megnyilvánulás, amely valószínűleg egyidős az emberiség történetével. Az imamondás egyéni kultusza mély előzmények lineáris folytatása. Lovász Irén szerint, amikor a szakrális kommunikációról beszélünk, akkor arról az általános, emberi, de kultúránként és vallásonként különböző formában megmutatkozó jelenségről van szó, ahogy az ember kapcsolatot teremt a természetfölötti hatalommal vagy hatalmakkal, erőkkal.³⁵

³⁵ Lovász 2002: 7.

Koprics Márta és Szilczl Dóra a szakrális kommunikációról így ír: *A transzcendenst szokásos értelemben leginkább úgy jellemezzük, mint ami „innen túl” van, ami a határainkon kívül esik. A transzcendens ugyanis kívül reked az érzékszervi modalitásokon.*³⁶

Az egyéni imaidő, mint a hívő ember kilépése a profán világból, belépése a szakrális világba, bizonyos ciklikusan ismétlődő időkeretben határozható meg. Tánczos Vilmos³⁷ mondja, hogy a *„legvalóságosabb létezővel való kommunikáció az egyéni ima által valósul meg”.*

A különböző korosztályok szakrális kommunikációra szánt ideje természetesen változó. Az idősebbek több időt töltenek imádkozással, mint a fiatalok. Általában jellemző azonban, hogy Kárpátalja-szerte fontosnak tartják a már eszmélő gyermek előkészítését a hivatalos szakrális világba való belépésre. Tehát a család az első „előemésztő” közeg, amely a vallási élményt nyújtja, szakrális téren szocializál. Ennek nagyon fontos szegmense az imaszövegek memorizáltatása a gyermekkel. E szövegeket egy időben tanítják az első mondókákkal.

A laikus vallásgyakorlásban a hivatalos egyház által kanonizált liturgikus imák és az archaikus népi imák nem választhatóak külön, funkciójukat tekintve legtöbbször egymást erősítő hangzának el, ezért elkerülhetetlen bizonyos szempontú átfedés.³⁸ Akár a mindennapi szakrális kommunikáció során mondott imafüzérek, akár a gyógyító cselekmény során elhangzó ráolvasó imádságok elhangzásakor a hivatalos, „felülről” különválasztott szövegek együtt élnek és teljesítik be funkciójukat.

Különleges értékkel bírnak a Kárpátalján még napjainkban is kutatható archaikus imádságok.³⁹

³⁶ Korpics – P. Szilczl 2007: 17.

³⁷ Tánczos 1999: 245.

³⁸ Gyakran találkoztam azzal a szemlélettel, amikor az archaikus népi imák létjogosultságát, főként a ráolvasások esetében, azzal támasztották alá az adatközlők, hogy a hivatalos egyház által is elismert imákkal együtt hangzanak el: *„Ez rendes imáccság. Mikor rámondom arra, akit öntök, utána három Miatyánk, három Üdvözlégy, három Hiszekegy megyen. Ezek együtt. Nem lehetne különvenni ezeket. Ezek mind imák.”* Elmondta: Zsadányi Róza, Batár, gör.-kat., szül. 1922. Lejegyezte: Kész Margit.

³⁹ Erdélyi 1976; 1999.

E csodálatos szövegek a népköltészet egyik legrégebbi rétegét alkotják, a szinte teljesen elveszett középkori magyar nyelvű vallásos költészetünk bizonyítékai, forrásai.

Az archaikus imaszövegek magyarországi gyűjtése későn indult el. A Magyar Tudományos Akadémia önálló folklórműfajként 1970. február 11-én fogadta el. Erdélyi Zsuzsanna e napon tartott szakmai bemutatót a Néprajzi Társaság Folklórszakosztályán eddigi gyűjtéseiről és könyvtári kutatásainak eredményéről. Már az elnevezés terén is voltak bizonytalanságok. Azóta az archaikus ima, az apokrif ima, a népi imádság meghatározások használatosak definicióként, illetve az apokrif archaikus ima, archaikus népi imádság műfaji megjelölés is jellemző. Erdélyi Zsuzsannától tudjuk a meghatározások három legfontosabb elemének magyarázatát is. Archaikus, mert középkori vagy annál régebbi szövegekről van szó. Apokrif, mert az imádságok alaptémái jórészt nem a hivatalos egyház által elismert motívumokra épülnek. Népi, mert hordozója, fenntartója, átörökítője a parasztság, néprajzilag a nép. Maga a nép nem ismeri a szakma által adott megnevezéseket. Kárpátalján *ima*, *imádság*, *kódus ima* (koldustól tanulták), *hathatós ima*, *hasznos ima*, *erős ima*, *hajnali imádság*, *bűtös ima* (böjt idején imádkozták), *öntőima* (viaszöntésnél, a népi gyógyászatban alkalmazott mágikus eljárás során mondja a gyógyító, lásd fentebb!) stb. néven említik. E csodálatos szövegek a népköltészet egyik legrégebbi rétegét alkotják, a szinte teljesen elveszett középkori magyar nyelvű vallásos költészetünk bizonyítékai, forrásai. Szerkezetüket tekintve általában hármas tagolódásúak. Lírai kezdőképpel indulnak, amelyek gyakran természetből vett motívumok: *Amott egy fa kivirágzott/Anna asszony alatta ül...* (Salánk); *Fehér rózsza Mária/Engem Jézus találta/Szent igével ígézett,/Aranygyűrűvel pecsételt...* (Nevetlenfalu). A kezdőképet általában epikus rész, esemény követi, amely a jézusi szenvedéstörténetből merít, Krisztus halálát vagy Mária anyaságát, fájdalmát jeleníti meg. Vannak kutatók, akik éppen ezért az archaikus imaműfajt az Ómagyar Mária-siralom édes testvéreinek nevezik. A legjellemzőbb és legérdekesebb rész a záradék, amely tudatja az ima elmondásáért járó kegyelmet: *Eridj fel a kápolnába/Kiáltsd fel az én szavaimat/Aki ezt az imádságot elmondja/Este lefektibe, reggel felkeltibe/Lészen velem az örök valóságban.* (Karácsfalva); vagy jelzi a szöveg mágikus funkci-

óját: *Úgy ne ártson neked/Semmiféle ijedés, betegség, szemártás, igézet. Mint az Úrjézusnak nem ártott/A három szép szent szűz leány igézete./Jézus Mária szent nevében ámen* (Batár).

E hármastagolás nem mindig van jelen. Hiányzik a rövid imáknál: *Én lefekszem én ágyamba/Testi lelki koporsómba...* (Nagybereg); az imafüzéreknél; a középkori énekeknél: *József és Mária/Nagy útra indulnak...* (Batár).

A szövegek stilisztikailag és poétikailag is káprázatosak. Található bennük szimbólum, szürrealista kép, metafora, állandó jelző, figura etymologica, gondolatritmus stb. Kutatásaink során már csak néhány esetben talákoztunk azzal, hogy az adatközlő a reggeli és esti imafüzérében még naponta mond archaikus népi imát. Boldog Márta 1929-ben született Tiszaújhelyen görögkatolikus hívő családban. Egész életében a szüleitől gyermekkorában átvett szöveghagyományt követve imádkozza a reggeli és esti imáit. *Én így imádkozok, ahogy édesanyáméktul tanultam: Miatyánk; Üdvözlégy; Hiszekegy; Oltalmad alá sietünk; Fehér rózsa Mária⁴⁰; Ó, én édes őrangyalkám; Édes jó Atyám hálát adok néked; szülőkér, de már régen meghaltak, ezér úgy mondom: nyugodjanak békében; Adjon Isten jó reggelt, ha este akkor jó éjszakát... Atyának, fiúnak... utána avval fejezem, hogy: őrzőangyalkám vigyázz reám.*⁴¹ A Boldog Márta által mondott imafüzér jól szemlélteti, hogy a liturgikus imák és az archaikus népi imádságok még néhány évtizeddel ezelőtt a mindennapi imamondás során is egy szövegkörnyezetben hangzottak el. A változásra azonban ő maga adja meg a választ, amikor elmondja, hogy a *Fehér rózsa Mária* szövegét már nem imádkozzák a gyermekei. *„Én megtanítottam nekik is, ugyanugy mint ahogy nekem tanították. Ameddig kicsik vótak, úgy is mondták. De azután űk már másképp tanulták, ezt a hittanon nem hallották, mások se mondták. Kikapott.”* A narratíva gyermekei tehát belenevelődtek az archaikus szöveg elmondásába, de külső hatásra kimaradt a mindennapi imamondásból.

⁴⁰ A Fehér rózsa Mária a legelterjedtebb szövegtípus a vizsgált régióban. Erdélyi Zsuzsanna szerint görögkatolikus imádság, Erdélyi 1999:84; Fetics Nándor is az archaikus imák egyik alaptípusaként definiálta: Fetics 1971:64.

⁴¹ A felsorolt szöveganyagban található Ó, én édes őrangyalkám gyerekima, illetve a szülőkért mondott ima bizonyítja, hogy az adatközlő valóban a gyermekkorában tanult imákat mondja.

Az ima szövege:

Elmondta: Boldog Márta, Mátyfalva, gör.-kat. szül. 1929

Lejegyezte: Kész Margit: 2015

Fehér rózsa Mária/Engem Jézus talál.
 Szent igével igézett,/ Aranygyűrűvel jegyezt.
 Ablakomnál népőrző, a Boldogságos Szűz Mária,
 Kelj fel, kelj fel, népőrző anygalka, Boldogságos szűz Mária!
 Megfogták szent fiadat,/Magas keresztfára feszítették
 Három csepp vérét elcseppentették.
 Jöttek az angyalok, s felszedték./Krisztus Urunk elejibe
 vitték...
 Krisztus Urunk azt hirdette: aki ezt az imáccságot kéccer
 napjába elmondja,
 Az hét halálos büntűl megválík
 Annak nyitva van a mennyország kapuja.

Az eddigi kutatómunka alapján megállapítható, hogy bár az archaikus, népi imák – a ritka kivételektől eltekintve – már nem a napi imafüzér részeként jelennek meg Kárpátalján, de a szájhagyományban való továbbélés az idősebb lakosoknál még jellemző. A Fehér rózsa Mária imát ismerte mint *kódusima*⁴²: Fudella Magdolna Nevetlenfalu, róm. kat. szül 1943; *ősrégi, régi, nagyon régi* imaként definiálta: Lumper Ilona, Csepe, görögkatolikus, szül. 1940.; *hatós ima*: Kiss Margit, Salánk, gör. kat. 1938.; *régi ima*: Zán Eleonóra, Salánk, róm. kat. szül. 1955 stb. Mintegy 30 narratíva emlékezetében élt még a szöveg több-kevesebb, főként a szövegromlás, illetve a nyelvjárási sajátosságokból eredő változatban.

Az imának a nevetlenfalui Fudella Magdolna egy nagyon szép változatát mondta el:

Elmondta: Fudella Magdolna, Nevetlenfalu, róm. kat., szül 1943

Lejegyezte: Kész Margit: 2000

Fehér rózsa Mária
 Engem Jézus talál.
 Szent igével igézett,

⁴² Emlékei szerint édesanyja mesélte, hogy koldustól tanulta.

Aranygyűrűvel pecsételt.
Ajtómon Jézus,
Ablakomon a Boldogságos Szűz Mária,
Házamnak négy sarkát
Őrizd angyal őrizd.
Míg a kokas megszólal.
Imént szól az angyal.
Kelj fel, Mária, kelj fel!
Mefogták szent fiadat,
Elvitték, szent vérét elcseppentették.
Jöttek az angyalok, s felszedték.
Szűz Mária elébe vitték...
Tenger fényébe ott van egy kis kápolna.
Arra ment a boldogságos szűz Mária
Ó fiam, szánom és bánom a te kínszenvedésedet.
Ó édesanyám, ne szánd, ne bánd az én szenvedésemet.
Eredj Betlehembe, hirdetsd ezt az imádságot:
Aki ezt elmondja reggel felkeltibe, este lefektibe,
Pénteken napfelkeltére, szombaton früstökre,
Vasárnap három mise hallgatásával,
Annak nyitva van a Mennyország kapuja.

Az archaikus népi imádságok szövegbeli gazdagságát kutatva el kell fogadnunk, hogy a műfaj a 21. században abba a fázisába érkezett, amikor már nem szolgálja a hívő ember vallási igényeit. A szisztematikus, szakmódszertanilag felügyelt egész Kárpátaljára kiterjedő kutatómunkát tehát mind a szakrális kéziratok, mind a szóbeli gyakorlatban még élő archaikus imaszövegekre irányítottan érdemes lenne kiterjeszteni.

4. NÉPI ÍRÁSBELISÉG KUTATÁSA KÁRPÁTALJÁN

A paraszti népi írásbeliség vizsgálata a néprajztudománynak egy viszonylag új fejezete. A paraszti írásbeliség szerepe és jelentősége a 19. sz. második felétől nőtt meg, részint az 1868-as népiskolai törvény hatására, melynek következtében mind nagyobb tömegekhez jutott el az írásbeliség, részint pedig azért, mert a felbomló feudális társadalomban a népköltészet hagyományos, szóbeli megnyilatkozási formája elveszítette korábbi kizárólagosságát.

Mit is értünk e kifejezés alatt? A paraszti népi írásbeliség fogalmához tartozik minden alkalmi és rendszeres feljegyzés, felirat, verses, illetve prózai írás, amelyet parasztemberek különböző céllal – általában csak maguknak, ritkábban nagyobb közösség számára –, a megőrzés igényével írtak. A paraszti írásbeliség nagyobb része nem népköltészeti igényű alkotás, de a paraszti kultúrának fontos alkotórésze.

A legkorábbi és legegyszerűbb formája a különböző használati tárgyakra, épületelemekre, fejfákra stb. írt nevek, dátumok, 1-2 mondatos feliratok; valamint a személyes és gazdasági vonatkozású, bibliai, illetve kalendáriumi bejegyzések.

A paraszti írásbeliség nagyobb terjedelmű, összefüggő alkotásai két nagy csoportra oszthatók. Elsőként a másolatok során létrejött parasztkéziratokat említhetjük, amelyek vagy a szóbeli, közösségi hagyomány írásos rögzítései, vagy a különböző népies irodalmi alkotások és ponyvanyomtatványok másolatai. Ezeket a szövegeket – tartalmuk vagy funkciójuk szerint csoportosítva – kéziratos füzetekbe és könyvekbe, az ún. nótás, illetve daloskönyvekbe gyűjtötték össze (daloskönyvek, énekeskönyvek, katonakönyvek, vőfélykönyvek, emlékverses füzetek stb.).

A másik csoportba az önálló fogalmazású, egyéni célokra készített, egyéni gondolatokat kifejező verses és prózai alkotások tartoznak, melyek már az alkotó paraszti írásbeliség megnyilvánulásai. Ilyenek a levél, a napló, az önéletrajz, és ide soroljuk a paraszti verselők munkáit, a parasztköltők írásait.

Mindezeket az alkotásokat a személyes igények hívták életre. Műfaji mintáik valószínűleg irodalmiak voltak, stílusuk, kifejezés módjuk, frazeológiájuk viszont a hagyományos népköltészeti alkotá-

sokéval rokon. A paraszti írásbeliség műfaji gazdagsága és a szóbeli hagyomány melletti jelentősége egyenes arányban nő parasztságunk iskolázottságának mértékével, az írás-olvasás általánossá válásával.

A paraszti írásbeliség alkotásainak néprajzi forrásanyagként való értékelése még nem, folklorisztikai feldolgozása pedig csak részben történt meg. S bár a paraszti kéziratok gyűjtése eddig nem volt rendszeres, a fellelhető kéziratok egyre fogynak, a gyűjtés sürgető a néprajzkutatók számára.

Az írás használatát különböző tényezők határozták meg (rendi és vallási hagyományok, iskolahálózat, népoktatás, migráció, az adminisztráció kiépülése, a kereskedelem, a mentalitás).⁴³ A kéziratok szövegei, könyvek a parasztság szellemi életének forrásául szolgálnak, hozzásegítenek kultúrájának vizsgálatához. Forrásául szolgálhatnak a népi paraszti kultúra feltárásához és mind teljesebb megismeréséhez.⁴⁴

A népi írásbeliség műfaji helyzeténél fogva az egész kultúrát felvevőterületként kezeli. Forrásvidéküknek tekinthetjük az irodalmat, a vallást, a paraszti kultúrát, az iskolai műveltséget, a hétköznapi kommunikációs gyakorlatot.⁴⁵

Az írott szöveg a kommunikáció egyik fajtája. A McLuhan nevével fémjelzett „nagy vízváltó elmélet” szerint az írásbeliség alapvetően megváltoztatta az emberiség gondolkodását. Megjelenése óta nagy szerepet tölt be a társadalom és az egyén életében.⁴⁶ Továbbá fontos szerepet játszik a továbbhagyományozásban és az átörökítésben.

A paraszti népi írásbeliség kutatása Kárpátalján alig két évtizedre vezethető vissza. A kéziratok gyűjtésére és feldolgozására irányuló munkák elég későn kezdődtek el. Külföldi és hazai néprajzkutatók számos kiadványban, tanulmányban foglalkozik vidékünkkel, ám azokban csak elvétve találunk az írásbeliségre vonatkozó adatokat. Összegző munka még nem született.

⁴³ Keszeg 2010.

⁴⁴ Gál 2011: 10–13.

⁴⁵ Keszeg 1991: 9–11.

⁴⁶ McLuhan 2001: 53–54.

Az elmúlt időszakban főként Gál Adél kutatásai révén kapható nyilvánosságot a paraszti népi írásbeliség. A megjelent tanulmányokban a falusi ember által szerkesztett és leírt kéziratok, naplók, jegyzetek láttak napvilágot, hangsúlyozva ezek gyűjtésének időszerűségét.

Kárpátalján számos település megőrizte az egykori temetési énekeinek kéziratát, nyomot hagytak a vőfélyek kéziratokba örökített verseikkel. Az emlékversírásnak is nagy hagyománya volt, ezen felül pedig a katonaszolgálatot teljesítő férfiak kéziratai, naplójegyzetei is szép számban fellelhetők.

Bármely kategóriát nézzük is, az a tény általánosságban konstataható, hogy a gyűjtés egyre nehezebb. A füzetekhez hozzájutni nem egyszerű, ha maradt még belőlük egyáltalán. Ízelítőként lásunk néhány példát, melyek főként korábbi gyűjtéseim eredményei.

4.1. Parasztköltők versei

A kéziratok könyveknek egy csoportját képezik azok a könyvek, füzetek, ahová a népi verselők saját verseiket írták.⁴⁷ Ezek az önálló alkotásokhoz sorolhatók. Eötvös Károly szerint: „*Falusi paraszt költők egész serege sorba szed s megénekel évenként minden nagy és kis esetet, ami a faluban és környékén történik. A költeményeket egymásnak elszavalják, házról házra viszik; ha megtetszik, sokan maguknak leírják vagy leíratják, a szép részeket pedig emlékezetükben megőrzik, firól-fira szállítják. Száz meg száz készül évenként. Átkok és áldások, köszönések, üdvözlések, felköszöntések, szóbeli képek és elmésségek, vidám beszélések ezer változatban. Csak össze kellene gyűjteni valahára.*”⁴⁸ Szinte minden falunak megvolt a maga „verscsinálója”.⁴⁹

A népi költők, verselők vizsgálata fontos a kultúra tekintetéből. A parasztköltők, verselők voltak az irodalom kibontakoztatói. Ezek a versek sokat elárulnak a parasztköltő hitvilágáról, szokásairól, ami egyben az adott közösség hit- és szokásvilágát

⁴⁷ Ujváry 1980.

⁴⁸ Kacska 1994.

⁴⁹ Ujváry 1980.

is tükrözi. Hiszen egy népi költő mindig leírta azt, ami az adott pillanatban a közösséget érdekelte, foglalkoztatta.

A népi verselők széles skálán helyezkednek el: előadók, előénekesek, nótafák, vőfélykedő és rigmusmondó emberek, históriások és hírversírók. Mindezekről általában elmondható, hogy nagyobb fokú irodalmi műveltséggel, nagyobb költői hivatástudattal rendelkeznek. Ám mégsem nevezhetőek műköltőknek, mert számukra nem adatott meg az a lehetőség, hogy verseik nyomtatásban is megjelenjenek, és nagyobb körben váljanak ismertté.⁵⁰

Többségük fejben alkot, s csak aztán veti papírra verseit, s majd egy-egy ünnepi, családi, vagy baráti körben felolvassa azokat.

Ezek a költők nem rendelkeznek nagy hírnévvel, nevük ismerete legfeljebb szülőföldjük, településük határáig terjed. Ők már nem népköltészeti, de még nem is irodalmi alkotók. Már a 18. században felbukkannak, s számuk egyre gyarapodik. Mondhatni, hogy minden faluban akad egy-két, néhol több parasztköltő is, akik néhol tudatosan terjesztik saját verseiket.

Salánki parasztköltőkről, Zán Béláról többek között Kész Barnabás néprajzkutató, történész⁵¹ és Barta Rózáról Gál Adél tanulmányaiban⁵² olvashatunk. Az általuk papírra vetett sorok életüket, gondolkodásukat és átélt élményeiket tükrözik. Tőlük ismertebb és nevesebb személyiség volt a beregsomi Sütő Kálmán, kit parasztköltőként, a falu krónikásaként is számon tartottak.

*Részletek egy salánki parasztköltő kéziratából:
(Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2010)*

Újévi köszöntő

Eljött az új esztendő tele reményekkel
Szálljon imádságunk
Fel a jó szép egekbe –
Munkátokra áldást Istentől várjatok
Ha igaz szívből kértek

⁵⁰ Gál 2012.

⁵¹ Kész 2012: 91–105.

⁵² Gál 2012.

Azt meg is kapjátok –
Aranyló mezőkön
Ringó buzakalász
Megrakott szőlő tőn
Ragyogjon a vígság –
Szeretet békesség
Boldogság egészség
Ha Isten megáldja
Boldog lesz az Ujév –

Anyák napi köszöntő

Kertünk alatt lenn a réten
Játszadózó kis gyerek
Tavasz fényben napsütésben
Vad virágot szedeget
Bokrétába köti
A rét virágait
Kicsi szive s mája
Eléri vágyait
Mint tavasz szellője suhan hazafelé
Öröm könnyel borul
Édes anyja felé
Drága édes anyám
Tündér kert rózsája
Fogadd szívesen
Gyermeki hálámat
Édes anya gyermek
Béke és boldogság
Időtlen időkig egymást
Csókolgassák.
Anyák napja ragyogjon
Mint fénylő nap sugár
Ünnepelje azt meg
Az egész világ

Lánykérő

Szálljon az egekből áldás béke rátok
 E szép ünnep napon jó estét kívánok
 El is mondom gyorsan miért is jöttünk ide
 Tündérszép lányuknak tiszteletet tegyek.
 Első szavam lenne kedves szüleidhez
 Ha megengednék megkérném a kezed
 Jó választ ha kapunk akkor itt maradunk
 Tisztos házatokban helyet foglalunk
 Tavasz reményével nyár melegében
 Csillaghulló őszi estén nagy lelki örömmel
 Szeretet, békeség, boldogság, egészség
 Isten áldásával ez a teljes egység
 Kéz a kézben elindulva bátran csak előre
 Vezessen az utjok egy szép jó jövőbe
 Szívemből kívánom

Segítség

Bajba jutott embert
 Nem elég biztatni
 Siess terhétől megszabadítani
 Boldog ember az ki vállára veszi
 Mások szenvedését hűséggel cipeli
 1997. II. 20.

4.2. Élettörténetek

Az élettörténetek hasonló jelleggel bírnak, akár csak a parasztköltők versei. Bennük egy egyén élete, jelentős eseményei bontakoznak ki. Minden emberéletnek van „története” a szónak abban az értelmében, hogy végigéli életét, történnek vele és általa események. A lejegyzett élettörténetek által pedig mindez formát ölt. Benne az individuum saját életpályáját örökíti meg, kronologikus sorrendbe állítva az eseményeket.

Az élettörténetek egészen a gyermekkorig nyúlnak vissza, s az emlékeket rekonstruálva alkotnak újból történeteket, kiemelve a jelentősebb eseményeket, az elbeszélő egyéni érzelmeit és az eseményekre vonatkozó magyarázatait.

Kevés élettörténetet ismerünk Kárpátaljáról. A Felső-Tisza-vidéken jegyezték le például kutatók egy nagybocskói magyar értelmiségi házaspár élettörténetét. Adataink vannak a Gulágra internált papok élettörténeteiről. Közöttük különösen Bendász István tevékenysége részletesebb, aki *Feljegyzéseit* 1949. május 27-i letartóztatását követően vetette papírra. Írásaiban fontosabb dátumok és személyek nevei találhatóak, melyek történelmi adatokként is szolgálnak.

4.3. Vőfélyversek

A paraszti élet fordulóihoz tartozó jeles alkalmakat és azok szokásait is megőrizte az írásbeliség. A kapcsolódó események történéseit a 19. században kezdődő paraszti kéziratok folyamatosan dokumentálták. Jellegetes formája a lakodalom költészete, vagyis a vőfélyversek keletkezése és lejegyzése. Ezeket a szövegeket általában egy helyi specialista (vőfély, tanító, pap, népi költő) alkotta meg, majd szintén egy helyi tehetséges személy, a vőfély adta elő a szertartás során. A versek pedig vőfélykönyvekben őrződtek meg. Az ilyen típusú kézirat nem csak egy-egy település sajátja. Ezekért a füzetekért nem kell messzire menni, hiszen a legtöbb helyen éltek tehetséges vőfélyek, akik nemcsak elmondták a verseiket, hanem kéziratokban is megörökítették (ebből tanulták is azokat).

Az egész Kárpát-medencében ismert, hogy a paraszti kultúrában a házasságkötésnél, a lakodalomban a vőfély verses rigmusokkal irányítja a szokás menetét, és szórakoztatja a résztvevőket. A lakodalom mozzanataihoz szorosan kötődő vőfélyvers ismert a 18. század végéről napjainkig. Ezekkel köszöntik a lakodalom résztvevőit, bemutatják a szertartás résztvevőit, az ünnepi ételeket, megvalósítják a fiatalok státuszváltását, kanalizálják az érzelmeket, irányítják a szertartást. Forrásul szolgálnak a korabeli lakodalmak történéseiről, folyamatáról. A kéziratos füzetekben fennmaradt versek között a neves alkalom minden mozzanatához találunk megfelelő sorokat. Azokat sorrendbe, időrendbe állítva az egész lakodalmi eseménysor felvázolható.⁵³

A vőfélyversek, melyek a múlt század elejére visszatekintő vőfélykedés lenyomatai is – hasonlóan a többi másolt kézirathoz –

⁵³ Tóth 2015.

vándoroltak egyik vőfélytől a másikig. Hol elvettek, hol hozzátettek valamit, kibővítették és alakították a rímfaragók a maguk kedve és tehetsége szerint alkalmazkodva a lakodalom körülményeihez. A kéziratos vőfélyversek gyűjtése a 20. század második felében vett erősebb lendületet, vidékünkre később ért el a gyűjtés szele. Már az 1900-as évek elején írt kéziratokat is lehet találni vidékünkön. A szőlősgyulai Hevesi Pál egyedi kéziratában számos vőfélyvers sorakozik. Vőfélyverseket tartalmazó füzeteket találhatunk Bátyúban, Haranglábban, Nagydobronyban és Kárpátalja számos más településén.⁵⁴ Az immáron több mint tíz éves múltra visszatekintő Kárpátaljai vőfélytalálkozó is a célból jött létre, hogy a lakodalmas szokásokat és a vőfélyverseket archiválja, és megőrizze az utókor számára.

Vőfélyversek 1920-ból

Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2011

Első vőfélnék

Midőn tisztelettel ezen házba léptünk
 Hivatásunk szerint ez kötelességünk, hogy meghívjuk
 ez és ez nevében
 Igen házásra akar ő ma lépni ezért miáltalunk
 minnyájókat kéri legyenek szivesek megosztani vele
 az örömet mejel az ő szive megtele
 házatól egy kevés időre kísérvétek el a szent esküvőre
 azután délután táncra vacsorára.
 Szivesen elvárja a lakodalmára. Hanem eljöjjenek!

Kisebb vőfélnék

Nem elég erős az amit egy ember állit,
 Mert könnyen azt mondják hogy ámit.
 Ketten küldetünk hát a vőlegény által
 bizonyóságot tenni hogy így kettőnk által
 Bizonyos lehessen amit üzent légyen
 Hogy lakadalmából minnájók részt végyen

⁵⁴ Varga 2018.

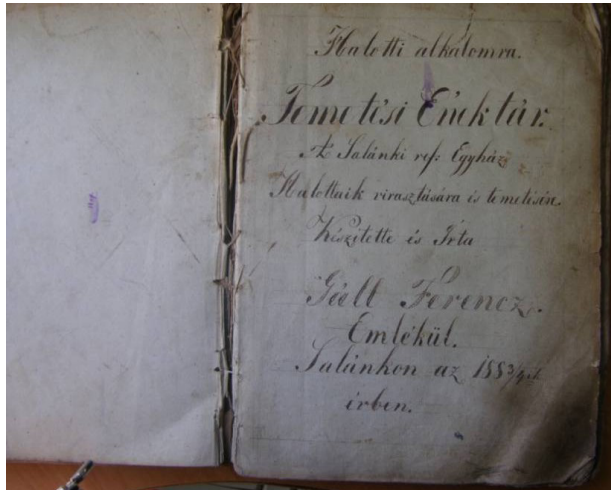
A jelvények kikérése

Alázatos fővel kalapunk levéve
Léptünk e hajléknak tisztos küszöbére
Azért jövünk ide, mert küldöttek levén.
S kezdjük a beszédet a küldők kérésén.
Vőlegény urunknak vala kivánsága,
Hogy lábunkat tesszük ezen tisztos házba.
A menyasszonyát kérjük készüljön a napra,
Midőn majd az áldást urával megkapja.
Tisztelt szülék kérem engedjék meg nekünk,
A menyasszony előtt elmondani kérésünk,
legyen itt mellette tisztelt atya és anya,
Midőn a menyasszony mindezt meghalgtja.
Van kalapunk s pálcánk, bokrétánk még nincsen,
Szép menyasszony szeme így rá ne tekintsen.
Rakja meg hát mindazt, hisz az illik rája,
Virág a kalaphoz s szalag a pálcára.
szép menyasszony adja ki hát jelvényünket,
Virággal s kendővel tisztel meg bennünket.
Vőlegény ígérte s a menyasszony adja,
jelvényül ezen szent, ünnepélyes napra.

III. A jelvények megköszönése

Aki ezt a kendőt szőtte, fonta, varrta,
Becsés kezeivel nekünk által adta.
Szívemből kívánom, hogy sokáig éljen,
Semmi szomorúság hozzája ne férjen.
Áldja meg az Isten anyai áldásával,
Mint kinyílik virág sok szép illatával,
Megköszönjük szépen ezt a szívességet,
Nyerjenek hejette áldást egéséget.
Az Isten áldja meg ajánlom magamat,
Rossz néven ne vegyék a szolgálatomat.

és egyes kántorok emlékezetében él csupán, kotta ugyanis nem tartozik az énekszövegekhez.

49. kép. Temetési énektár 1883-ból Salánkról

Fotó: Gál Adél

A temetési szertartásokon az énekeket diktálták. A jelenésgről mint szokásról Molnár Ambrus írt tanulmányában.⁵⁶ Az ő írása a nagydobronyi református egyház énekdiktálásáról szól, azonban ez Kárpátalja több magyarlakta településére is jellemző volt. A Beregvidéken, a Felső-Tisza-vidéken, vagy akár az általam kutatótt ugocsai falvakban úgyszintén jellemző volt az egyházi alkalmakon történő diktálás, ennek megfelelően pedig a kéziratok készítése is gyakori volt.⁵⁷

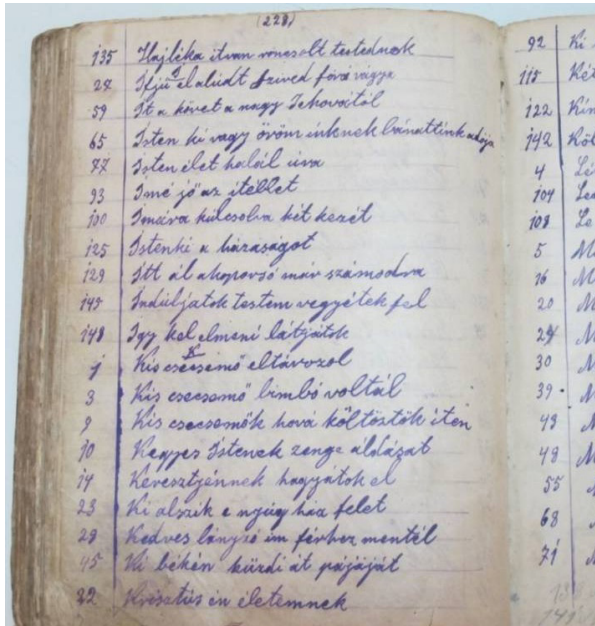
Az értékes kéziratok közül elsőként a Salánkról származó füzetek kerültek a nyilvánosság elé. A településen az 1800-as végén írt halottas énektár is fellelhető, melyet később, az 1950-es és 1970-es években írtak követnek. Hasonló tartalmú halottas énektárak kerültek elő Fertősalmáson, Szőlősgyulán és Ugocsa más magyarlakta településein. P. Lator Ilona a viski temetkezési szokások leírása kapcsán szintén említi a temetési énekeket tartalmazó kéziratokat.⁵⁸

⁵⁶ Molnár 1990.

⁵⁷ Gál 2011a; 2020.

⁵⁸ P. Lator 2005.

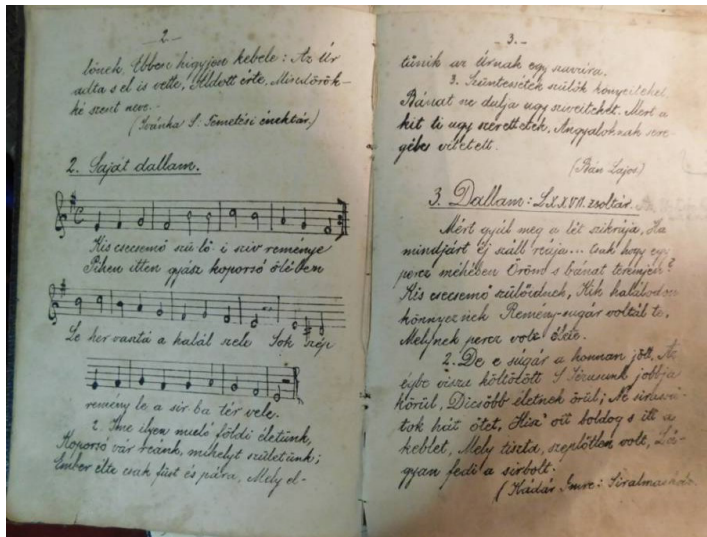
Azonos bennük, hogy a lejegyzett énekek igen hasonlóak, akárcsak a szerkezetük és maga a füzet beosztása. Ez utóbbi pedig arra enged következtetni, hogy az énekeknek és eleve a kéziratnak kellett, hogy legyen nyomtatott változatban is forrása, melyekből az énekszövegek átkerültek a kéziratba. A kéziratok és a bennük lejegyzett énekszövegek forrásának kutatása jelenleg is tart.

50. kép. 1906-ban készült salánki temetési énektár szövegeinek jegyzéke
Fotó: Gál Adél

A halottas énekeket tartalmazó kéziratokból egyelőre mintegy 10–15 darabot ismerünk, ám ez nem jelenti ezek felső határát. A Beregvidék egyes településein, ahol a diktálás szokása tovább fennmaradt, sőt, jóval a 2000-es évek után is folytatódott, arra enged következtetni, hogy hasonló kéziratok itt is közkézen forognak. A temetési kéziratok részletes bemutatását és elemzését Gál Adél 2025-ben megjelent kötete tartalmazza. Tíz temetési énektárat mutat be, s részletes leírást ad a szövegek éneklési módjáról, a diktálás után való éneklésről⁵⁹.

⁵⁹ Gál 2025.

51. kép. 1899-ben írt temetési énektár szövegei Fertősalmásról

Fotó: Gál Adél

Részletek egy temetési énektárból 1971–73-ból

Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2011

E könyvben minden egyes -
halotti alkalomra ösmerős
és kevésbé ösmerős dallamu -
énekek vannak meg írva
melyekhez a könyv hátsó -
lapján található mutató
Kalauzolja el az énekvezetőt,
Éppen ezért az énekvezető
ugy válogassa meg az énekeket,
hogy a jelenlévők kétharmadrésze -
ösmerje az ének dallamát,
hogy az áhitat minél nagyobb -
szemben részvétre találjon.

„Ó Isten mely boldog az olyan ember
Ki kegyelméből hosszú életet nyer
És mint megért gabona a csűrbe
Úgy száll ő is érten a sírürbe...” (49. ének)

„Megért gabona hajtsd le fejed
 Itt az aratási idő
 Ím megszáradt minden tetemed
 Vár a csúr, a nagy temető. (55. ének)

4.5. Imádságos füzetek

Az írás terjedése lehetővé tette a vallásos és mágikus funkciójú szövegek megörökítését és azok használatát a mindennapokban. Kárpátalján napjainkban is nagyon fontos szerepe van a szakrális világnak. Válsághelyzetekben ez a szerep csak felértékelődik. A közösség tagjai segítő szándékukat, részvétüket a szó, az ima erejével próbálják kifejezni. Ennek értelmében a vallásosság legjellemzőbb megnyilvánulása is a gyakori és rendszeres imádkozás. Az ima egy sajátos vallási nyelv, mely segíti a transzcendens és a földi élet közötti kapcsolattartást. Az ima erejében, a leírt vagy kimondott szó erejében való ősi hit valószínűleg egyidős az emberiség történetével. A hivatalos egyház imádságai mellett a népi vallásosságban hatalmas teret kapnak a nem hivatalos, tiltott apokrif imádságok. Az imádkozás lehetett egyéni, családi vagy közösségi. A családi közös imádkozás hozzátartozott a régi katolikus parasztlelet mindennapjaihoz.⁶⁰

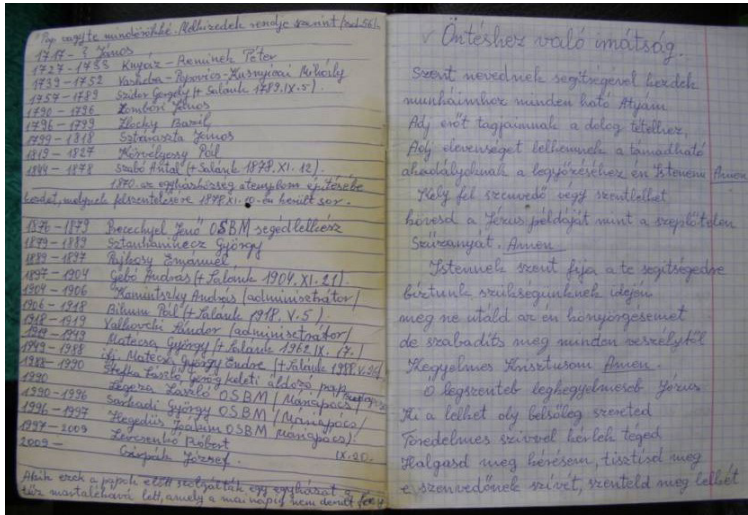
A kéziratok eredetileg az imádságos könyveket helyettesítették, hiszen nehezen lehetett hozzájutni a kiadványokhoz. Ma már könnyebben elérhetőek a könyvecskék, azonban a szokás hatalma nagy. A megvásárolható imakönyvek mellett a mélyen vallásos egyének továbbra is írják és másolják füzeteiket.

Az imádságos füzetek szöveganyaga igen változatos. A reggeli és esteli rövid imádságoktól a történeteken át a népszokásokig találunk adatokat. Gyakoriak a Mária-imádságok, a szentekhez szóló imák, ájtatosságok, archaikus imádságok, szent levelek, elmélkedések, imakilencedek, történetek, karácsonyi énekek stb.

A legtöbb adatunk a kéziratok imádságos füzetek kárpátaljai gyűjtéséről az ugoicsai falvakból származik. A néprajzkutatók által összegyűjtött és elemzett kéziratok száma a százat közelíti. A leg-

⁶⁰ Bárth 1990

teljesebben bemutatott település Salánk Az ottani füzettulajdonosok – Pilipkó Margit, Sarkadi Etelka, Usztics Anna, Barta Róza és mások – nem egy, hanem több kéziratot is készítettek egyéni használatra. Emellett ismerünk adatokat Karácsfalváról, Mátyfalváról, Tiszaújhelyről, Tiszaújlakról, Tiszabökényből és Nevetlenfaluból.

52. kép. Imádságos füzet Salánkról 2005-ből
(A füzet első oldalain egy archaikus ima olvasható)

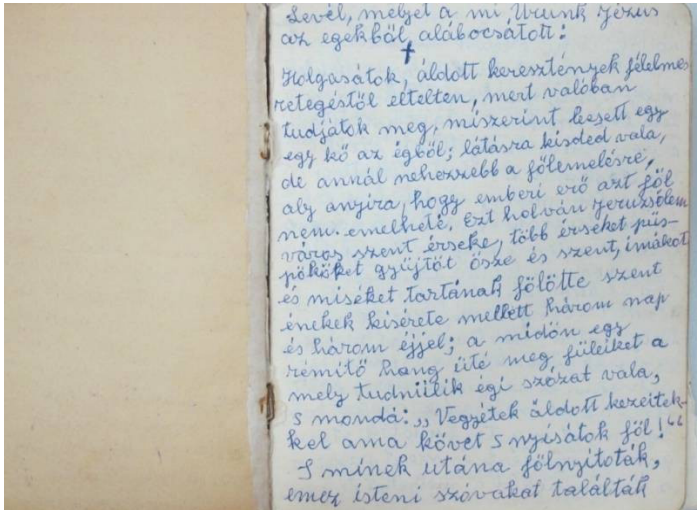
Fotó: Gál Adél

Külön említést érdemelnek a kéziratok imádságos füzetekben található archaikus imádságok. A népi vallásos gyakorlatban nagy szerepe van egyes régről hagyományozódott, egyedül végzett, igen hathatósan mondott imádságoknak. Az ilyen, egyházilag nem jóváhagyható, sőt tiltott, sokszor töredékes vagy torzult szövegű imákat nevezi a néprajztudomány archaikus apokrif népi imádságoknak. Fölfedezőjük és első gyűjtőjük, Erdélyi Zsuzsanna, aki *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című gyűjteményében rendszerezte a magyar nyelvterületen először az általa gyűjtött archaikus imákat.⁶¹ A kárpátaljai archaikus imádságokról több tanulmány is készült az elmúlt években.⁶² Az archaikus imákra, melyek egy része a kéziratokban is megtalálható,

⁶¹ Erdélyi 1976.

⁶² Gál 2014; 2015; Kész 2018.

elsőként Kész Margit néprajzkutató hívta fel a szakavatottak figyelmét. Több tanulmányában világitott rá ezen imák fontosságára.⁶³

53. kép. Lamoga Jolán imásdáságos füzetének részlete Salánkról

Fotó: Gál Adél

Az égből alábocsátott szent levelek speciális szövegcsoportot képeznek a vallásos szövegek között.⁶⁴ A szövegek rendszerezésével, valamint az archaikus szövegeknek titulálható szent levelek csoportosításával Gál Adél foglalkozott kutatásaiban. A görögkatolikusok kézirateit vizsgálva jutott el a szent levelekig, amelyeknek máig is mágikus erőt tulajdonítanak a vallásos egyének.⁶⁵ A mennyei leveleknek több elnevezése is létezik: égi levelek, szent üzenetek, mennyből jött levél. Valószínűleg a ponyvanyomatványok termékei voltak. Annak a ponyvának a termékei, mely egyfajta vallásos igényt, erős szellemi érdeklődést és szükségletet elégített ki. Szövegei nagyrészt a benne rejlő tartalomnak köszönhetően kéziratban terjedtek tovább. Bátran állíthatjuk, hogy Kárpátalja vallásos közösségeiben, főként a görögkatolikusok körében máig is használatban vannak az imákat tartalmazó kéziratok.

⁶³ Kész 2019.

⁶⁴ Gál 2016: 27–29.

⁶⁵ Gál 2015.

A teljes Kárpátalját felölelő kutatás még hiányzik. A kéziratok gyűjtése és rendszerezése még a néprajzkutatók előtt áll.

*Részletek Szűz Mária leveléből. Sarkadi Etelka kézírata 1993-ból
Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2013*

„Eme könyv valami olajfák között találtatott, s aki érinteni, avagy olvasni akará, azon egyénnek magától nyílt meg, amelyben eme szavak valának olvashatók: Jézus Krisztus, ki az eget lakó Atya Istentől vette eredetét, parancsolom ismét nektek az én Isteni hatalmamnál fogva, hogy eme könyvnek hitelt adjatok, ...”

„S tudósítlak áldott keresztények ki e könyvnek hitelt nem adand, az átkozott legyen és a mennyországot meg nem fogja látni. S ha megtartjátok Isten parancsait, s töredelmes penitenciát fogtok tartani, akkor megbocsát nektek az Isten. Ha vétkeitek száma oly nagy volna is, mint az eget csillagai, vagy mint a tenger homokja, vagy mint az erdők levelei, vagy mint a föld füvei, akinél e könyv meglesz s másnak nem fogja mutatni, átkozott legyen, s bünbocsánatja nem lesz.”

*Imádságok Sarkadi Etelka kézíratos imádságos füzetéből 1993-ból
Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2013*

Reggeli ima

Szivem első gondolatja Hozzád száll fel Istenem
Te őriztél meg az éjjel Maradj mais énvelem
Téged áldalak és imádlak Mint szerető gyermeked
Szivem csakis azt akarja Ami kedves teneked
Édes Jézus adj kegyelmet s őrizz engem szüntelen
Hogy egész nap neked éljek tiszta szívből büntelen
Szűz Mária, Jézus anyja te mindnyájunk anyja vagy
Oltalmaz meg minden bajtól, kisértésben el ne hagyj.
Ámen

Imádság Szűz Máriához

Piros rózsza Mária, Minket Jézus találta Szent igére,
megigérte, Arany gyűrűjével megpecsételte, Kelj fel
Mária, kelj fel, Mert viszik a te szent fiadat, Magas ke-
resztfára megfeszítették. Három csepp vérét elcseppen-
tették. Három angyal meglátta és fölszedte, Gallérjába
tette. És Krisztus Urunk elébe vitte. Krisztus Urunk azt
mondta: Aki ezt az imádságot naponta. Háromszor el-
mondja. Hét halálos bűntől megbocsáttatik. És a meny-
nyeknek országa ajtaja. Megnyillik előtte.
Ámen

Imádságok Pilipkó Margit kéziratából 1991-ből
Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2013

Reggeli ima

Hálát adok neked atyám
Hogy az éjjel vigyáztál rám
Áldott legyen a te neved
Hogy megtartod életemet
Te őrizz meg ma is engem
Testi lelki bajok ellen
Kérlek arra is segíts meg
Hogy a Krisztus szerint éljek

Ima Szűz Máriához

Máriához a boldog kimúlásért
Szűz Anyám segíts...
Oltárodnak zsámolyánál...
Hol vagy én szerelmes fájdalmas anyám...
A Krisztus koporsójánál
Mária segítségül hívása
Szeplőtlen Szűzanya...
Ima a fájdalmas Szűzanyához
A jó kérésért
Naponkénti ájtatosság Mária oltalmába
Ima Szűzanyához

Ima bajban, szükségben a fájdalmas Szűz Anyához
 Szűzanyához
 A legszentebb istenszülőhöz
 Mária világosítsd meg szenvedő néped
 Ó kínok tengerében elmerült...
 Szűz Anyám segíts
 Köszönöm jó anyám...
 Van egy égi anyám nékem...
 Ima a szűzanyához
 Jézus urunk édesanyja

Öntéshez való imádság Usztics Anna imádságos füzetéből
 Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2013

Ima

Szent neved segítségül
 hívással kezdek munkámhoz
 mindenható Atyám
 adj erőt tagjaimba a dologtételre
 lelkemnek támadható akadályain
 legyőzésére én Istenem segics meg
 Ámen
 Piros vére a Jézusnak
 kit a keresztfán kiontottak
 verejtekí orcájának melyel ördögöt megrontottak
 Kinaidban könnyebítsen és veszélytől
 Megőrizzen holtom után vigyenbe
 A menybe az örök dicsőségbe.
 Ámen
 Óh legszentebb legkegyelmesebb
 Jézus ki a lelket oly belsőleg szereted
 Töredelmes szívvel kérlek téged a te
 Legszentebb szivednek halál-
 gyötrelmei által és a szeplőtlen szűzanyád
 fájdalmai által.
 Tisztisd meg véredben é nyomorult
 szenvedőnek szívét. Szenteld meg
 lelkét, add vissza neki elmúlt erejét

egészségét, hogy tebenned bizhassunk
 hogy hálákat adhassunk a megtartásáért.

Ámen

Könyörülj rajtunk Úr Isten és hallgasd
 meg a mi imádságainkat Én Istenem

Ámen

Istennek szent fia segítségében
 bizunk szükségünk idején
 meg ne utáld a mi könyörgésünket
 de szabadíts minket minden veszedel-
 emből, kegyelmes Krisztus

Ámen

Kelj fel Endre, végy szentlelket

kövesd a Jézus példáját

dicsérem az Istent

te általad. Ámen

Én Istenem, mint ahogy a vízlemossa
 a testnek szenyét úgy tisztisd
 meg Jó Atyám ez ártatlan szenvedőnek
 szívét. Szenteld meg lelkét, add vissza
 neki elmúlt erejét, egészségét, hogy
 hogy tebenned bizhasson, hogy hálákat
 adhasson a megtartásért.

Ámen

4.6. Az emlékversírás

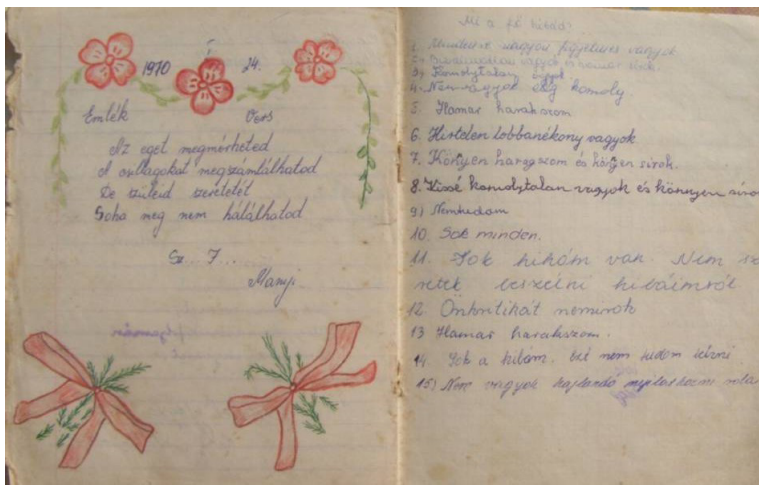
Az emlékversírás szokássá válásának eredete az évszázadok homályába nyúlik vissza. A műfaj virágkora azonban a 18–19. század. Népszerűségére az irodalmi párhuzamokból is következtethetünk. A költői életművekben a 19. században gyakori. A századfordulótól az írni-olvasni tudás növekedésével általánossá vált.⁶⁶ Ez az a kategória, mely szinte minden korosztályt megérint, ám mégis a fiatalok körében a legnépszerűbb.

Az emlékversírásnak nagy hagyománya volt és van ma is egész Kárpátalján. A füzetek gyűjthetőségét nehezíti, hogy az em-

⁶⁶ Keszeg 1991.

berek, főleg az idősebbek nem fordítottak figyelmet az emlékkersek megőrzésére, így nagyon sok elveszett, vagy oly mértékben rongálódott meg, hogy az ma már feldolgozhatatlan.

Az emlékkersek füzeteket általában 2-3 évig írták, aztán ez a „láz” egyre lanyhult, s egy-egy teleírt füzet csak egy kedves emlék maradt meg a tulajdonosa számára. Egy ilyen füzet vizsgálata több szempontból is érdekes lehet számunkra. A leírt versek típusa – hangulatilag és tematikailag is – jól tükrözi a lejegyző érzélemvilágát, érdeklődését, nézeteit. Másodsorban pedig tükröződik a helyi hagyományokhoz való kötődése is.

54. kép. Emlékkersek füzet Salánkról 1973-ból

Fotó: Gál Adél

A füzetek szerkezetére jellemző, hogy az első oldalakon egy nyitóvers található, melyben gyakran olvasható a kézirat tulajdonosának a neve, esetleg életkora, a bejegyzés dátuma. A legkorábbi emlékkersek füzet, melyre gyűjtésem során akadtam, az 1950-es évekből származik. A kéziratok végén pedig a barátok által beírt sorokat, gondolatokat találjuk. Tartalmuk változó. Számos kéziratban az emlékkersek mellett nóták, dalok, költőktől vett idézetek találhatóak. A jelenség a rádió elterjedésének volt köszönhető, s az egyén művelődésére utalt.⁶⁷

⁶⁷ Ujváry 1980.

Emlékversek egy 1960-ban írt kéziratból
Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2009

L – épteidet vezérelje
 É – gi csillag ragyogása
 Gy – önggyel legyen ékesítve
 B – oldogságod koronája
 O – sztozik a boldogságban
 L – eleked és a szived is
 D – e ha élsz majd boldogságban
 O – h azért azt kívánom
 G – ondolj rám akkor is.

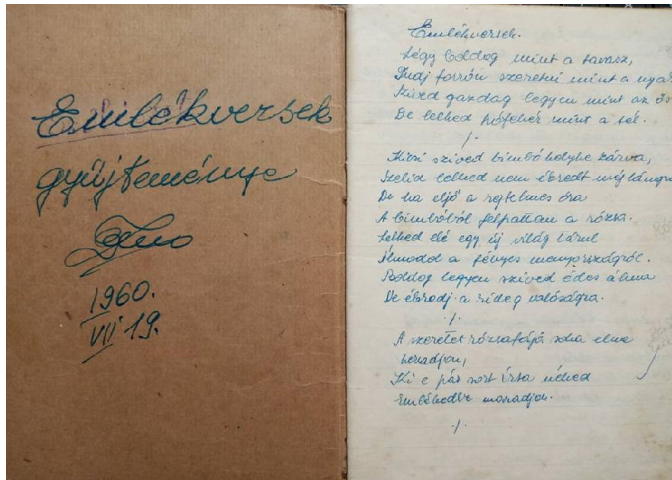
Most az én reményem
 E szép nyíló virág,
 Melyet ha te ápolasz
 Élni fog az tovább,
 De hogy ha gondod leveszed róla,
 Elszárad, elhervad, mintha nem lett volna.

Valahol messze tőled távol
 Egy szőke kislány épp terád gondol
 Íróasztalánál levelet ír éppen
 Szerető levél van reszkető kezében
 Ezt a kis levelet elviszi a posta
 Bánatos betűkkel lesz beleírva
 Valahol messze tőled távol
 Egy szőke kislány épp terád gondol

A füzetek, amellet, hogy gyakran száznál is több verset tartalmaznak, igen szépen illusztráltak. Főként kézzel készített rajzok díszítik az oldalakat, melyek gyakran a versek illusztrációi is egyben. Néha újságból kivágott kicsi képeket ragasztottak a szövegek mellé.

Az emlékv verses füzetek sajátja az akrosztikon, más szóval név-rejtés. Tehát olyan vers, melyben a versszakok vagy sorok kezdőbetűi összeolvasva egy nevet vagy mondást adnak. Ezt nevezik versfőnek, ami utalhat még a vers témájára, a címzettre, a vers szerzőjére stb.⁶⁸

⁶⁸ Fenyő 1990.

55. kép. 1960-ban írt emlékversenek füzet borítója Salánkról

Fotó: Gál Adél

Kéziratban megmaradt emlékversenek füzetekről tudósít Gál Adél *Emlékversenés – egy salánki lakos kéziratos füzete* című tanulmánya.⁶⁹ 1950-ből származó emlékversenek kéziratos füzeteket is találunk már Kárpátalján, melyek sok hasonlóságot mutatnak a későbbi füzetekkel. A fiatalság mindenkori életfelfogását, érdeklődési területét tükrözik a benne foglalt írások. Az emlékversenés divatja minden fiatalot megérint(ett) vallástól, nemzetiségtől függetlenül, így vidékünk minden településén gyűjthető anyagot jelentenek a kéziratos füzetek.

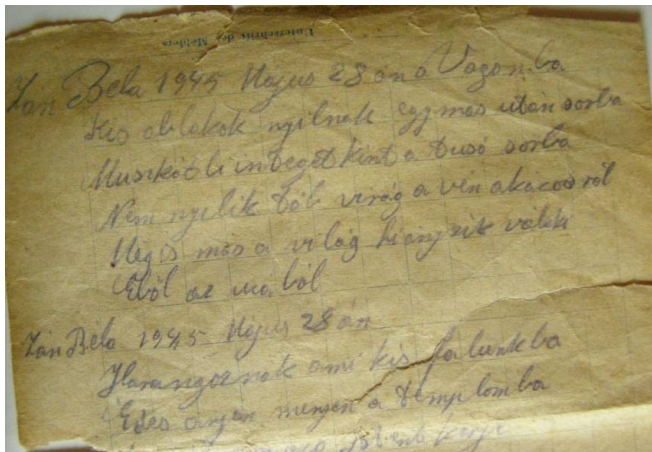
Az emlékversenés ma már teljesen más irányt kapott. A digitális tér uralma kiszorítja a füzeteket, helyette inkább a blogok adnak teret az ilyen jellegű alkotásoknak.

4.7. A háború és katonasors a kéziratos füzetekben

A népi kéziratos füzetek egy nagy részét alkotják a katonakönyvek. Ezek tartalmazhatnak háborús költeményeket, szerelmes verseket, a szülőnek vagy az otthonmaradt kedvesnek szóló verseket és leveleket is. Tartalmuk miatt nem sorolhatjuk ezeket csak a másolt vagy csak az önálló gondolatokat kifejező kéziratos füzetek csoportjába. Az ilyen típusú kéziratos füzetekben a másolt emlékversenek,

⁶⁹ <http://ujnautilus.info/emlekversen-egy-salanki-lakos-keziratos-fuzete>.

katonadalok, nóták éppúgy megtalálhatók, mint az önálló fogalmazású levelek, költemények, feljegyzések. A katonakönyveket tekinthetjük a másodlagos írásbeliség megnyilvánulásainak.⁷⁰

56. kép. Fogságban írt naplójegyzet megmaradt oldalai 1945-ből Salánkról

Fotó: Gál Adél

A háborús időszak megváltoztatja az embert, különösen a férfiakat s lelki világukat. Sokszor a halál közeli élmények segítenek abban, hogy kimondják rejtett vagy addig el nem mondott érzéseiket, nyíltabban szólalnak meg, ha csak verseken vagy leveleken keresztül is.⁷¹ Szerzőik sorkatonák, a frontra kirendelt férfiak. A verseskönyvek tulajdonosai általában maguk is írtak, költöttek verseket, így gyakran a versek mellett saját költeményeik is szerepelnek igen nagy számban.

A katonaszolgálat vagy a háborúk idején írt kéziratos füzeteket fontos dokumentumokként tarthatjuk számon.⁷² A bennük lévő feljegyzésekben a történelem eseményei tárulnak elénk. Maguk a lejegyzők a feljegyzések által hozzátesznek, kibővítik a már ismert történelmi adatokat, tényeket. Ezekben a könyvecskékben a nép maga írta a történelmet. Sajátos szemlélettel ugyan, de őszintén.⁷³

⁷⁰ Vasváry 1999.

⁷¹ Gál 2013: 162-173.

⁷² Gál 2011b: 10-13.

⁷³ Ujváry 1980: 460.

A katonaszolgálat a vidék férfilekossága egészét érintette. Nagy részük pedig átélte a háború szörnyűségeit is, sokak pedig az elhurcolás és a fogság „élményeit” vetették papírra. A fogság idején írt sorok a sanyarú sorsokat, a szenvedéseket, a nélkülözést hivatottak dokumentálni. A népi kéziratok e típusára jellemző, hogy a bennük található versek többnyire a távolban maradt kedveséhez, otthoni barátokhoz, bajtársakhoz, családtagokhoz szólnak. Sok helyütt fiktív leveleket olvashatunk, melyeket bár soha nem küldtek el, mégis hűen mesélnek az ott történekről. A levelekben mindent megörökítettek, minden fontos eseményt lejegyeztek, melyek időrendben követik egymást. A szövegek között pedig nemegyszer imádságokra is bukkanhatunk.

A katonaszolgálat vagy a fogság idején írt kéziratok kitüntetett helyet foglalnak el a család életében. A sokszor jelentéktelen feljegyzések is fontosak lehetnek az utókornak, a későbbi generáció visszaemlékezéseiben, hiszen egy emlékként szolgálnak édesapákról, nagypapákról, testvérekről.⁷⁴

A salánki Zán Béla hadifogságban írt kéziratát dolgozta fel Kész Barnabás, bemutatva a parasztköltő fogságban eltöltött éveit és annak lenyomatait a napló jegyzeteiben.⁷⁵ A II. világháború emlékeit vetette papírra szintén a salánki Jana Ferenc, akinek kéziratáról családtagjai meséltek. A katonaszolgálat alatt keletkezett írásokról további adatok állnak a kutatók rendelkezésére.⁷⁶

Részletek Jana Ferenc kéziratából 1945-ből
Gyűjtötte: Gál Adél. Gyűjtés ideje: 2012

„Fogságba estem 1945. III. 29-én Csütörtökön 8-10. óra között Lukácsházán, Vasmegyében. Istennek legyen hála szerencsésen minden baj nélkül haza indultam a csapattal. Irány Vasvár, Cseldömölk, Jónásháza, Veszprém, Székesfehérvár, 16. Baja, Temesvár 20. 27. (...) Bukarest, Buzsáj, Rojsány? Románia.”

⁷⁴ Gál 2011: 10–13.

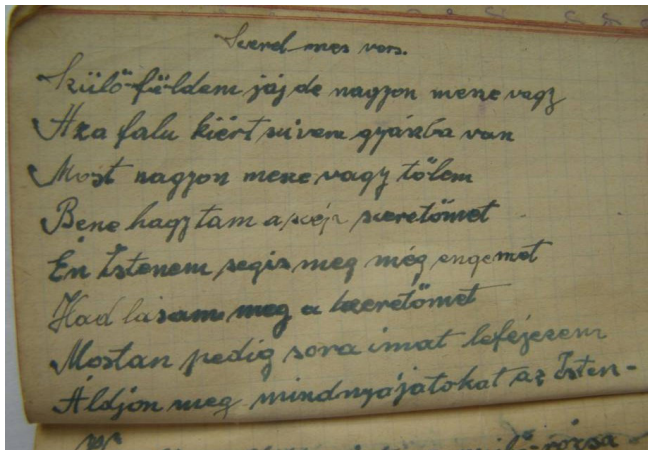
⁷⁵ Kész B. 2012.

⁷⁶ Gál 2011b.

Bajtársak

Hozátok szólok maradjatok csendbe
Vessétek szavai mélyen szívetekbe
FigyeljeteK erre amit itt elmondok
Pár szóval vázolóM hogy megy sorsotok
Arany az élet a légi tűzéreknel
Kezdődik hajnalban már az ébresztőnel
Ébresztő föl gyorsan fölöltözünk
Tíz percre rá csuklóra gyülekezőnk
Már áll a század mint magány fenyő
Terpeszúgrást vezényel a szakaszvezető
Ott ál előttünk kiált nagyokat
Magasba lendited lábakat karokat
Majd körbe futunk mint a (...)
Regeli torna hasznos és felette jó
Na végre vége van ennek is
A szakácsok oszák a regelit (a finom regelit)
Jó fekete kávé igaz csak féldeci
Melé a szalonát mindig elfelejti
Nehogy errontjuk a gyomrunkat
Regeli után a főhadnagy kivonultat
Borju a vállunkon (...) és munka
Rejtőzünk észnélkül minden kis bokorba
Majd fel a hegyre előre szökelünk
Félholtan érünk fel a holepet tetőre
Itt ég egy pár gyakorlat és megyünk haza
Készen van az ebéd s mi sorba állunk
A kiosztásra jó félórát várunk
Aztán már jól esik a vízben főtt kása
Igaz hogy két szem jut minden csajkába
Bizony a koszt jó ha enni nem is adnak
Fel nem fordulunk hála a málénak
Ha zsiral ehetnének akkor volna az jó
De mi eszük a málét így nem hizik a disznó
Ebéd után van egy kevés pihenő
Aztán kezdődik a fegyelmező
Tisztelgést gyakorlunk sokféle formába

Görcs ál az ember kezébe lábába
 Közben iktatnak egy kevés játékot
 Veretik egymással az egész társaságot
 De mi nem mondhatjuk hogy fojton dolgozunk
 Parancs után vacsoráért sorakozunk
 Ezután már csak kilencig szórakozunk
 A minap ebédre babot válogatunk
 Azután már lefekszünk alszunk regelig
 Másnap az egész előlről kezdődik
 És még panaszkodtok hogy rossz a sorsotok
 Hogy éhesek vagytok üres a gyomrotok
 Eszt ugysem hiszük el hiába mondjátok
 Fogadjatok tőllem egy jó tanácsot
 Nem szabad beszélni ha korog a gyomrotok
 Titokban a nadrágon szoritsatok jukat szurjátok
 Ezért mondom halgasatok tartsátok a szátok
 Mert könnyen megjárhatjátok
 Hisz oda haza sem volt ilyen jó sorsotok
 Mikor ilyen szép helyen nyaralhattok
 S majd egyszer ha már leszereltek
 Míg szép emlék lesz nektek
 Sokat gondoltok e gyönyörű tájra
 Hogy az egész poklot küldenétek rája

57. kép. A katonaszolgálat alatt írt kézirat oldalai 1943-ból Salánkról
 Fotó: Gál Adél

A népi kéziratok típusainak sorát még folytathatnánk a női kéziratok füzetekkel, melyek tipikus formája a szakácskönyv, az ételreceptes füzet. A szakácskönyvek a családi élettérben találhatóak, ezek a női írás és tudás jellegzetes archívumai. Létrejöttük két motivációra vezethető vissza. A saját háztartás vezetésére készülő lány, fiatal gazdasszony füzetbe gyűjtötte a családi konyha receptjeit, vagy pedig a gazdasszony folyamatosan gyűjti az ismeretlen ételek receptjeit.

A 17–18. században szaporodtak az ember- és állatorvosló kéziratok könyvek, melyek a gyógyítás fontos adatait, tapasztalatait, kezeléseket leírásait tartalmazták.

Ugyanakkor említhetnénk még a magánlevelezéseket is (köztük kiemelt helyen a szerelmes leveleket), melyek szintén a népi írásbeliség részét képezik, vagy pedig a különféle táblák feliratait, és nem utolsósorban a sírfeliratokat vagy a textíliák, és egyéb eszközök, tárgyak díszítésére használt feliratokat. Ily módon láthatóvá válik, hogy a népi írásbeliség igen gazdag tárházával találkozhat a kutató.

A paraszti írásbeliség, az egyszerű ember írásbelisége saját világunk megörökítésére tett kísérleteik megnyilvánulásai. A néprajzi szakirodalom máig nem rendelkezik egy átfogó áttekintéssel arról, hogy a paraszti által létrehozott írásbeliség az elmúlt évszázadok során hogyan változott, milyen fejlődésen ment keresztül. A téma kárpátaljai kutatásra is nemrég kezdődött csak el, néhány évtizedes múlttal rendelkezik csupán. Ám ez is elegendő bizonyítékot szolgáltat arra, hogy felhívja a figyelmet a gyűjtés fontosságára, és a még meglévő kéziratok felkutatására ad némi biztatást.

5. EGY KÉZIRATOS IMÁDSÁGOS FÜZET SZÖVEGEI

Az alábbiakban egy XXI. századi kárpátaljai falusi közösség egy tagjának kézzel írott imádságos füzete látható. A kézirat jól mutatja az imák számbeli és tematikai gazdagságát. A 2005-ben keletkezett füzetben több olyan imádság és vallási témájú szöveg olvasható, mely nem található meg a mai nyomtatott kiadványokban, tehát nem kanonizáltak. Akadnak közöttük archaikus ima-szövegek is. Külön említésre méltó az imádságok és énekek között egy autentikus karácsonyi ballada, a szállást kereső Szűz Mária története, *Bujdosik Mária...* kezdetű szöveg, mely 24 versszakos változatban szerepel a kéziratban. Egyéni használatra készült a füzet, mely rendeltetése szerint az imádságos könyvet helyettesíti. Az ilyen típusú kéziratok egy egyén vallásosságáról, egy adott korszakról tesznek tanúbizonyságot. Mindegyik darabnak külön élettörténete van. A benne foglalt alkotások hatással vannak a kézirat készítőjére. A szövegek megőrződnek, és generációról generációra adódnak tovább akár évszázadokon keresztül.

Jelen kézirat és általában a népi kéziratok fennmaradása a 21. században is azt bizonyítja, hogy a kézzel írott szó ereje nem halványult el a digitális korszakban sem. A szakrális kéziratokban lévő egyéni gyűjtések, szövegek nem csupán vallásos áhítatot tükröznek, hanem a közösségi emlékezet, az identitás és a hagyományörzés maradandó formái is. Különös jelentőséggel bír, hogy e kéziratokban számos archaikus imádság is fennmaradt, amelyek így nemcsak a vallásosság megélését, hanem a nyelvi és kulturális örökség továbbélését is szolgálják. E gyakorlat a népi írásbeliség meglepően hosszú élettartamáról és alkalmazkodóképességéről tanúskodik.

Pop. vagy te mindösszebbé. Adhizedek rennye szemnt / sz. 56.

1744 - ?	János
1727 - 1753	Kuvaz - Remnek Péter
1733 - 1752	Vasheba - Popovics - Xuzmyan Mihály
1753 - 1783	Szider György (+ Salank 1789. IX. 5.)
1790 - 1796	Zombori János
1796 - 1799	Zsoltó Bazil
1799 - 1818	Sztravazta János
1818 - 1827	Károlygyörgy Pál
1844 - 1878	Szabó Antal (+ Salank 1878. XI. 12.) 1870. az egyházközség a templom építésébe bevetet, melynek felszentelésére 1878. XI. 10-én került sor.
1878 - 1879	Presechyl János OSBM segédlelkész
1879 - 1889	Sztravahinecz György
1889 - 1897	Pálkóczy Zsannuel
1897 - 1904	Gébo Andor (+ Salank 1904. XI. 21.)
1904 - 1906	Xanuntzky Andor (adminisztrátor)
1906 - 1918	Bilum Pál (+ Salank 1918. V. 5.)
1918 - 1919	Valkovski Andor (adminisztrátor)
1919 - 1949	Matecs György (+ Salank 1962. IX. 17.)
1949 - 1988	új: Matecs György Endor (+ Salank 1988. V. 24.)
1988 - 1990	Szarka Ferenc, ferenc keleti aldosó papp segédje
1990	Szarka Ferenc OSBM / Mankapaca
1990 - 1996	Sarkadi György OSBM / Mankapaca
1996 - 1997	Kegedius József OSBM / Mankapaca
1997 - 2009	Zeremenko Robert
2009 -	Csápak József IX. 20.

Ahán ezek a papok elvitt szolgáltak egy egyházat a
tíz martalékán lett, amely a mai napig nem döntött for.

✓ Anteshez való imátsóg.

Szent nevemnek segítségével kerülök
munkáimhoz minden hoto. Ámen
Adj erőt tagjaimnak a dolgoz. tételhez,
Adj eleveneséget, lelkesedést a támadható
abachályoknak a legyőzéséhez én Istenem Ámen
Kély fel szüvedő vagy szentlelkű
bívsd a Jézus példáját mint a szepítőden
Szűzanyát, Ámen

Istennek szent fia a te segítségedre
bízunk, szűzsegítséged idegen
meg ne utald or en hányörgésemet
de szabadíts meg minden veszélytől
Kegejelmek Krisztusom Ámen

Ó legszentebb kegejelmek Jézus
Ki a lehet oly belsőleg szeretet
Tendelmek szívvel kerülök téged
Halgald meg bérésom, tisztíts meg
e szenvedőnek szívét, szenteld meg lelkét

Piros vere a Jézusom
bit a keresztény hitomatott
vérével orájának, meg az öröögüt
megonot bünjában. Könyveltsen
és veszélytől megönzen, holta után
vagy be az öök dicsőségben. Ámen

Ámen ingalmaz, Ámen ingalmaz
Ámen Jézus halgald meg bérésom
ki elvred a világ bünét.

Halgald meg bérésom ad vissza
e szenvedőnek az elmúlt erejét,
egészséget, hogy neked örvendekessen
és imádkozhasson a megtartásáért
én Istenem. Ámen

Ó segíts meg Mária ingalmaz
Szűz anyja keservét a bunal bajnak
van elosztani van hatalmad
hol ember nem segíthet a te erőd
nem tönk meg, hol szűzség bünja
nagy mutasd meg, hogy anyja vagy

Ó segíts meg Mária, ó ingalmaz
Szűz anyja. Könyvölj, erőtünk most
és halálom oráján. Ámen

✓ Esteli felhívás.

Leszált az éj ágyamba térek
S jószágodért ó aldtott lélek
Neked halálal aldtatom
S oltalmadért imádkozom. Ámen

Alomra hajtóm fejemet
S benned nyugozom meg Istenem
Flanom a gyál fejem felett
Egyl meg övz engemet
Másh a szemem lejárja
A harmadik a lelsem orája
S viszi - viszi a meny fele
Dicsőségese szüvedél.
Ámen.

*Kezírás
Füzet*
Bujdosik Mária sünű szalmába
Keresi nyughelyet sehol nem találja
Szent Jézus s Mária nagy utra indultak
Jeruzsálem felé szállást nem találtak.

Látja Szué Máriát a szülőálopotát
Mivel Szué Mária, nem adhatok szállást
Sőt a Szué Mária, sünű földalomban
Hogy hol lesz szállása a szent éjszakába

Mélél volt az idő a szülés órája
Hol fog meg születni a világ megváltója
Remegyen Mária egy borács lakásba
Mertén ő ott szállást csak egy éjszakába

Mellod-e te borács hölgyemly meg rojtem
Hajál nekem szállást nagyon elfáradtam
Nem adhatok szállást mert sok vendégem van
Az én sok szobáim mind el foglalta van.

De a borács egy vak heretlen lány
Mánának mondja menj az istállóba

Nem messze van ide, egy rongyos istálló
Betlehenni utba ott meg is nyughatal

A borács vak lányja nélad gondoskodik
Jól tudom magamról apolés jól esik
Els ment Mária rongyos istállóba
Még szülte szentfiát sünűn a jászolba

Barnok lehettek ná a hideg éjszakába
Mária hölgyei kultak Jeruzsáma
Oda ment a vak lány gazdag borács lány
Rongyos istállóba Máriát talalta

Mondja Szué Mária a nyomorék lánynak
Hajaj ke te lányom ved fél szent fiamat
Lehajolnék hozzá földalomb, de nem látom
Mines hexem szent fiad felvenni nem tudom

De lehajolt a lány kinyitatta szemei
Kinyitatta hexei Jézusát fél cenni
Oh csodák csodája a borács vak lány
Kinyitja két kezét Mária szavára

Lehajolt Jézusért tett szememly
Fülszóletett hexei a világ megváltója
Mássa test a vak lány nagy nagy fény
Els Jézus bethata meg jött szem fénye

Így szelita atját és az édes anyát
Szállak a szemé ártatlan Jézusát
Nagyon beves atyám nagy gazdag borács
Szué Mánának mert nem ártal szállást

Fog ha tudtam volna, hogy az Szué Mária
A legszebb szobámba, ottam volna neki
Szállást a hárszobában
Tulsabb én felhítem volna istállóba
Sem hogy Szué Mária s ártatlan Jézusba

Oh a Szué Mária, tett olyan nagy csodát
S meg gyógyította a borács vak lányját
Szembanmóság, Isten adja és engedje
Addásék bethatunk a drága szent neve.

*Kezírás
Füzet*
Csodák csodája. *Komcsi
éneke*

Szué fiat szült ma
Betlehemben szegényhelyen

A boldog Mária
Királyok királya, nem királyi lakban
De jászolban és barlangban
jött ma e világra.

Aludj el aludj el, Isten erejével
En magyatom én viságon
Anyódat ne hagyd el

Oh áthandhatatlan, Oh megfoghatatlan
En szerető baráimom Aludjál nyugottan
Angyalok imádják, a páriszomb alóják
Szué Mária szent o'leben, Istennek szent fiát
Höxein nyugatja, Mánának mutatja

Mindenható Szent Mának, nevesi és mondja
Ponned van reményem szeretet his dedem
Hol te leszel a mennyekben, oda vigy fel engem
Igaz bino' mond meg, ki hol lesz ? ki hived
Add, hogy velem, és él'ted, Aljen minden néped

Igar bise mond meg, ki hol lesz: ha ki szed
 Adjal nekünk országokban, Örök boldog életet.
 Karjain korozza, énekkel átadja
 Mindenható tevéteiket, Uraként imádjuk.
 Nem kiráji lakban, hideg istalóban
 Bölcsője a barmok között, Krisin járszokban van
 Kőlyök királya eljött a világra
 Mics bölcsője eserdül környe, Barmok járszalaba
 Pé is aludik téged, Betlehem bísz ded
 Esdre hémül ad meg nekünk a te bölcsőségod
 Benned van reményem, Szeretet bísz dedem
 Hol te leszel a menyekben, Oda virg fel engem

Örök Isten ma született
 Eljött már az égbeől
 A magyar népet meggyújtatni
 Betlehemben megjelenteni
 Maris és Krisztus mi Unuk éntünk megsejű
 Pástonkhoz kimadatt, angyal jött hozzánk
 Kisdedet látjátok, a járszoba
 Avandékna jönnék hozzák

Annyat és tőnyét, Bölcsőség miszóját
 hoztak neki
 Pláson bölcsők bova meutak
 Megyünk betlehembe, Kösszöntven a thimály
 visszatérven.
 Másutalana eltérnek, Heródes királynak
 Bészonyas pogánynak, Kint nem adtak
 Ember Istenség egyet tudván
 Angyalok lúttettek, Önmest énekeltek
 Krisztus születését,
 Betlehemben szilág világit
 Isten szent fiaival, József Máriával, Alékly
 Aléklyát énekelvén, Dícsőség Atyának
 Lmenyfeldi királynak mesiasnak.
 „Szent baricsony este van, égi angyal zengi
 A his Jexus földre szállt, Né sinjon ma senki
 Önmest visz more jár, Minden bészony lakban
 Szeretet és béke száll, Mindenütt nyomonban
 Beatok is testöcsém, Szaljon egy béke
 A ti boldogsáddalnak, Sose legyen vége. //

Hajsza hozzánk O Annyas imygye unoká
 Sbenjed méretünk alótt szent Fadat.

Ima a szentekhez
 Nekéz a keresztém Megrállt Krisztusom
 De amit nám mértel szivesen válalom
 Szőlőből szeretlek ha megis látogatsz
 Értelbe bennök bár milyen csapást adsz
 Te Krisztus vagy megis összerogytal.
 En keresztet kibébb poszom a jarnál
 Késem keresztemet csak erőt ady hozzá
 Ha te úgy aband vályak áldozatta
 Minden bünömet bocsásd meg e földön
 Hajsza a másvilágon engem ne gyötörjön
 Szegy ingalmas hozzáim megnekd földnek ma
 Kőlyörög éntem Krisztusom Szent Annyá.
 Beteg voltam nagyon vántam a halált
 A te ottalud Unom mellettem állt és ha már
 megelegted hínsevedésemet akkor add
 vissza Annyá am roszim +

✓ Ima a Szűzanyához
 Boldogszonyi Eszesonyaruk
 Te hozzád el jöbünk,
 Szűz Mária síva kényük
 Halgath meg bérésünk
 Hitetlen leti magyar néjed
 hallgattunk a bünre
 Kőlyörög a bünösökéit, Ezek éhessége,
 Nem beld mostan az imádság
 Sem az Isten háza
 Gyermekünk oly keresztet járnak a templomba
 A gyermeknek nem éntik meg a szőlő imáját
 Kívérítik a szőlőket, ha imáthozni látják
 Gyermekünk rosszak lettél, nagyon eltévedtél
 Nem is hiszük nem szeretik mostan a jó Istent.
 Nem abamals imáthozni sem templomba jár
 Gyermekünk nem abamals a jóra halgatni
 Nem tisztelik nem szeretik szőlő a szőlőket
 Szomorúságot, bánatot adnak a gyermeknek
 Éti szimul bünösök szommal a szőlő így bönök

Meints meg gyömeleink lellat ^{edek} boldogasszony
 Megtart szülők rokonai jönnék Flóra Mária
 Ottadnál lebulnak, könnyeik hullanak
 Az eltört gyömeleket most így imáthozhat:
 Szűz Mária a jó utra vezess őket vissza!
 Most már tudjuk Szűz Mária miatt ^{hoggy} szűz
 a Szűzanyánk ne könnyezzel, ^{mind} nincs elvessze ^{den}
 gyömeleink megjavulnak fognak imáthozni
 Vasárnap is újra fognak a templomba járni

Szűz Mária levele

Éme könyv, mely levelek nevezeték, a mi
 Urunk Jézus Krisztus parancsából eredt, mond-
 van; ne tanuljátok rosszat ereledni, mert az
 én tevényemem vagytok s az én bizon alhatta
 a világot, levelet kioldottam nektek, hogy ha mi
 tanúságot ne voljátok, a mások jóait haru-
 san ne hiánytók s sajátotok ne tegyétek;
 inkább a szegények és ügyfogyottakat meg ne
 vessétek, sőt a mennyiben lehetéges számbor-

zatok rajtok, s szűziteket tiszteljétek.
 É könyv tehát Isten parancsából eredt, a bűnök
 szegéttől mechebentünk meg; mert maga Jézus
 mondja, hogy egyfajta szent bűzre ^{szegéttől},
 megjanta tehát s elbűdél nekünk, hogy mi elvas-
 van é könyvet, jusson ő eszünkbe, s imádjuk
 őtet, hogy tarostassa el tőlünk a bűzre vezet
 alkalmat. Ki é könyvet olvassa, soagy fogla-
 tóját másokkal közli, előbb a szent kereszt
 jeleivel jelölje é könyvet, mondván:
 Az Atyának, Fiának és Szentlelkének Istennek
 nevében, Amen.

É szavak Istenből vannak, a ki a szent pártán
 kának bűdél előbb; a pártánba pedig elbűdél
 testvérenek a bűzre, hogy hathatos segítsége
 lenne ellenségei ellen; é könyvnek nagy hatása
 van; ahi ezt elolvassa s aia törvényeket meg-
 tartja, a melyek benne foglaltatnak, annak bűn
 megbocsátatnak és semmi rossz nem érthat neki
 szoval bűn is magánál tartja é könyvet;

Imádság Szűz Máriához.

Pinos néve Mária
 Minket Jézus talolta
 Szent igere megigerte
 Anyj gyümölcsét megpecsételte
 Kelj fel Mária kelj fel
 Mert visszik a te szent fiaorat
 Magas keresztjóra megfessíteték
 Harom csopp vért elcséppentették
 Harom agyval megölték
 És felseccate gallérjába tette
 És Krisztus Urunk elébe vitte
 Krisztus Urunk azt mondta
 Ahi ezt az imádságot naponta
 Hánszor elmondja
 Héthatalos büntől megbocsátatik
 És a mennyeknek országja aftaja
 Megnyitlik előtte. Amen.

- 11 - 11 - 11 - 11 - 11 -

Télet.

1 lap

Minden keresztények, jöl meg hallgassatok a
 keseres úrságot, majdan nektek mondok Utolsó
 Télet követhetik sötét. Mint még soha nem
 volt fogtok olyan csodálatok. Mert ségent
 Isten hitantóanyának, meg jelentel azt a Szent
 Mesiasnak. Hogy a nagy Isten neki igaz téleti
 tizenöt csillaggal magat ki jelenti. Amelyet min-
 denkor, oly retentés én. A szentnek is azt igazolja
 és men. Mert hogy jelek lesznek, meg vagyon az
 írva, Napban, Holdban meg vagyon ember, meg-
 látod ezt írva. Az égén és földön könyv é hō-
 nül, szabitra, Glatalmat az Isten kimutassa
 bűzre. Egész Naphelettől - napnyugatiig fogra
 Mennydörgések mennek és sarhangok szálló
 Sok csillagok lesznek a földre lehulló.
 Melyent minden állat boron el bűduloa és itt
 követhetik már világszerelem. Fizesen har-
 madik nap, melyen bűdül elme, Először a test
 nek isszusú flélme. Minden mind meghalnak

Éltotta el a görögkatolikus fa templomját minden bele
egyet. Tulná kell hogy a fatemplom a mostani kőtem
plom ellenesége irányba volt. Amint a kommunista
vezérek elvették és leverték telekkeljelenek, háza levett egy
tettek és kádják. Palácok, Major, Tok, Homokai, Gyóni
Államban nagyon vallásos emberek voltak szivóköny
mérték az egyház sorsát a 20-as társas nem tudták
elodinteni, hogy ková is épüljön az új templom. Szív
be maradó történeti múltja maradt fen tanultságnak
ket testvér karagban voltak egyike a feljegyez a másik
az előzően látták. Közvetlen a szép. Tízharcsa egy a szent
ünnepe. Gondolt a két testvér egyet elhalálom menni
beosztatot kinn. Élek voltok a két testvér a görögkatol
egy csak bírtott a vállán és elhunyt a másik
üzessé ment szegényebb volt, ahogy mentek az uton
összetartottak és megfordítotték egymástól, hogy
kőre meggyel én teherem - én meg teherem a csak bí
rást oda a két a történetek így beküldték és így lett
elodintse a templom most áll. Sok időbe volt meg felelő
a Mária téren. Amint minden szent a szent szent

Kepe unadagok.

Uram Jézus Krisztus!
Kérlek Szent Atyádat,
menes meg szervezős,
mert én, tebenned bírom életet fogva,
szívem, lelke, tegedet szeretlek,
bármir is lehetne, hogy tegedet megszentetlek.
Kérlek megbocsáss, csak ama kérek,
és szolgálatozom adom a bűnös élet,
tenger szervezősém!
Mehid ajánlom unadagom, Meghalt Krisztusom,
szent életed, nagy kiváns, hogy fára fejtetlek
Évoshommat földre tetted, vaszreggel szegelted,
mcsorhóácsa vetted, oldalad lyuggattad,
nyhadat szaggattad, szereteti és bocsajóvzen elgyőz
Vaszreggel sebtől omlott piros véred,
szíved és Palatus bűnéből jött véged.
Szent Isten, vidd át menyországba,
önk boldogságban tevesel szent bexedbe,
fogadd kebelebe vidd a paradicsomba.

Én meg engemet, vnyad bűnös lelkeket
és beteg testemet! Amen.

Mázánébeli Jézus, szíved Kiványa!
Beszedelomben fergőhátat Istene,
megtestesült szent Ige,
melyre a bűnben élvessni!
Szent Isten, szent érel,
szent Halhatatlan, ingalmaz nekünk!
Hét kereszt alatt befeksem,
Hét kereszt alatt felkelek,
önk arnyal, éfélig,
Boldogságos Szűz Mária vinnadtig,
Jézus Krisztus mindedig,
hogy gyantát tetem nyugodjék,
de szívem el ne adadjék,
hogy mindenkoron lásson,
hogy minden gonoszt elosslasson,
satanok megbötlössenek,
hogy testem ne fertőztessek,
Énged ért nekem bocsajóvzen.

Atya, Fű feljegyezem.
Éven az örel dívőszegben
most és mindöröklőn öröklé.
Amen.

Ma vala péntek, ezen a napon méne
Jézus Krisztus kinnak színhelyre,
Meglátta a szíved,
felkészítetlek magas keresztjára,
foly a szent vére, hervadt szent szív
szola: Boldogságos Szent Szűzanyám!
Ó, Fiam, Fiam, én azt gondoltam te leszel bűs,
látod Fiam én leszel bűs!
Abi ért az imát elmondaná háromszor lefektoben
és háromszor felkeltoben:
Mázánébelen van egy unadaga,
bivül arnyal, belül bocsajóvzen,
az alatt mondának el, hetszer hét szentírást
én azt ott halgattam, szexelnes szent Fiammal
ártatlan Jézusammal. Ó, anyám szép Szűz Mária
Menj el, meny el a magas Malvária hegyre,

ott vagyok egy szent keresztfa
 azon vagyok fölfeszítve
 kardantálkaival megtörtéjék, arcul verik,
 vért csepeztetik, epevel, ecettel itatják,
 tövisrel koronázzák.

Ó, anyám, anyám, szép Szűz Mária!
 Menj el, menj el a fekete föld színe alá,
 hiáltsd, hűrdesd lefeketében, felkelésben,
 velen lésem!

Én mondom a Főszentő,
 aki titeket szent vérvél megváltott,
 aki ért az imát elmondani
 háncsror lefeketében, háncsror felkelésben
 megújulóiténem. Amen.

Nékező a keresztet megváltó Krisztusom /
 de amit nem bírtál, szívemen hordozom /
 szívemből szeretlek, ha meg is látogatsz,
 előbe bontok, bár mi csapást is adsz /
 Oh, te Krisztus azzal, megis összerogytál /
 én ezerszer kisebb a bontóimmi unalom!

én viszem a keresztet, csak ezt agy, hova,
 ha melled úgy tetszik, pályák allokáltta /
 és minden bűnösöt, bocsássa szám e földön,
 hogy engem a más világon ne győztessen,
 legy igazságos értem, menőjél, felkelés illa /
 háncsrorig értem, Istennek szent fia Amen.

Én Istenem felebredtem, te örököltél én feleltem
 Kérvőim hogy megtartottál
 hogy feleltem vinnartottál,
 Áldj meg ma is két kezreddel
 két kezredből ne eresztél,
 vedd oda, mint akit szeretse,
 Oh, hallgasd meg kérvőmet,
 szentő jó Édes Atyám. Amen.

A nap lezált az éje,
 alam leült szememre
 én Istenem viselj gondot
 alvó gyermekekre. Amen.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

BAKÓ Ferenc

- 1987 *Palócföldi lakodalom.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó
BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula
1980 *Magyar néprajz.* Budapest: Corvina Kiadó

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

- 1980 *Magyar néprajz.* Budapest: Corvina Kiadó

BALÁZS Lajos

- 1995 *Menj ki én lelkem a testből.* Csíkszereda: Pallas – Akadémia Kiadó
BALI János
2000 *A hagyományos paraszti időszemlélet átalakulása a 20. században. Kultúra és Közösség IV. évf. 2000/2-3. szám. 81-87.*

BÁLINT Péter

- 2013 *Meseértés és értelmezés. A kárpát-medencei népmesehagyomány hermeneutikai vizsgálata.* Hajdúböszörmény: Didakt Kft.

BÁLINT Sándor

- 1938 *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza.* Budapest: Szent István társulat
1942 *Az esztendő néprajza.* Budapest: Magyar Szemle Társaság
1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Budapest: Szent István Társulat
1977 *Ünnepi Kalendárium I-II.* Budapest: Szent István társulat

BARNA Gábor

- 2004 *A szakrális idő. Kultúra és Közösség VIII évf. 2004/2. szám. 5-9.*

BARTHA Elek

- 1990 A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság*. 425–442. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége, I. Bölcsész Konzorcium. Debrecen. (Online: <http://mek.oszk.hu/05100/05164/05164.pdf> – utolsó hozzáférés: 2018.08.12.)
- 2010 A víz a szakralitásban. In: Bartha Elek – Keményfi Róbert – Lajos Veronika (szerk.): *A víz kultúrája*. 175–183. Debrecen: BE Néprajzi Tanszék

BÁRTH János

- 1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza, In: *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. 431–424. Budapest: Akadémiai Kiadó

BÉRES András

- 1955 Mai mesélő alkalmak. *Ethnographia* LXVVI. 1–4. 433–444.

BERNÁT László (szerk.)

- 1982 *Magyar Népmesekatalógus. A magyar legendamesék típusai* (AaTh 750– 849). Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

BICZÓ Gábor

- 2003 Népmese és modernizáció kapcsolata. In: Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez*. Debrecen: Didakt Kft.

BODÓ Julianna

- 1992 Szempontok az ünneplési gyakorlat vizsgálatához. *Átmenetek* III. 1–2. 3–28.
- 1998 A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában. In: Bodó Julianna (szerk.): *Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. 211–222. Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó

BOTLIK József – DUPKA György

- 1993 *Magyarlakta települések Kárpátalján*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

CSISZÁR Árpád

1971 A beregi sertéstenyésztés. *Ethnographia*. LXXXII. 4. 178–191.

DIÓSZEGI Vilmos

1983 *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest: Akadémiai Kiadó

DÖMÖTÖR Tekla

1971 *A Magyar Nép Hiedelemvilága*. Budapest: Corvina Kiadó

1972 *Az emberi élet fordulóihoz közeledő népszokások*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó

1972 *Magyar Népszokások*. Budapest: Corvina Kiadó

1986 *Régi és mai magyar népszokások*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat

DUPKA György – HORVÁTH Sándor – MÓRICZ Kálmán

1990 *Sorsközösség*. Ungvár: Kárpáti Kiadó

ELIADE, Mircea

2009 *A szent és a profán*. Budapest: Helikon Kiadó

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest: Magvető Könyvkiadó

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Pozsony: Kalligramm Kiadó

FEDÁK Anita

2007 *Kongózás, muzsákolás, gubázás Kárpátalján*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

FENYŐ D. György

1999 *Poétai iskola. Bevezetés a líra világába*. Budapest: Kronika Nova Kiadó

FETTICH Nándor

1971 Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben. *Ethnographia*. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője LXXXII. 44 – 69.

FILEP István

1933–36 *Halotti énekek, imák és sírvoirágok...* Kézirat. Beregszász

GÁL Adél

- 2011a Az énekdiktálás hagyománya Salánkon. *Ethnica XIII/3.* 58–59.
- 2011b A II. világháború emlékei Jana Ferenc füzetében. In: *Ethnica XIII/1.* 10–13.
- 2012 Barta Róza, salánki népi verselő. In: *Néprajzi Látóhatár XXI. évf. 1. szám.*
- 2013 A katonaszolgálat emlékei a kéziratos füzetekben. *Acta Beregsasiensis.* 162–173.
- 2014 Salánki archaikus imádságok. Közoktatás. *A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja.* XIX. évf. 3–4. szám. 31–32.
- 2015 Archaikus imádságok a szakrális népi kéziratos füzetekben. In: *Acta Beregsasiensis.* 87–100.
- 2016 Az égből érkező szent levelek. Adalékok a salánki népi írásbeliség vizsgálatához. *Közoktatás, A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja XXI. évfolyam. 1. szám.* 27–29.
- 2020 Про надиктувань пісень та її тексти у селі Шаланки. In: *Стратегічні пріоритети в науці, Збірник наукових матеріалів XL Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця.*
- 2024 Egy református énekdiktáló feljegyzései. In Keményfi Róbert (főszerk.): *Néprajzi Látóhatár. A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata.* XXXIII. évf. 2024. 1–2. szám. 57–81.
- 2025 „Elmúlik, Istenünk...” A Temetkezés és az énekdiktálás szokása és kéziratos emlékei az ugocsai református közösségekben. *Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola*

GAZDA Klára

- 1980 *Gyermekvilág Esztelneken.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

GESZTI Zsófia – PÁKAY Viktória – G. TAR Imola

- 2005 *Kultúrakutatás Kárpátalján. Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete.* Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

GYÖRGYI Erzsébet

- 1990 A házasságkötés szokásai. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság*. 32–66. Budapest: Akadémiai Kiadó

HOPPÁL Mihály

- 1977 *A tér, a közösség és a kommunikáció*. Budapest: Tömegkommunikációs kutatóközpont

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György

- 2004 *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó

JUNG Károly

- 1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Újvidék: Fórum Kiadó

KAPROS Márta

- 1990 A születés és kisgyermekkor szokásai. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság*. 9–66. Budapest: Akadémiai Kiadó

KERÉNYI Károly

- 1988 *Mi a mitológia?* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó

KERESZTYÉN Balázs

- 1992 *Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

KÉSZ Barnabás

- 2012a Egy parasztköltő a hadifogságban. Zán Béla fogolytábori jegyzetfüzete. In: *Néprajzi látóhatár XXI. évf. 1. szám*, 91–106.
- 2012b A salánki lakosság etnikai és vallási arculatának tükröződése a település temetőkultúrájában. In: *Néprajzi látóhatár, XXI. évf. 1. szám*, 5–45.
- 2012c Dzsublik – egy kegyhely története. *Néprajzi látóhatár XXI. évf. 2. szám*, 33–38.
- 2012d Kádármesterek Salánkon. *Néprajzi látóhatár XXI. évf. 1. szám*, 143–154.

- 2016a Az ugocsai parasztporta. Hagyományos építkezés Salánkon. In: Gazdag Vilmos – Karmacsai Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások*. A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai II. kötet (Történelem- és társadalomtudomány, oktatásmódszertan, irodalomtudomány). Autdor – Shark, Ungvár, 63–73.
- 2016b „Ruha teszi az embert” Adalékok a kárpátaljai népviselet kutatásához. In: *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja*. XXI. évfolyam, 1. szám, 23–26.
- 2018a Interetnikus jelenségek a kárpátaljai magyarság tárgyi kultúrájában. In: *„Multikulturalizmus és diverzitás a 21. században”*. Nemzetközi tudományos konferencia. Beregszász – Ungvár, 2018. március 27–28. Absztraktkötet. „RIK-U” Kft., Ungvár, 146–149.
- 2018b A hagyományos gazdálkodás eszköztárának bemutatása az iskolamúzeumban és a szakköri foglalkozásokon. In: *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja*. XXIII. évfolyam, 4. szám, 7–9.
- 2019a Az ugocsai magyarság XIX–XX. századi népi díszítőművészetének fába vésett motívumai és jelképei In: *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja* XXIII. évf. 2019/2. szám. 28–32.
- 2019b Egy letűnt kézműipar nyomában. A fazekasmesterség emlékeinek kutatása az ugocsai magyar falvakban. In: P. Szászfalvi Márta és Kavecsánszki Máté (szerk.): *Pietas et Scientia. Tanulmányok P. Szalay Emőke tiszteletére. Studia Folkloristica et Ethnographica* 76. 139–150. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Tiszántúli Református Egyházkerület, MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport
- 2019c Motívumok és jelképek az ugocsai magyarság 19–20. századi népi díszítőművészetében. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület http://kjnt.ro/szovegtar/kotet/2019_JakabAZs-PetiL_szerk_Aranymadar

KESZEG Vilmos

- 2002 Homo narrans – Emberek, történetek és kontextusok. Kolozsvár: Komp-Press Kiadó

KÉSZ Margit

- 2000 Isten után gyógyítók. Egy ugocsai öntőasszony. *Ethnica* II évf. 2. sz. 41–42.
- 2001 „Interetnikus kapcsolatok a népi gyógyászatban Kárpátalján”. In Andor György, Eperjessy Ernő, Grin Igor, Krupa András (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (Esélyek, lehetőségek, kihívások)*. A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 433–439. Békéscsaba
- 2004a A szentelmények szerepe a népi orvoslási gyakorlatban Kárpátalja különböző felekezetű falvaiban. In: S. Laczkovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. Konferencia Pápán 2002*. 6 évf. I. 413–419.
- 2004b Tapasztalatok a népi gyógyászat terén Kárpátalja egy mikrorégiójában, egy vallási és etnikai kontaktzónában. *Acta Beregsasiensis*. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve IV. évf. 2004/4. szám. 118–126.
- 2006 *Gyógyító hagyomány Kárpátalján. Úgy ne ártson néked...* Ungvár: KMKSZ
- 2005 A hagyományörzés lehetőségei az oktatásban. *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja* XI. évfolyam. 2005/1. szám. 9–11.
- 2012 A szakrális kommunikáció verbális megnyilvánulása Kárpátalján a 21. században. *Néprajzi Látóhatár*. XXI. 2012/2. 5–33
- 2014 A hit tartott meg bennünket...” Adalékok a népi vallásosság és néphit megnyilvánulásához Kárpátalján In: *Meszelt falakon túl. Születésnap i köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet

- 2016a A népmesekutatás lehetőségei Kárpátalján a 21. században. In: Gazdag Vilmos – Karmacsi Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások II.* Ungvár: Aurdor-Shark Kiadó
- 2016b „Toldjuk a mesét tovább...” – A magyar népmese jellegzetességei különös tekintettel a kárpátaljai kutatási lehetőségekre. Mesemondásra buzdító jó tanácsok. *Közoktatás. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.* 22– 26.
- 2018 Ruszin – magyar kölcsönhatások archaikus/apokrif eredetű szövegekben Kárpátalján. Az előadás az *EGYÜTT AZ ÚTON – MAGYAROK ÉS RUSZINOK* című konferencián hangzott el 2018. február 3-án, Nyíregyházán. <http://chartaxxi.eu/kesz-margit-ruszin-magyar-kolcsonhatasok-archaikus-szovegekben/>
- 2019a „Sok szép imádságot leírtam”. Archaikus imák a szakrális népi kéziratok füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére.* 79–92. Kolozsvár: IDEA Nyomda
- 2019b Archaikus népi imádságok az egyéni vallásgyakorlatban a 21. századi Kárpátalján. In: Tánczos Vilmos (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról.* 113-130. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kríza János Néprajzi Társaság

KÉSZ Réka

- 2016 Egy mesemondó egyéniség, a salánki Kenéz Anna emlékére. In: Kacsur Gusztáv (főszerk.): *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség lapja.* XXI. 3–4. szám. 27–29.

KIBÉDI VARGA Áron

- 2004 Történelem, történet, regény. *Tiszatáj.* 4. 93–97.

KOPRICSI Márta és P. SZILCZI Dóra

- 2006 *Szagrális kommunikáció.* Budapest: Typotex.

KÓTYUK Erzsébet

- 2000 *A népi gyógyászat hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban.* Budapest: Európai Folklór Intézet

KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin

1987 *Magyar népmesekatalógus 1. A magyar állatmesék katalógusa (AaTh 1–299). 2. javított, bővített kiadás.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

1984 *Magyar népmesekatalógus 4. A magyar novellamesék típusai (AaTh 850– 999).* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

KOVÁCS Ágnes – BERNÁT László

1982 *Magyar népmesekatalógus 3. A magyar legendamesék típusai (AaTh 750– 849).* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

KOVÁCS Ágnes – DÖMÖTÖR Ákos

1988 *Magyar Népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300– 749).* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

KOVÁCS Ágnes – SÜVEGH Veronika

1982 *Magyar népmesekatalógus 5. A magyar rászedett ördög-mesék típusai (AaTh 1030–1199).* Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

KOVÁCS Elemér

1990 *Babona, babona, bablencse.* Kárpáti Igaz Szó. szept. 16. Ungvár.

KOVÁCS Endre

1988 *Bölcsőtől a koporsóig.* Újvidék: Hungarológiai Intézet

KRESZ Mária

1949 *A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. Néprajzi tanulmányok. 1. sz.* Budapest (különlenyomat)

KRUPA András

1974 *Hiedelmek – varázslatok – boszorkányok.* Békéscsaba: Békés Megyei Tanács Művelődési Osztálya

KUNT Ernő

1990 *Temetkezési szokások.* In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság.* 67–101. Budapest: Akadémiai Kiadó

1987 *Az utolsó átváltozás.* Budapest: Gondolat Kiadó

LIZANEC Petro

- 1977 *Három arany nyílvevő.* Budapest–Ungvár: Móra Ferenci Ifjúsági Könyvkiadó – Kárpáti Könyvkiadó

LOVÁSZ Irén

- 2002 *Szagrális kommunikáció.* Budapest: Európai Folklórintézet.

LUBY Margit

- 1939 *Fogyó legelőkön.* Budapest: Atheneum
 1983 *Bába lelte babona* (reprint). Budapest: Helikon Kiadó
 1995 *A parasztélet rendje* (reprint). Budapest: Helikon Kiadó

LÜKŐ Gábor

- 1975 Anya- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken. *Orvostörténeti Közlemények Suppl.* 7–8. 177–224.

MCLUHAN, M.

- 2001 *A Gutenberg-galaxis: a tipográfiai ember létrejötté.* Budapest: Trezor Kiadó

MOLNÁR Ambrus

- 2001 Egyházi és vallásos élet, „diktálás”, „éneklők” Nagydobronyban. In: S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5. Veszprém

MÓRICZ Kálmán

- 1993 *Nagydobrony.* Beregszász – Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó

OLÁH Andor

- 1986 *Új hold, új király!* Budapest: Gondolat Kiadó

ORTUTAY Gyula

- 1937 *Magyar népismeret.* Budapest: Magyar Szemle Társaság
 1940 *Fedics Mihály mesél.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

PÁKAY Viktória

- 2004 A népi gyógyítás vonatkozásai egy kárpátaljai magyar falu, Tiszabökény példáján. In: S. Lackovics Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. II. 223–233.

- 2018 „Gyere, Öreg, Betlehembe!”. Skanzen Blog – A szentendrei Skanzen szakmai blogja. Forrás: <https://blog.skanzen.hu/2018/12/21/betleHEMEZES/> (utolsó megtekintés: 2020. 12. 10.)

PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ Mária

- 1993 *Kárpátaljai néprajzi írások*. Ungvár – Budapest: Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány
- 1995 *Tűzoltó nagymadár*. Beregújfalui népmesék és mondák. Hatodik Síp Alapítvány

PILIPKÓ Erzsébet

- 1992 Népi imádságok Salánkon. In: *Honismeret*. XX.6.76–79.

P. LATOR Ilona

- 2005 „Kimegy a lelke, marad a test”. *A halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek Visken*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

PÓCS Éva

- 1980 Népi hitvilág. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 3 (K-Né)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 1990 Néphit. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság*. 527–692. Budapest: Akadémiai Kiadó

POZSONY Ferenc

- 1998 Turizmus és népszokások. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Tanulmányok. 125–128. Budapest: Néprajzi Múzeum
- 2000 *Adok nektek aranyvesszőt. Dolgozatok erdélyi és moldvai népszokásokról*. Csíkszereda: Pro Print Kiadó
- 2015 *Háromszéki Ünnepek*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

PROPP, Vlagyimir Jakovlevics

- 1999 *A mese morfológiája*. Budapest. 2. javított kiadás.

RISKÓ György

- 1999 *Pásztorok, keljünk fel...* Kárpátaljai betlehemes játékok. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

RÓHEIM Géza

- 1925 *A magyar néphit és népszokások.* Budapest: Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt.

SÁNDOR László

- 1988 *Pallag Rózsa: kárpát-ukrajnai magyar népmesék (Mesék, mondák, történetek).* Budapest: Akadémiai Kiadó

SZABÓ László

- 1963 Húsvéti tojások a beregi Tiszaháton. In: *Ethnographia.* LXXIV. 1963. 525–547.

TÁNCZOS Vilmos

- 1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük.* Csíkszereda: Pro-print Könyvkiadó.

TÁTRAI Zsuzsanna

- 1990 Jeles napok – Ünnepi szokások. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás néphit népi vallásosság.* 102–164. Budapest: Akadémiai Kiadó

TÁTRAI Zsuzsanna – KARÁCSONY MOLNÁR Erika

- 1997 *Jeles napok, ünnepi szokások.* Budapest: Mezőgazda Kiadó és Planéta Kiadó

TELENKÓ Bazil Mihály

- 2010 Szenteltvízhez kapcsolódó hagyományok. 190–208. In: Bartha Elek – Keményfi Róbert – Lajos Veronika (szerk.): *A víz kultúrája.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

TÓTH Arnold

- 2015 *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kézírtos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum

UJVÁRY Zoltán

- 1980 *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok.* Debrecen

VARGA Gizella

- 2018 *A nagydobronyi lakodalom néprajzi és szókincstani leírása.* Diplomamunka. Ungvári Nemzeti Egyetem

VÁRI FÁBIÁN László

- 1992 *Vannak ringó bölcsők – Kárpátaljai magyar népballadák.* Budapest – Ungvár: Intermix kiadó

VASVÁRI Zoltán

- 1999 „Hallgass a szív szavára...” Emlékversek funkcionális használatban parasztságunk kezén. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.*

VEREBÉLYI Kincső

- 1998 Szokásvilág. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* 400–439. Budapest: Osiris Kiadó

VOIGT Vilmos

- 1972 *A folklór esztétikájához.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- 1975 Szokások, rítusok, ünnepek. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A vallási élmény története. Bevezetés a vallástudományba.* 140–165. Budapest: Timp Kiadó
- 1998a *A Magyar Folklór.* Budapest: Osiris Kiadó
- 1998b Mese. In: Voigt Vilmos (szerk.): *Magyar folklór.* Budapest: Osiris Kiadó. 221–280.
- 1998c Monda. In: Voigt Vilmos (szerk.): *Magyar folklór.* Budapest: Osiris Kiadó. 281–302.

ZUBÁNICS László -DUPKA György

- 2014 *Szépaszony dombja. Kárpátaljai történeti és helyi mondák.* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó. Forrás: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=444 (Utolsó megtekintés: 2020. 08. 17.)

УДК 398(477.87)(075.8)
Д 60

Маргаріта Кейс – Борнобаш Кейс – Одел Гал – Аніко Чурман-Пушкаш
Додатки для вивчення угорського фольклору Закарпаття. Навчальне видання (навчальний посібник) Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II / Автори: Маргаріта Кейс, Борнобаш Кейс, Одел Гал та Аніко Чурман-Пушкаш. Берегове: Університет Ракоці, 2026. 188 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8143-53-4 (PDF)

У цьому навчальному виданні зібрано навчальні допоміжні матеріали з курсу «Фольклор» для студентів спеціальності «Середня освіта (Угорська мова та зарубіжна література)». У навчальному посібнику представлено широкий спектр закарпатського фольклору, зібраного безпосередньо під час польових досліджень: народні звичаї, зокрема зимові й весняні свята, найважливіші етапи життя людини (перехідні обряди), а також ті трудові звичаї, які збереглися й донині; у розділі текстового фольклору – багатство народних казок і переказів; дії, вірування, надприродні істоти та ритуали, пов'язані з народною вірою та народною релігійністю; у межах сакрального текстового фольклору – архаїчні народні молитви; а також народні рукописні традиції.

Фольклорні тексти, подані в цьому навчальному виданні, є не лише матеріалами досліджень авторів, але й текстами, записаними студентами спеціальності «Середня освіта (Угорська мова та зарубіжна література)» Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II під час діалектологічних і фольклорних польових практик.

Навчальне видання

**Маргаріта Кейс – Борнобаш Кейс – Одел Гал –
Аніко Чурман-Пушкаш**

**ДОДАТКИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ УГОРСЬКОГО
ФОЛЬКЛОРУ ЗАКАРПАТТЯ**

Навчальний посібник

2026 р.

Затверджено до використання у навчальному процесі на засіданні кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (протокол №109 від «16» січня 2025 року)

Розглянуто та рекомендовано Радою із забезпечення якості вищої освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (протокол №1 від «11» лютого 2025 року)

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (протокол №1 від «12» лютого 2025 року)

Підготовлено до видання в електронній формі (PDF)
Видавничим відділом спільно з кафедрою філології Університету Ракоці

Рецензенти:

Елеонора Берта, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри угорської філології Ужгородського національного університету
(м. Ужгород, Україна)

Василь Чордаш, доктор філософії,
доцент кафедри філології Університету Ракоці (м. Берегове, Україна)

Наталка Лібак, доктор філософії,
доцент кафедри філології Університету Ракоці (м. Берегове, Україна)

Технічне редагування: *Олександр Добош і Анастасія Сенько*
Верстка та підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Анастасія Сенько*

Коректура: *Льдіко Гріца-Варцаба*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опаціої Черє Яноша Університету Ракоці*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу Університету Ракоці)

Відповідальність за зміст і достовірність навчального посібника
покладається на авторів

Видавництво: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 8485 від 23 жовтня 2025 року.

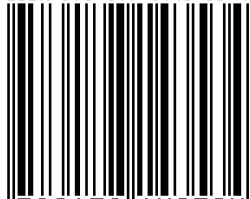
Шрифт «Book Antiqua». Розмір сторінок навчального видання: B5 (165x240 мм).

Обсяг в авторських аркушах 6,79 (271 477 знаків із пробілами)

EZ A KÉZIKÖNYV A MAGYAR SZAKOS HALLGATÓK SZÁMÁRA
ADJA KÖZRE A FOLKLÓR CÍMŰ TANTÁRGYHOZ KAPCSOLÓDÓ
LEGFONTOSABB OKTATÁSI SEGÉDANYAGOKAT.

ISBN 978-617-8143-53-4

9 786178 143534